

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૩૯ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ હરિદાસજીના ગદ્યકાવ્યો

વિષય સાહિત્યકૃતિ : ૪૯૧

મેમ્બર હાજી મુનેમાન શાહમદમદ લોધીઆ ગ્રન્થમાળા, નં. ૨.

ઈસ્લામનો ભરતીઓટ.

અથવા

“ મુસદ્દસેહાલી. ”

મૂળ કર્તા

શમસુલ ઉલમા જનાબ અલતાફુલ્લેહ સાહેબ હાલી.

ઉર્દુ ઉપરથી ભાષા-તરકર્તા

નનાભિયાં રસૂલભિયાં,

શાહપુર શાળાના હેડમાસ્તર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ.

સને ૧૯૦૭.

સંવત ૧૯૬૪.

મૂલ્ય આઠ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગાંધીસાહિત્ય-સંગ્રહ
૨૦૩૬

નિર્મળ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, દાણાપીઠ—અમદાવાદ.

(સર્વ પ્રકારના હક ગુ. વ. સોસામટીને સ્વાધીન છે.)

મેમણ હાજી સુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆ ગ્રન્થમાળાનો

ઉપોદ્ધાત.

મુસલમાન કોમમાં સાંસારિક રીતરીવાજોમાં સુધારો થાય, નીતિની વૃદ્ધિ થાય અને સામાન્ય જ્ઞાન તથા વિદ્યાનો પ્રસાર થાય તેવાં પુસ્તકો ઇનામ આપીને રચાવવા માટે કાઠીઆવાડના ધોરાજી ગામના વતની અને વેપાર અર્થે દક્ષિણ આફ્રિકાના કેપટાઉનમાં રહેતા તથા “પૃથ્વીપ્રદક્ષિણ” નામના પુસ્તકના કર્તા મેમણ હાજી સુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆએ ૩૧૦ ૨૫૦૦) ની ત્રણ ટકાની સરકારી પ્રામીસરી નોટો સન ૧૯૦૩ માં સોસાયટી હસ્તક સોંપી હતી. ફંડની આવકમાં કાયમનો વધારો થાય તે માટે સોસાયટીએ તેજ સાલમાં સદરહુ નોટો વેચી તેનાં અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીનાં સત્તાચાર ટકાનાં ૩૧૦ ૨૨૦૦) નાં ડીવેન્ચરો લીધાં છે. તેના વ્યાજમાંથી “મેમણ હાજી સુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆ ગ્રન્થ-માળા”ના નામથી વ્યાજ સુધીમાં નાંચે પ્રમાણે પુસ્તકો રચાવી સોસાયટીએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે:-

૧. મુસલમાનોની રાજકીય તથા વિદ્યા સંબંધી ચઢતીનો ઇતિહાસ અને તેમની પડતીનાં કારણો.
૨. ઇસ્લામનો ભરતીઓટ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની ઓફિસ,

અમદાવાદ, તા. ૧૦-૧૨-૧૯૦૭.

ભાષાન્તરકર્તાની પ્રસ્તાવના.

આ ગ્રંથ લખવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ઇસ્લામી કોમને ગાઢ નિદ્રામાંથી જાગાડી સુધરવા તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવાનો છે. આગલા વખતમાં ઇસ્લામીઓ કેવા ઉન્નતિને શિખરે ચઢેલા હતા, દુનિયામાં તેમની કીર્તિ કેવી ગાજી રહી હતી ને સામ્રાજ્ય કાળમાં તેઓ કેવી અધોગતિએ પહોંચ્યા છે. કેળવણીમાં, હુન્નરકળામાં, વેપારવણુજમાં ને રાજકાળમાં કેવા પાછળ પડી ગયા છે, તેથી બીજી પ્રજાઓમાં તેમનું વજન કેવું કમી થઈ ગયું છે, વગેરે બીના અસરકારક રીતે વર્ણવી ગ્રંથકર્તાએ તેમનામાં લગ્ગ ઉત્પન્ન કરી છે, ને આ વિઘ્નાકળાની અભિવૃદ્ધિના સમયમાં અન્ય પ્રજાઓની પેઠે પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને તેમનામાં ઉત્સાહ જગાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

૨. આ દેશમાં પ્રથમ જે મુસલમાનો આવ્યા તે ધર્મનિષ્ઠ, નીતિવાન, સાદા, સંપીલા, શરા ને ઊંઘોગી હતા. જ્યાં લગી આ દેશમાં તેમજ બીજા દેશોમાં તેમનાં આચરણુ શુદ્ધ રહ્યાં ત્યાં લગી તેમની જાહોજલાલી ટકી રહી. પરંતુ રાજ્યપ્રાપ્તિ પછી જેમ હમેશાં બને છે, તેમ ધીમે ધીમે તેઓ મોજમઝમાં પડતા ગયા ને તેને પરિણામે તેમનામાં ધર્મનીતિનો અભાવ, આળસ, અજ્ઞાનતા ને ગદ્ગલત પ્રવેશ કરતાં ગયાં. જે વિદ્યા-હુન્નર, સદ્વર્તન, ઊંચાં લક્ષણુ ને ધર્મનિષ્ઠપણાથી તેઓ ઊંચી પદ્ધતિએ ચઢ્યા હતા. તે ઉત્તમ સદ્ગુણો ધીમે ધીમે તેમનામાંથી નાશ પામતા ગયા, ને છેવટે દોલત, માનપ્રતિષ્ઠા ને રાજસત્તા ગુમાવી બેઠા ને છેક દુર્દશામાં આવી પડ્યા. તેમાંથી નીકળવાને હવે કેવી રીતે વર્તવાની જરૂર છે, તે વિષે ગ્રંથકર્તાએ આ પુસ્તકમાં ધણો ઉત્કૃષ્ટ બોધ કરેલો છે.

૩. મૂળ ગ્રંથકારે કેટલેક ઠેકાણે કોમને માટે સખ શબ્દો વાપર્યા છતાં પણ થોડી સુદૃઢતામાં આ ગ્રંથ લોકપ્રિય થઈ દેશના ધણા ભાગમાં તેનો અહોનો દેખાવો થયો છે, તે આશ્ચર્યજનક જણાય છે. એ રીતે ગ્રંથકારના

પ્રહાર ઉપર લક્ષ ન આપતાં કોમે આ ગ્રંથનો ભાવથી સત્કાર કર્યો છે તે વિષે બીજી પ્રસ્તાવનામાં ગ્રંથકર્તાએ ખુલાસો કરેલો છે, પણ તે ખુલાસો તેમની નમ્રતા બતાવે છે. ખરી વાત એ છે કે ગ્રંથકારે કોમની સ્થિતિનું આપેલું ખરૂં ચિત્ર, કોમ પ્રત્યે અંતઃકરણની ઉભરાતી દાઝ, તેમના રસિક અને સુભોધકારી ઉમદા વિચાર અને ખરૂં જુસ્સાદાર લખાણ એ જ કોમને આ ગ્રંથની મોહની લાગવાનાં સ્વાભાવિક કારણો છે.

૪. ઇસ્લામી કોમના આગેવાન વર્ગોની સ્થિતિ વર્ણવતાં ગ્રંથકર્તાએ મનની જોડી દાઝથી કેટલેક ઠેકાણે તીખાં વચનો વાપરેલાં છે, તે ખરૂં જોતાં આનકને માટે જરૂરનાં છે. તેમ છતાં કોઈનું મન ન દુભાય એવા હેતુથી મૂળ ગ્રંથમાં જ્યાં એવાં વચનો ને વાક્યો જોવામાં આવ્યાં તે મૂકી દીધાં છે.

૫. શમસુલ ઉલમા મોલવી અલ્તાફુલ્લેન સાહેબ હાલીએ આ લઘુગ્રંથ લખીને પોતાની કોમ પ્રત્યે એક અગત્યની ફરજ બજાવી છે તે પોતાની જાતી વિદ્વતા, ઉત્તમ અનુભવ ને પ્રાસાદિક કવિત્વશક્તિનો સફળ ઉપયોગ કરી પોતાના જીવતરને કૃતાર્થ કર્યું છે.

૬. આ પુસ્તક સર્વ કોમના લોકોને ઉપયોગી થઈ પડે તેમાં પણ મુસલમાનો પૂરી રીતે એમાં વર્ણવેલી હકીકતની માહીતી મેળવી શકે એવા હેતુથી એની ભાષા બનતા લગી સહેલી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમ છતાં પણ શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા લખવા જતાં તેમાં સંસ્કૃત શબ્દો આવ્યા વિના રહેતા નથી, માટે જ્યાં એવા શબ્દો વપરાયા છે, ત્યાં દરેક પૃષ્ઠમાં નીચે ટીપમાં તેના અર્થ લખેલા છે. તેમ આ ગ્રંથમાં આવેલા મહાન પુરૂષો, નગરો, નદિયો, પર્વતો અને પ્રાંતો વિષે પણ ટીપમાં ટૂંકી સમજૂતી આપી છે. મૂળમાં તેમનાં, ઉર્દૂ ગ્રંથોમાં વપરાતાં જૂના અરબી નામો લખેલાં છે તેની ગુજરાતી પ્રજાને માહીતી નથી માટે તે નામો બદલીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાલમાં તેમનાં જે નામો વપરાય છે તે લખવાની બનતી કો-

શિશ કરી છે. અલ્પાહ અને ખુદાને બદલે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રભુ, પ્રશ્નિર, જગદીશ્વર વગેરે શબ્દો વપરાય છે તેથી ભાષાશુદ્ધિ જાળવવાને માટે એ શબ્દો વાપરેલા છે. પરંતુ ઉમ્મત, ગરસાલ અને શહીદ વગેરે શબ્દોનો અર્થ સૂચવનારા ગુજરાતી શબ્દો નથી તેથી ભાષાન્તરમાં એ જ શબ્દો દાખલ કરવાની જરૂર પડી છે. આ ગ્રંથ જો કે મુસલમાન કામને ઉદ્દેશીને લખેલો છે. તોપણ એમાં મુસલમાનોની અવદશાનું આપેલું ચિત્ર ને તે દૂર કરવાનો બોધ કેટલેક દરજ્જે દિ'દુઓને પણ લાગુ પડે છે. માટે આ પુસ્તક તેમને પણ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ હું ધારું છું.

૭. જો કે મુસલમાનોના મોટા ભાગની ભાષા સામાન્ય રીતે ઉર્દુ છે તોપણ તે ઉર્દુ ઉત્તર હિંદના મુસલમાનો કરતાં સાદી ને સહેલી છે, તેથી આ મુસદ્દસ જે ઉત્તર હિંદના ઉપજા વર્ગના લોકોની ભાષામાં રચાયેલું છે તે અહિંના ઉર્દુ બોલનારા થોડું બહેલા મુસલમાનોને બરાબર સમજાય તેમ નથી, તેને લીધે તેમાંના ઘણાક ગુજરાતી શીખેલાઓને આ ભાષાન્તર ઉપયોગી થઈ પડશે. તે સિવાય આ પ્રાંતમાં લખેા મુસલમાનો એવા છે કે, જેમની જન્મભાષા ગુજરાતી છે, તેઓ આ ગ્રંથનો લાભ સારી રીતે લઈ શકશે. જો તેઓ આ પુસ્તક વાંચીને કે સાંભળીને તેમાંનો સાર ગ્રહણ કરશે તો આ ભાષાન્તરના શ્રમનો બદલો મળેલો માની હું સંતોષ પામીશ.

૮. છેવટે આ ગ્રંથનું ભાષાન્તર કરવાની મવલાના અસ્તાફડુસેન સાહેબ હાલીએ તા. ૧૯-૧૧-૦૬ ના પત્રથી મને પરવાનગી આપી તેને માટે હું તેઓ સાહેબનો મોટો ઉપકાર માનું છું.

અમદાવાદ,
તા. ૧૪-૬-૦૭

}

નનાભિયાં રસૂલભિયાં.

મૂળ ગ્રંથકર્તાની પ્રસ્તાવના. (પહેલી.)

બાહ્યાવસ્થાનો સમય ખરું જોતાં દુનિયાની બાહ્યાવસ્થાનો સમય છે તે એક એવા ચિન્તાકર્પક અને મતોરંજક મેદાનમાં ગુજ્યો કે જે જન્મજની ક્રિકર ચિન્તાથી દૂર હતો, જેમાં રેતીના ટેકરા કે કાંટાવાળી ઝાડી નહોતાં, ના વાવાઝોડાનાં તોફાન કે ના ઝેરી હવાની લહેરો હતી, જ્યારે તે મેદાનથી રમતગમત કરતા આગળ વધ્યા, તો તેનાથી પણ વધારે મન હરણુ કરે એવું એક બીજું જંગલ દૃષ્ટિએ પડ્યું જેને જોતાંજ મનમાં હજારો તરંગ અને લાખો તરેહના કિમંગ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થયા. એ જંગલ જેમ આનંદકારી હતું, તેમ ભય ઉપગમનારું પણ હતું. તેની લીલી ઝાડીમાં ભયંકર ફાડો ખાનારાં જનાવરો સંતાયેલાં હતાં, અને તેના મનોહર છોડાઓ ઉપર સાપ અને વીંછી લપટાયેલા હતા. તેની હૃદમાં ડગલું મુકતાં જ હરેક ખૂણામાંથી વાઘ, ચીતા, સાપ અને વીંછી નીકળી આવ્યા. યુવાવસ્થાના બગીચાની વસંતરેતુ જે કે જોવા લાયક હતી, તોપણ દુનિયાની મિથ્યા ખટપટોથી શ્વાસ લેવાની પણ નવરાશ ન મળી. ના તો ખુદ પસંદગીનો સમય આવ્યો, કે ના તો યુવાવસ્થાની હવા લાગી, ના તો સંયોગનો સ્વાદ ચાખ્યો, કે ના તો વિયોગની કડવાસ અનુભવી.

* * * * *

૨૦ થી ૪૦ વરસની ઉંમર લગી ધાંચીના બેલની પેઠે એકજ ગોળચક્રમાં ફરતા રહ્યા અને પોતાના મનથી આખી દુનિયાની પ્રદક્ષિણા કરી ચૂક્યા, જ્યારે આખો ઉઘડી ભારે જણાયું કે જ્યાંથી નીકળ્યા હતા ત્યાં જ હમણાં લગી છીએ.

દૃષ્ટિ જીચી કરીને જોયું તો આગળ પાછળ અને ડાબા જમણી એક વિસ્તીર્ણ મેદાન નજરે પડ્યું. જેમાંથી ચારે ભેર જવાના અનેક રસ્તા નીકળેલા હતા, અને ખ્યાલ કરવાને માટે સમયનો સંકોચ નહોતો. મનમાં

આવું કે કદમ આગળ વધાઈ અને તે મેદાનની સહેલ કરે; પરંતુ જે કદમ ૨૦ વરસ લગી એક ચાલથી બીજી ચાલ ચાલ્યા ન હોય, અને જેમની દોડ ગળ એ ગળ જમીનની મર્યાદામાં રહી હોય, તેનાથી વિરતીયું મેદાનમાં કામ લેવું સહેલું નહોતું. તેની સાથે ૨૦ વરસની નકામી દોડદોડીમાં હાથ, પગ થાકીને ચૂર થઈ ગયા હતા, ને ચાલવાની શક્તિ નાશ પામી હતી. પરંતુ પગમાં ચક્ર હોવાથી નિરાંતે ખેસવું પણ મુશ્કેલ હતું. કેટલીક મુદત લગી એ જ ચિંતામાં એવીજ સ્થિતિ રહી કે એક ડગલું આગળ વધતો હતો, ને બીજું પાછળ પડતું હતું. એવામાં એકાએક જોવામાં આવ્યું કે એક પરમેશ્વરનો બંદો જે આ મેદાનનો પહેલવાન છે, તે એક વિકટ માર્ગમાં આગળ પડેલો છે. ધણીક લોકો જે તેની સાથે ચાલતા હતા તે પાછળ રહી ગયા છે, ને ધણી પડતા આખડતા હજી તેની સાથે ચાલ્યા જાય છે. પરંતુ તેમના હોઠ સૂકાઈ ગયા છે, પગમાં છાલાં પડ્યાં છે, શ્વાસ ચઢ્યો છે, ને ચઢેરો ઉતરી ગયો છે. પરંતુ તે દૃઢ સંકલ્પવાળો પુરૂષ જે તેમનો આગેવાન છે, તે તેવી જ રીતે પોતાના કામ ઉપર કાયમ છે, ના તેને રસ્તાનો થાક લાગ્યો છે, ના સંગીઓના છૂટા પડવાની દરકાર છે, કે ના મજલના લંબાણનો ભય છે. તેની ત્રાંસી દક્ષિમાં ગળબતો મોહ ભરેલો છે, કે જેની તરફ તે નજર ઊંચી કરીને જુએ છે, તે પોતાની આંખો બંધ કરી તેનો સાથી બની જાય છે. તેની એક દૃષ્ટિ મારા તરફ પણ પડી, અને પોતાનું કામ કરી ગઈ. ૨૦ વરસનો અથડાયેલો કૂટાયેલો અને થાક્યો પાક્યો તે જ મહા વિકટ માર્ગમાં ચાલવા લાગ્યો. ના તો ખચ્ચર છે કે ક્યાં જઈએ છીએ, ના એમ માલમ છે કે કેમ જઈએ છીએ, ના સાચું આમંત્રણ છે, કે ના કદમની મજબૂતી છે. ના ધરાદો છે કે ના દૃઢતા છે, ના સત્ય છે કે ના સ્નેહ છે, પરંતુ એક બળવાન હાથ છે, કે ખેંચતો ચાલ્યો જાય છે.

ક્રમાનાનો નવો ઠાઠ જોઈને જૂની કવિત્વરીતિથી મન ભરાઈ ગયું

હતું ને જૂઠાં તરંગો બાંધવાથી ધણી શરમ આવવા લાગી હતી ના મિત્રોની ઉશ્કેરણીથી મન વૃદ્ધિ પામતું હતું, ના સાથીઓના ક્રોધથી કાંઈ જુસ્સો ચઢ્યો હતો. પરંતુ આ એક એવા નાસરનું મુખ બંધ કરવાનું હતું કે જે કોઈ ને કોઈ જગ્યાએથી ટપક્યા સિવાય રહી શકતું નહોતું. તેને લીધે અંદરનો ઝેરી બાફ કે જેને રોકવાથી શ્વાસ રૂંધાતો હતો ને દિલ અને મગજમાં મોજાં ચાલતાં હતાં ને કોઈ જાણુ તરફ જવાને આર્ગ શોધતાં હતાં. એવામાં કોમના એક માયા શુભચિન્તક કે જે પોતાની કામ સિવાય આખા દેશમાં આ જ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે, ને જેવી રીતે પોતાના જોરાવર હાથથી અને મજબૂત બાહુથી બાધઓની સેવા કરી રહ્યો છે, તેવીજ રીતે હરેક પછાત પડેલા અને કામ વગરનાઓને કામે લગાડવા ચલાય છે, તેણે આવીને સખ્ત ટપકા દીધો અને શરમાવ્યો કે, વાચાવાળા પ્રાણીનો દાવો કરવો અને પરમેશ્વરે આપેલી વાચાથી કાંઈ કામ ન લેવું એ અતિશે શરમ બરેલી વાત છે.

કોમની સ્થિતિ છેક બગડી ગઈ છે, બંધુઓ તદન હલકા પડી ગયા છે, જિંચ લોકો ધૂળમાં મળી ગયા છે, વિદ્વાનો નાશ થઈ ગયો છે, ધર્મનું માત્ર નામ બાકી રહ્યું છે, દરિદ્રતાનો ઘેરે ઘેર પોકાર પડી રહ્યો છે, ભૂખ-મરો ચારે મેર પ્રસરી રહ્યો છે, લક્ષણ બગડી ગયાં છે, ને બગડતાં જાય છે, ધર્માધનાની ધનધોર ઘટા આખી કોમ ઉપર છવાઈ ગયેલી છે, રૂઢીની સાંકળ દરેકના પગમાં પડેલી છે, અજ્ઞાનતા ને પૂર્વજોની પેરવી સૌની પીઠ ઉપર સ્વાર છે, શ્રીમંતો જે કોમને ધણો ફાયદો કરી શકે છે તે ગાફલ અને બેદરકાર છે. વિદ્વાનો જેમને કોમના સુધારામાં ધણો દબલ છે તે હમાનાની જરૂરીયાતો અને મસલહતોથી નાવાકેફ છે. તેમાં જેનાથી જે કંઈ બની શકે તે બહેતર છે, નહિ તો અમે બધા એકજ વહાણમાં સવાર છીએ, અને આખા વહાણની સલામતીમાં અમારી સલામતી રહેલી છે. જો કે લોકો ધણુંક લખી ચૂક્યા છે, ને હાલ પણ લખે છે. પરંતુ કવિતા

કે જે સર્વના મનને બાવે છે, અને ખાસ કરીને અરખોનો વારસો અને મુસલમાનોનો વંશપરંપરાનો હિસ્સો છે. તેમાં કામને જાગ્રત કરવાને માટે હમણું લગી કાંઈએ લખ્યું નથી. જાહેર છે કે બીજી તદ્દખીરોથી શું થયું કે આ તદ્દખીરથી કંઈ થશે. પરંતુ આની વિષમ સ્થિતિમાં માણસના મનમાં હમેશાં એ તરેહના ખ્યાલ આવ્યાં કરે છે. એક એ કે અમે કાંઈ કરી શકતા નથી. બીજો એ કે અમારે કાંઈ કરવું જોઈએ. તે પૈકી પ્રથમના ખ્યાલનું પરિણામ એવું આવ્યું કે કાંઈ ન થયું, અને બીજા ખ્યાલથી દુનિયામાં મોટી મોટી અજાયબીઓ પ્રસિદ્ધિમાં આવી.

“અને તે એવો ખુદ છે કે જ્યારે લોકો નાઉમેદ થઈ જાય છે, સારે તે વરસાદ વરસાવે છે, અને પોતાની કશ્શા ફેલાવે છે.” (કુરાને શરીફનું વચન)

આ હુકમનો અમલ કરવો જો કે મુશ્કેલ હતો, અને આ સેવાનો ખોજો ઉપાડવો કઠણ હતો; પરંતુ ઉપદેશકનો મોહ પમાડનાર બોધ મારા મનમાં ઘર કરી ગયો, મનમાંથી નીકળ્યો હતો, ને મનમાં વસી ગયો. વર્ષોની એલવાઇ ગયેલી પ્રકૃતિમાં એક ઉલટ નવેસરથી પેદા થઈ, ને વાંશી કદીમાં એક ઉભરો આવ્યો. ચીમળાએલું દિલ ને જાહેર મારી ગયેલું મગજ બિમારીઓના સખ્ત હુમલાઓથી નકામાં થઈ ગયેલાં હતાં, તેમનાથી કામ લેવું શરૂ કર્યું, અને એક મુસદ્દસનો પાથો નાંખ્યો. દુનિયાની જાળજીથી દુરસદ બહુ થોડી મળી, અને બિમારીઓના ઉપદ્રવથી શાન્તિ મળી શકી નહિ, પરંતુ પ્રત્યેક સ્થિતિમાં આની આ ધૂન રહી, ને ઈશ્વરકૃપાથી ધણીક હરકતો બાદ એક લાગ્યું તૂટ્યું પદઅંધ આ અદના સેવકની ચોગ્યતા મુજબ તૈયાર થઇ ગયું, અને મહેરબાન ઉપદેશકથી સ્ફર્ભિન્દા થવું ન પડ્યું. ફક્ત એક ઉમેદને આધારે આ ધણો લાખો રસ્તો પૂરો કરવામાં આવ્યો છે, નહિ તો મજલની એવાણી ના હમણાં સુધી મળી છે કે ના મળવાની આશા છે.

આ મુસદ્દાની શરૂઆતમાં પાંચ સાત છપ્પા માર્ગસૂચક લખીને પ્રથમ અરબસ્તાનની તે બગડેલી હાલતનું બોધનું ચીતર્યું છે કે જે ઇસ્લામના પ્રગટ થતાં પહેલાં હતી, ને જેનું નામ ઇસ્લામની ભાષામાં અજ્ઞાનતા પાડેલું છે. પછી ઇસ્લામના સરજનું ઉદય પામવું અને પેગમ્બર સાહેબની કેળવણીથી તે રેતીના રણનું એકદમ લીધું કુંઝાર ને ફળફૂલથી ભરપૂર થઈ જવું, તે કૃપાના વાદળાનું ઉમ્મતની ખેતીને અંતકાળની વખતે તાજી અને આબાદ સ્થિતિમાં મૂકી જવું અને મુસલમાનોનું ધર્મની ને દુનિયાદારીની ઉન્નતિનું આખી દુનિયામાં શ્રેષ્ઠપણું સંપાદન કરવું વર્ણવ્યું છે. ત્યાર પછી તેમની પકતીની હાલત લખી છે, અને કોમને માટે સેવકે પોતાના બેહુનર હાથે એક દર્પણગૃહ બનાવ્યું છે કે જેમાં આવીને તે પોતાની ખોડખામી જોઈ શકે છે, કે અમે કોણ હતા, ને શું થઈ ગયા. જે કે આ પરિશ્રમસાધ્ય પલ્લમાં કે જેની મુસીબતો લખનારનું મન અને મગજ જ ખૂબ જાણે છે. બયાનનો હક ના મારાથી અદા થયો છે કે ના થઈ શકતો હતો, પરંતુ પ્રભુનો ઉપકાર છે કે જેટલું થઈ શક્યું છે તેટલાની પણ ઉમેદ નહોતી. ખુદ્દુ છે કે અમારા દેશના રસદ લોકો આ લખી સૂકી સાદી અને સરળ કવિતાને પસંદ કરશે નહિ; કેમકે એમાં કાં તો ઐતિહાસિક બનાવો છે કે કાં તો કેટલાંક કુરાનેશરીફનાં વાક્યો ને પેગમ્બર સાહેબના વચનોનો તરબુતો છે. તેની સાથે સાંપ્રતકાળમાં કોમની જે હાલત છે, તેનું આબેહુજ ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. ના તો એમાં નાબુક ખયાલ છે કે, ના તો ચિત્રવિચિત્ર વર્ણન છે, ના અતિશયોક્તિની લહેજત છે કે ના મીઠાં સબ્ય વચનોની ચાસણી છે. અર્થાત્ કોઈ વાત એવી નથી કે જેથી દેશીબાધ-ઓના કાનને પસંદ પડે, ને રસજ્ઞાનને ભાવતી આવે. જાણે દિલ્હી અને લખનારના નોતરામાં એક એવું જમણુ પીરસવામાં આવ્યું છે કે, જેમાં બાફેલી ખીચડી અને ફીકા શાક વિના ખીજું કાંઈ નથી. પરંતુ આ

(૧૩)

કાવ્યની રચના લહેજત લેવા અને વખાણુ સાંભળવાને માટે કરી નથી,
પણુ રતેહીઓ અને મિત્રોને ગેરિયત અને ધજ્જ પમાડવાને માટે કરેલી
છે. જો જીએ, વાંચે ને સમજે તો તેમનો ઉપકાર છે; નહિ તો કાંઈ
જોર નથી.

અ'શકતા.

અંતર્યામી પ્રસ્તાવના. (બીજી.)

સને ૧૩૦૩ હીજરી.

આ મુસદ્દેસેહાલી એટલે ઇસ્લામનો ભરતીઓટ પહેલ વહેલો સને ૧૨૯૬ હીજરીમાં છપાઇને બહાર પડ્યો હતો. જો કે આ કાવ્યની પ્રસિદ્ધિથી જન સમાજને કદાચ જોઇએ તેવો ફાયદો થયો નથી. તોપણ હ વરસમાં આ કાવ્યની માન્યતા ને ખ્યાલિતિ હિંદુસ્તાનના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોમાં થઈ છે, તે ખચીત આશ્ચર્યકારક છે. કવિતા તદ્દન નાપસંદ પડે તેવી હતી, ને વિષય મહેણા અને તિરસ્કારયુક્ત હતો, કોમની ખામિયો વીણી વીણીને વર્ણવેલી હતી, જીભથી તરવાર અને બાલાનું કામ લીધેલું હતું. અંતર્યામીના સંબંધમાં કોમના ધણા ખરા શુભેચ્છકો ધર્મના તરફથી ખોટા વહેમ રાખતા હતા, અને પક્ષપાત ખસસ કરીને સામાં વચનો સાંભળવાને અટકાવતો હતો. તેમ છતાં આ કાવ્ય થોડી મુદતમાં દેશના ધણા ભાગોમાં પ્રસરી ગયું ને હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા જાગ્રાઓમાં તેની સાત આઠ આવૃત્તિઓ આની પહેલાં નીકળી ચૂકી છે. કેટલીક કોમી મદ્રેસાઓમાં આ કાવ્યના કેટલાક ચૂંટી કાઢેલા ભાગો બાળકોને શીખવવામાં આવે છે. મોલ્દે શરીફ (ધર્મ ઉપદેશના દિવસો)ની મીજલસોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે તેમાંના છંદો વાંચવામાં આવે છે. તે પ્રસંગે ધણા ખરા લોકો તે સાંભળી શોકાતુર થઈ અશ્રુપાત કરે છે. એમાંના ધણાક છંદો અમારા ઉપદેશકોને મુખપાઠે છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે નાટકોમાં એમાંનાં ચિત્રો ભજવી બતાવવામાં આવે છે. ધણાક મુસદ્દેસો આ જ છંદમાં આની દુબ ઉપર બતાવવામાં આવ્યા છે, ધણાક અખબારો (વર્તમાનપત્રો) માં એની તરફેણમાં અને વિરુદ્ધમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે, અને સંયુક્ત પ્રાંતના ને અયોધ્યા પ્રાંતના કેટલાએક જાગ્રાઓની સરકારી નિશાળોમાં સર્વમાન્ય મંજૂરીથી તેને કેળવણી આ-

તાના પુસ્તકોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. આ અને આવી જ તરેહની બીજી ધણીક વાતો એવી છે કે જેનાથી જણાય છે કે કોમે એના તરફ સંપૂર્ણ બાવ જતાવ્યો છે; પરંતુ તેના ઉપર અંચકારને કંઈ મગરૂરી કરવાનું કારણ નથી. જે કોમના મનમાં અસર થવાની શક્તિ જ ન હોત તો આવાં આવાં સહસ્ત્રપદો નકામાં હતાં. સારે અંચકારને જે અભિમાન છે, તેા ફક્ત આ વાત ઉપર છે કે, તેણે ખારની જમીનમાં બી વાવ્યું નથી ને પત્થરને જળો વગગાડવા જેવું કામ કર્યું નથી. તેણે એક એવા સમાજની સન્મુખ પોતાના વિચાર જણાવ્યા છે કે જે ખરે માર્ગે જવાની ગુચવણીમાં છે, પણ પોતાનો માર્ગ ભૂલી ગયો નથી. તે રસ્તાની શાધમાં આમ તેમ બટકે છે, પરંતુ ડાગા જમણી બાબુએ તેનું નિરક્ષણ કયાં કરે છે. તેમના હુતર નાશ પામ્યા છે, પરંતુ તેમની શક્તિ મોજૂદ છે. તેમનો આકાર બદલાય ગયો છે, પણ તેમની ઉત્પાદકશક્તિ બાકી છે. તેમની શક્તિઓ નગણી પડી ગઈ છે, પરંતુ નાશ પામી નથી. તેમનાં તત્વો કટાઈ ગયાં છે, પરંતુ ઓપથી પ્રકાશિત થઈ શકે એવાં છે. તેમની આંખોમાં ધૂપી ખૂંખિયો પણ છે, અને તેમની રાખમાં ચણ-ગારીઓ દબાઈ રહેલી છે.

આ કાવ્ય કે જેમાં કોમની આગલી અને હાલની સ્થિતિનું ખરૂં ચિત્ર પાડવું દષ્ટિ સમીપ હતું તે પૂર્વના મુલકના સામાન્ય કાવ્યોના સંબંધમાં જે કે અતિશયોક્તિથી ખાલી હતું તોપણ જેટલું જેઈએ તેનાથી ખાલી નથી. મિત્રની સૂક્ષ્મદષ્ટિ ખોડ ખૂંખી શાધવામાં તેવું જ કામ કરે છે કે જે શત્રુની દષ્ટિ કરે છે. ઉભય સરખી રીતે આંખોને પ્રસિદ્ધ કરે છે, ને ખૂંખિયો ઉપર અખાડ કરે છે. શત્રુની મતલબ આંખોને ઉઘાડી પાડવાની ને ખૂંખિયોને ઢાંકવાની છે, ને મિત્રનો હેતુ એવો છે કે રખેને ખૂંખિયોનું અભિમાન આંખોનો સુધારો કરવામાં વિઘ્નકર્તા થઈ પડે. અંચકાર પોતે પણ કે જે દોસ્તીનો દમ બરે છે, તે કદાચ સ્નેહ

અને દીલસોજીથી જ કામની ખોડ ખામિયો જોવા ઉપર લાચાર થયો અને ખૂમિયો જોવાથી દૂર રહ્યો. પરંતુ આ રીત જોટલી નામોશી લગાડનારી હતી તેટલી જ નાકમેદ કરનારી પણ હતી. અંધકારના અંતરનો અગ્નિ બડકા ઊઠી ઊડીને ઓલવાઈ ગયો હતો, અને તેનું ઓગાવું વચનોમાં પ્રવેશ કરી ગયું હતું. કાવ્યની સમાપ્તિ મનના એવા શિથિલતા ભરેલા હૃદ ઉપર ચર્મ કે જેથી તમામ આશાઓ નાશ પામી અને બધી કોશિશો દૃષ્ટિએ નકામી પડવા લાગી. જો કામની ચાહેના અંધકારના મનમાં એક નવો ઉર્મગ પેદા ન કરત, અને કામને એક નવા ખિતાબની હકદાર ન ઠરાવત, તો કદાચ આ ખરાબીનો અટકાવ કાંઈ થઈ શકત નહિ. જો કે કામ નથી બદલાઈ પરંતુ તેનાં ચિહ્ન બદલાતાં જાય છે. તેથી જો કે તેને સાબાશી આપવાનો સમય નથી આવ્યો, તો પણ તિરસ્કાર તો જરૂર કમી થવો જોઈએ. કેટલાક મિત્રોની સૂચનાથી આ ખ્યાલોનું અનુમોદન કર્યું, અને એક પુરવણી હાલના ઝમાના મુજબ અસલ મુસદ્દસની આખરે જોડી દેવામાં આવી. પુરવણીને લંબાવવાનો અંધકારનો વિચાર નહોતો. પરંતુ આ વિષયને છેડીને લંબાણ કરતાં અચવું એવું મુશ્કેલ હતું, કે જેનું દરિયામાં ફેદી પડીને હાથ પગ ન પહોડવા.

અસલ મુસદ્દસમાં પણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે સુધારો કર્યો છે. કદાચ વાંચનારના મનમાં પ્રથમની તરેહ પસંદ આવી જવાથી તે આ કેટલાક સુધારાને નાપસંદ કરશે; પરંતુ અંધકારનો ધર્મ છે કે, મિત્રોની જાણ-તમાં કોઈ એવી ચીજ ન પીરસવી કે જે તેમને સ્વાદમાં નાપસંદ જણાય. કાવ્ય ના તો પ્રથમ પસંદ કરવાને લાયક હતું કે ના હમણું છે; પરંતુ ખુદાનો ઉપકાર છે કે લાગણી અને સલ પ્રથમ પણ હતાં, ને હમણું પણ છે. આશા છે કે લાગણી ફેલાશે અને સલ પ્રકાશમાન થશે.

અંધકર્તા.

અનુક્રમેણિકા.

અનુક્રમ.

વિષય.

પા. ૪૭.

૧ મંથાર્થ.

- ૧ અસાધ્ય રોગ વિષે હકીમ બુકરાતનો અભિપ્રાય. ૧
- ૨ પડતી દશામાં આવેલી કામની સ્થિતિ. ૨
- ૩ અરબસ્તાનની કુદરતી હાલત, ઇસ્લામમાં આવતાં પહેલાં ત્યાંના લોકોની ધર્મ, રાજ્ય ને સંસાર સંબંધી સ્થિતિ, તેમનો સ્વભાવ ને આચરણ. ૪
- ૪ હઝરત મુહમ્મદ (સં અલે૦ વ૦ સ૦)નો જન્મ, તેમનું જોજન્ય અને પેગમ્બર રૂપે જાહેર થવું. ૮
- ૫ તેમણે ઇશ્વરઆરાધી એકજ પરમેશ્વરને માનવાનો મહાના લોકોને આપેલો જોષ, આખા અરબસ્તાનના લોકોનું ઇસ્લામમાં દાખલ થવું, ને પેગમ્બર સાહેબનો સ્વર્ગવાસ. ... ૧૦
- ૬ તેમની ગાદીએ બેસનાર ખલીફાઓનું સદ્વર્તન, સાદાઈ, ન્યાય પરાયણતા, સમદૃષ્ટિ ને ઉદ્યોગ. ૧૬
- ૭ મુસલમાનોનું અરબસ્તાનમાંથી બહાર નીકળવું, તે વખતે બીજા દેશોની ધર્મ ને રાજ્ય સંબંધી હાલત. ... ૨૨

૨ ઇસ્લામની અઠતી.

- ૧ બીજા દેશોમાં ઇસ્લામી ધર્મનો પ્રસાર અને ત્યાં મુસલમાનોએ કરેલાં કામ. ૨૫
- ૨ સ્પૈન અને બગદાદનાં ઇસ્લામી રાજ્યો અને તેમની જાહેજલાલી. ૨૬
- ૩ બગદાદના ખલીફાઓએ વિદ્યા હુમરને આપેલો આશ્રય... ૩૧
- ૪ તે સમયે મુસલમાનોએ ચોમેર કરેલો વિદ્યાનો પ્રસાર અને તેમણે વિદ્યાની જૂદી જૂદી શાખાઓમાં કરેલો સુધારો વધારો. ૩૩

૩ ઇસ્લામની પડતી અને તેનાં કારણ.

- ૧ ધર્મનીતિનો અભાવ, સદ્વર્તનનું તજવું અને રાજ્યાધિકારની સાથે મનુષ્યત્વનું ગુમાવી દેવું. ૩૮
- ૨ દુર્દેશમાં પડેલી હાલની મુસલમાન પ્રજાની બીજી ઉદોગી પ્રજાઓની સાથે સરખામણી.... .. ૪૬
- ૩ ખાનદાની ઇસ્લામી લોકોનું વર્તન અને તેમની અવદેશ.... ૫૦
- ૪ ઇસ્લામી અમીરોનું મોજમજમાં પડવું. ૫૩
- ૫ માણસ માત્ર ઉપર પ્રીતિ રાખવા વિષે કુરાનેશરીફના બોધ તરફ દુર્લક્ષ. ૫૮
- ૬ હાલના મુસલમાનોની નીતિરીતિની સાથે યૂરોપીયનોની નીતિ રીતિની સરખામણી. ૫૮
- ૭ ધનવાન મુસલમાનો હાલમાં કેવી રીતનું પુન્યદાન કરે છે... ૬૦
- ૮ તેમનાં ધર્મશિક્ષણનાં અસહનાં સાધનોની સાથે હાલનાં સાધનોની સરખામણી. ૬૨
- ૯ વિદ્વાનો. ૬૩
- ૧૦ મુસલમાનોના હાલના ઉપદેશોનું વર્તન. ૬૭
- ૧૧ તેમના ધર્મના જૂઠા જૂઠા પંથો અને તેમાં આસતો કસબ. ૬૯
- ૧૨ પેગમ્બર સાહેબે ઇસ્લામીઓને પરસ્પર બ્રાતૃભાવ રાખવાને આપેલી આજ્ઞા તરફ દુર્લક્ષ. ૭૧
- ૧૩ હાલના અને આગલા મુસલમાનોનાં લક્ષણોની સરખામણી... ૭૧
- ૧૪ ઇસ્લામી અર્વાચીન તત્વજ્ઞાનીઓની સ્થિતિ ને વર્તન. ... ૭૬
- ૧૫ ઇસ્લામી અર્વાચીન વૈદ્યોની સ્થિતિ. ૮૧
- ૧૬ ઇસ્લામી અર્વાચીન કવિઓની સ્થિતિ. ૮૨
- ૧૭ ઇસ્લામી અર્વાચીન જૈન જાતિના લોકોની સ્થિતિ... ૮૪

- ૧૮ કેટલાક પોતાને સમજીમાં જીજ્ઞાસારાગ્યોનું કોમ પ્રત્યે અયો-
 અ વર્તન. ૮૮
 ૧૯ એક કાઠા વિદ્યાન પુરુષનો સર્વોત્તમ બક્ષીસ વિષે અભિપ્રાય. ૯૦
 ૨૦ પોતાની ઉન્નતિ કરવામાં હાલના સમયમાં રાજ્યના તર-
 ફની અનુકૂળતા. ૯૧

૪ આશાને સંબોધન. ૯૫

૫ પદતી હાલતમાંથી નીકળવાને મુસલમાનોમાં જજ્ઞાતાં
 આશાજનક સુચિર્ણ.

- ૧ તેમનામાં બાકી રહેલી કેટલીક જગ્યા ભાવનાઓ. ... ૯૫
 ૨ એક જુવાન રોગીની સાથે અવનતિ પામેલી કોમની
 સરખામણી. ૧૦૦
 ૩ મુસલમાનોમાં કોઈ કોઈ વીર પુરુષો પણ જવામાં આવે છે. ... ૧૦૧
 ૪ કોમનાં હિતચિન્તકો ઉપર પ્રીતિ રાખનારા ઇસ્લામિયો પણ
 કોમમાં છે. ૧૦૨
 ૫ લાંબા વખત સુધી સ્થિર રહી ગતિમાન થતા દરિયાના
 પાણીની સાથે હાલની મુસલમાન કોમનો મુકાબલો. ... ૧૦૩
 ૬ કોમનું પોતાની દશા સુધારવા તરફ જજ્ઞાતું વલણ. ... ૧૦૪
 ૭ પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને પ્રથમ પોતાની જૂત, અવિખની
 હકીકતની માહિતીની જરૂર. ૧૦૭
 ૮ કોઈ પણ પ્રજાના ઉદયની નિશાનીઓ વિષે તુરગલ બાદશાહ
 અને તેના પાદવી અલપઅર્સલાન વચ્ચે થયેલી વાતચિત. ... ૧૦૮

૬ મુસલમાનોની હાલની સ્થિતિ સુધારવાના ઉપાય.

- ૧ બેશી રહેવાથી કાંઈ પણ કરવું તે સાફ છે. ... ૧૧૨
 ૨ દનિયામાં બધો ચળકાટ મહેનતનો કેખાય છે. ... ૧૧૨

- ૩ દુનિયામાં આળસુ ને ઉલ્લોગી એવા બે પ્રકારના માણસો
નેવામાં આવે છે. ૧૧૪
- ૪ આળસુઓનાં વિચાર અને તેમનું વર્તન. ૧૧૪
- ૫ ઉલ્લોગી માણસોનું વર્તન અને તેમની પ્રશ્નસા. ૧૧૯
- ૬ ઇસ્લામીઓને ઉલ્લોગી થવાનો બોધ. ૧૨૭
- ૭ સદ્વિધાનાં યશોગાન. ૧૨૯
- ૮ સંકટમાં સહનશીલ અને સદુદ્યોગમાં મંથા રહેવું... .. ૧૩૩
- ૯ અસહનના ઇસ્લામીઓની વિદ્યા સંપાદન કરવામાં કોશિશ... ૧૩૪
- ૧૦ ઇસ્લામીઓને સ્વાશ્રયી થવાની જરૂર. ૧૩૫
- ૧૧ પોતાના હરેક પ્રકારના સુધારાનો આધાર રાજ્યના ઉપર
રાખનાર પ્રજા હુમેશાં નબળી રહે છે. ૧૩૬
- ૧૨ વિધાનું અર્થ. ૧૩૮
- ૧૩ કેળવણી વગરના લોકોની સ્થિતિ..... .. ૧૩૯
- ૧૪ હુમરૂંકળા શીખનારાઓની કહરદાની કરવાની જરૂર. ... ૧૪૨
- ૧૫ પ્રાચીન ગ્રીસની વિદ્યા હુમરૂંકળા ઉભતિ થવાનું કારણ. ... ૧૪૩
- ૧૬ દરેક સમજી ને શક્તિવાન માણસની કોમનાં દુઃખ દૂર
કરવાની ફરજ. ૧૪૪
- ૧૭ સમાજના માન મર્તબામાં દરેક માણસનો માન મર્તબો
રહેલો છે. ૧૪૫
- ૧૮ મજીદપ્રાર્થના. ૧૪૬

ઈસ્લામનો ભરતીઓટ.

અથવા

મુસદ્દસે હાલી.

---

૧ અંથારંભ.

હરિગીત હંદ.

સીમા^૧ મુકી જતી દુર્દશા,^૨ છતી કોઈ જન દેખે સદા,
ના અસ્તમાર્થી^૩ ઉભો થતો, ઇસ્લામને પેખે કદા;
તો ઓટ પછી માને ન મનમાં, કે હવે ભરતી થશે,
દરિયો અમારો દૃષ્ટિએ^૪, ઉતરી જતો બો દેખશે. ૧

૧ અસાધ્ય રોગ વિષે હકીમ બુકરાતનો અભિપ્રાય.

હપથ હંદ.

પૂછ્યું બુકરાતને^૫, જઈ કોઈ જન એકે,
માને વ્યાધિ અસાધ્ય^૬, કયા તું દિલે વિશેકે;
બોલ્યો કે નર્થો કોઈ, રોગ એવો દૃષ્ટિમાં,
સજી^૭ ન જેની હોય, દવા પ્રભુએ સૃષ્ટિમાં;^૮

---

૧ હદ. ૨ નકારી હાથત. ૩ પડતી. ૪ નજરે. ૫ એ પ્રખ્યાત વૈદ
શીરિયાની પ્રાચીન રાજધાની હમ્સમાં ૬૦ સ. ૫૦ ૪૨૫ માં હયાત હતો.
એના વૈદકના ગ્રંથોનું અરબી ભાષામાં સૌથી પહેલું ભ.પાન્તર થયું. ૬
મટે નહિ એવો રોગ. ૭ પેદા કરી. ૮ જન્મત.

પણ ગણે તુમ્હ જે રોગને, કરે હાણી^૧ તે પ્રાણની,
બકવાદ^૨ સ્વરૂપ^૩ સલાહ શુભ, બાણે વેદ સુખાણની.^૪ ૧

કારણ તેમજ ચિન્હ,^૫ વ્યાધિના કોઈ સુઝાડે,
તો ભૂલો બહુ રોગ, -ચિકિત્સામાં^૬ દેખાડે,
કરે કલા નહિ તેમ, પથ્ય^૭ પાળે ન જરાયે,
ધીમે ધીમે એમ, રોગમાં વૃદ્ધિ થાયે;

પણ વેદ તણા અભિપ્રાયથી, મળતા થાય નહીં કદી,
બર્નો બાય નિરાશ પુરેપુરા, જીવતરથી તે જ્યાં સુધી. ૨

૨ પડતી દશામાં આવેલી કેમની સ્થિતિ.

તે બાતેની સ્થિતિ, જગતમાં એજ દિસે છે,
કે વહાણ ઘેરાઇ, ગયું જે, વમળ^૮ વિષે છે;
દિસે કિનારો દૂર, ભેર તોફાન જણાવે,
અંદેશો દર પળે, ઝાઝ યુડવાનો આવે;

પાસું કિન્નિયત^૯ ન ફેરવે, તોપણ નાવ તણા જનો,
સૌ સૂઝ રહ્યા બેભાન થઇ, નિદ્રાવશ^{૧૦} જેનાં મનો. ૩

પડતીની વાદળી, છવાઇ રહી છે માથે,
ગરીબાઈ દેખાવ, બતાવી રહ્યો તે સાથે;
દરિદ્રતા^{૧૧} ચોતરફ, વિંટાઇ વળેલો જણાય,
હાબા જમણી થકી, સાદ એવો સંભળાય;

---

૧ તુકસાન. ૨ લવરી કરવી તે. ૩ જેવી. ૪ સારી રીતે જાણ-
નારો. ૫ નિશાની. ૬ રોમની પરીક્ષા કરવી તે. ૭ કરી પાળવી તે. ૮
બમરા પાણીમાં વળે છે તે. ૯. લગાર. ૧૦ ઉધમાં. ૧૧ ગરીબાઈ.

મઈ ઠાલે કોણ હતા તમે, આજ તમે આ શું થયા,
હમણાં બગૃત^૧ હતા અને, હમણાં કેમ સુધ ગયા. ૪

પણ તે આફલ કોમ, તણી ગફલત એવી છે,
પડતીમાં સંતોષ-વૃત્તિ^૨ પહેલાં જેવી છે;
મળ્યા ખાખમાં તોય, હજી પતરાજી કૂડી,
સતાર થઈ પણ ઉધ, નથી આંખોની ઊડી;
નહિ ગેરઆગરૂની દિલે, દિલગીરી કર્યો તેમને,
બહુમાન, વિભાતિ^૩ મેળવે, સ્પર્ધા^૪ જરા ન જેમને. ૫

પશુઓ સરખી સ્થિતિ, તેમની ભેતાં દિસે,
છે જે હાલત વિષે, ખુશી તેમાંજ આતેશે;
કલંકનો^૫ ધિક્કાર, કીર્તિની^૬ હોંસ ન જેને,
નઈ તણી ખોક કે, સ્વર્ગ-ધૃષ્ટા નહિ એને;
નહિ સુખુદ્ધિથી કે ધર્મથી, કામ લોધું કે તેમણે,
બદનામ કર્યો સદ્ધર્મને,^૭ ભૂમિ ઉપર જેમણે. ૬

તેજ ધર્મ કે કર્યા, શત્રુને મિત્રો જેણે,
જંગલી પશુઓ કર્યા, અધિક સંબંધી એણે;
હતા પ્રાણી વિકાળ,^૮ બનાવ્યા તે સમભાવી,^૯
અજાણને^{૧૦} કર્યા, રાજકર્તા સમભવી;
જે ઢોરોના ટોળા તણે, હતો પ્રદેશ^{૧૧} અવાવરૂ,^{૧૨}
તેનું પડુંકું દુનિયાંધકી, બહુ ભારે જેણે કર્યું. ૭

૧ ખગરદાર. ૨ ઇચ્છા. ૩ બીજી જાતના લોકો. ૪ હરીફાઈ. ૫ લાંચ. ૬ નામના. ૭ સાચો ધર્મ. ૮ ભયંકર. ૯ પોતાની પેઢે બીજા-ઓને માટે સુખ દુઃખની લાગણી રાખનાર. ૧૦ ભરવાડ. ૧૧ મુલક. ૧૨ વેરાન.

૩ અર્પસ્તાનની કુદરતી હાલત, ઇસ્લામમાં આવતા
પહેલાં ત્યાંના લોકોની ધર્મ, રાજ્ય ને સંસાર સંબંધી
સ્થિતિ, તેમનો સ્વભાવ ને આચરણ.

અરબ^૧ હતો શુ કહો, જેનો ચર્ચા આ થાય,
દ્વીપકલ્પ એ હતો, સર્વથી અલગ સદાય;
હતો નહીં સંબંધ, અન્ય^૨ દેશોથી જેને,
જેવા કોઇ દેશ કે, ન કે.ઇએ જીત્યો એને;
છાયા નહિ રાજનોતિ તણી, તેપર કદી પડી દિસે,
કિન્નિયત સુધારાએ કદી, ડગલું દોધું ન તેવિષે. ૮
થાય પ્રકુલિત^૩ હૃદય, હવા પાણી નહિ એવાં,
કે જેનાથી શ્રેષ્ઠ,^૪ રત્ન ખુદ નિપજે તેવાં;
નહિ^૫ એવાં સાહિત્ય,^૬ દેખતાં દેશ અખીલે,^૭
કે જેથી મનરૂપ, પદ્મ^૮ પરિપૂરણ^૯ ખીલે;
જંગલમાં નહિ લીલોતરી, પાણીની તંગીયકી,
આધાર જીવનનો^{૧૦} મેહપર,^{૧૦} પ્રાણી માત્ર તણે નકી. ૯
વરસે વામાં આગ, ધરતી જેની ડુંગરાળ,
બંટોળિયા વિશેષ, ચાલતી લૂની આગે;
વગડો ટિંબા પહાડ, ઝાંઝવાંતું જળ દિસે,
ઝૂંડ ખજૂરી તણાં, શુગો બાવળની અતિશે;

૧ અરબસ્તાન. એ દેશને માટે આ પુરતકમાં બેને ઠેકાણે અરબ
શબ્દ વાપરેલો છે. ૨ ખીજ. ૩ ખીલે. ૪ કિતમ. ૫ સામાન. ૬ બધાય.
૭ કમળ. ૮ સંપૂરણ. ૯ જીવતર. ૧૦ વરસાદ.

નહિ અનાજ ખાણોમાં દિસે, કે નહિ ત્યાં ખેતી થતી,
આ અરખ તેમ એકંદરે, પૂંછ તેની આ હતી. ૧૦

મિસર તણી રાશની, પ્રકાશિત હતી ન તેમાં,
બહેર વિદ્યા કળા, ત્રિસનાં નહોતાં જેમાં;
મૂળ પ્રકૃતિ^૧ ઉપર, પ્રવૃત્તિ^૨ સર્વે જનની,
પ્રભુની ખેડ્યા વની, જમીન હતી જન મનની;
વાસો પહાડ જંગલ વિષે, વસતા વેડી આપદા,
વિશ્રામ^૩ કામ સૌનું તહીં, નભ મંડળ^૪ નીચે સદા. ૧૧

પૂખતો છૂટયો, અગ્નિ ત્યાં કોઈ રથાને,^૫
અકુ^૬ સેવા^૭ જન કોઈ, હતા કરતા અતિ ધ્યાને;
ધણા લોક તસલીસ^૮-તણા મનથી અનુરાગી,
મૂર્તિપૂજાતણી, એમ સૌને ધુન લાગી;
પાદરીના કટાક્ષના^૯ પુરા, કોઈ શિકાર થયા હતા,
કરી અજગ ખેલ બહુગરે, ઠેહી કૈંક કર્યા છતા. ૧૨

મંદિર^{૧૦} સૌથી પ્રથમ, મહીપર^{૧૧} પ્રભુનું તે છે,
ખંધાળું ભાવથી, ખત્રીલુલાહે^{૧૨} જે છે;
તે મંદિરમાંથીજ, સુમાર્ગે ઝરો ઉભરાયે,
ધારી મૂડું હતું, અનાદિથી^{૧૩} અવિનાશી;^{૧૪}

૧ રચના. ૨ તેવારી-અમધવામાં મશગૂલ રડતું. ૩ વિસામો. ૪ આકાશી
પદાર્થોનો જથ્થો. ૫ ઠેકાણું. ૬ સૂર્યની આબુઆબુ ફરનારા તારા. ૭ પૂજા. ૮ પ્રિ-
સ્તિ ધર્મ; એમાં પિતા, પુત્ર અને પવિત્ર આત્મા એ ત્રણે મ માટે એક પરમેશ્વર
મનાયછે. ૯ આંખનો અણુસારો. ૧૦ ધર-મકાની પ્રખ્યાત નરીદ. ૧૧ પૃથ્વી-
પર. ૧૨ ખખાલીમ ખત્રીલુલાહે-એ 'તુર્કસ્તાનના પાવેસ્ટાનના પ્રાંતમાં ૪૦ સ૦
૫૦ ૧૯૨૧ માં મોટા પેગમ્બર હતા. એમણેજ 'પ્રથમ મકામાં મશીદ
ખંધારી. ૧૩ સૂર્યની શરઆતનો પડેલો દહાડો. ૧૪ પરમેશ્વર.

તે મૂર્તિપૂજકોનું જન્યું, તિર્થક્ષેત્ર^૧ મોટું સદા,
જ્યાં જગદીશ્વર^૨ના નામનો, શોધક કોઈ નહિ^૩ કદા. ૧૩

દર કુટુંબનો હતો, દેવ અંગ્રેકો જૂદો,
હુબલ^૪ કોઈનો હતો, કોઈથી સફા વળ્યુંધ્યો;
સેવે ઉજ્જા કોઈ, નાયલા કોઈ ઉપાસે,^૫
એ રીતે પ્રભુ એક, નવો પ્રત્યેક અવાસે;^૬

વેષીત^૭ મેઘ તિમિરે^૮ હોનો, રવિ^૯ પ્રકાશિત આ સમે,
કારાન^{૧૦} શિખર ચોમેરથી, ઘેરાયું ઘાડા તમે.^{૧૦} ૧૪

રાત્રી^{૧૧} પશુઓ તુડ્ય,^{૧૨} તેમની રીત હરેક,
મારકાડ લુટકાટ, વિષે એકો પ્રત્યેક;
કળ્યા ટંટા વિષે, ગાળતા કાળ અધિક,
હતી કાયદા તણી, નહીં ચાબુકની બીક;

ચાલાકી કાપાકાર્યોમાં, એવી તેઓ જતાવતા,
જેવા વગડાઉ જનાવરો, તેવા તે નિર્ભય હતા. ૧૫

જે હઠ લઈ બેસતા, પછી પાછા નહિ ખસતા,
હતા ઝગડતા કદી, નહીં તેમાંથી ચસતા;
જે બે માણસ એક, જોબથી લડવા લાગે,
તો સેંકડો કુટુંબ, વિષે ધીંગાણું જાગે;

૧ તિર્થ કરતાની જગ્યા. ૨ પરમેશ્વર, ખુદા. ૩ હુબલ, સફા, ઉજ્જા, નાયલા, વગેરેને અરથ લોકો પ્રાચીન કાળમાં પોતાના દેવ માની તેમની પૂજા કરતા. ૪ પૂજે. ૫ ધર. ૬ હંકાયેલો. ૭ અધારૂં. ૮ સૂર્ય. ૯ એ મંકાની નજીક એક પહાડ છે. ૧૦ અધારૂં. ૧૧ જંગલી ૧૨ જેરી.

અણગારી જિંએ એક ભે, હતી ઉડતી ત્યાં કદા,
તો તેથી સળગી બહતો, સઘળો દેશ ખરે સઘા. ૧૬

બક અને તમલીબ,^૧ તણી ચર્ધ હતી લડાઈ,
જેમાં અર્ધો સદી,^૨ ગુમાવી બહુ દુઃખદાઈ;
ઘણા કુટુંબોતણી, હાનો તેણે બહુ કીધી,
દેશ બધામાં આગ, હતી સળગાવી દીધી;

સોફાન હતું નહિ કોઈ આ, રાજ્યપાટ ધન માનનું,
હતું કટાક્ષકારી એક તે, બહુ ઘાડા અજાનનું. ૧૭

પશુઓને ચારવા, તણો અગડો કેં ઠામે,
કરતાં આગળ પ્રથમ, અશ્વ^૩ ટંટો કેં ભમે;
સરિતા^૪ તીરે^૫ જતાં, આવતાં કોઈ લડતા.
પાવાને કે પીવા, પાણી કેં ઠામ અગડતા;

તકરારો કેં એવી રીતે, બીડી લોહી ઉકાળતી,
તરવાર ભેમનામાં સઘા, એમજ રહેતી ચાલતી. ૧૮

બે કદિ પેદા થતી, કોઈના ઘરમાં દુહિતા,^૬
તો પાડોશી તણી, બહુ ચેષ્ટાથી^૭ બહીતા;
બેઈ સ્વામિની^૮ ભમર, ફરેલી માતા થતી,
તનુબાને^૯ આડમાં, જીવતી દાટી હેતી;

---

૧ બક અને તમલીબ એ અરબોનાં બે મોટાં કુટુંબોનાં નામ છે.
તેમનામાં એક નજીવા કારણથી અસહનતા વખતમાં એક બાજુએ લડાઈ
ચર્ધ હતી. ૨ સેંકડો. ૩ ધોડો. ૪ નદી. ૫ કડિ. ૬ દીકરી. ૭ મરકરી.
૮ ધણી. ૯ દીકરી,

ખોળો એવા ધિક્કારથી, ખાલી તે કરતી તહીં,
 ભણે કોઇ જણનારીયે, હોય ભુજંગ^૧ જણ્યો કહીં. ૧૬
 અહોરાત્રી^૨ તેમનો, ભુગાર હતોજ વિનોદ,^૩
 કરતા બહુ મધુપાન,^૪ દિલે પામી અતિ મોદ;^૫
 વિષયાસક્તિ^૬ અને, થેલછા ગફલત પૂરી,
 સર્વ પ્રકારે સ્થિતિ, હતી તેઓની બૂરી;
 સેંકડો વર્ષ વીત્યાં હતાં, એજ પ્રકારે એમનાં,
 ઢંકાઇ હતી સૌ નેકિયો,^૭ દુઃખમોથી^૮ તેમના. ૨૦

૪ હઝરત મુહમ્મદ (સલામ હોજો ખુદાનો તેમનાપર)-
 નો જન્મ, તેમનું સૌજન્ય અને પેગમ્બર રૂપે
 બહાર થવું.

એકાએક સ્વમાન, ઇશ્વરી ઉરકેરાયું,
 કૃપા વાહનું બુકુબેસ^૯ ઉપર લંબાયું;
 મકકે^{૧૦} થાપણે દીધી, અમોલી તે નિજ સ્થળથી,
 ચાલો આવતી હતી, સાક્ષી જેની આમળથી;
 તે ખીંખી આમનાની^{૧૧} અતિ, પવિત્ર કૂખે ઊપતી,
 આશિષ ખલીલુલ્લાહ ત્યમ, રૂડી વધાઇ મસીહની.^{૧૨} ૨૧

૧ સાપ. ૨ રાત દિવસ. ૩ મમ્મત. ૪ દારૂપીવો તે. ૫ આનંદ.
 ૬ મોજશોખ. ૭ બલાઇ. ૮ નહાર્ કામ. ૯ એ નામનો એક પહાડ છે.
 જેની તળેટીમાં પશ્ચિમ બાજુએ મક્કા છે. ૧૦ એ અરબસ્તાનની રાજધાની
 છે. જેમાં હઝરત મુહમ્મદ (સં) નો જન્મ ૫૦ સં ૫૬૯ માં થયો, ને
 ૫૦ સં ૬૩૨ માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા. ૧૧ એ પેગમ્બર હઝરત મુહમ્મદ-
 (સં) નાં માતાજીનું નામ છે. ૧૨ હઝરત હસા પેગમ્બર. એમનો જન્મ
 પાલેસ્તાઇન પ્રાંતમાં થયો. એમના જન્મથી ઇસ્વીસન ગણાય છે.

અંધારાનાં ચિન્હ, ઘયાં દુનિયાથી દૂર,
 સુભાગ્યની રાશિનો, ચંદ્ર પ્રગટયો સુમધૂર;^૧
 બહુ વર્ષો લગી બિલી, નહીં ચંદની તથાષિ,
 પેગમ્બરો રૂપ ભેત, મેઘમાં^૨ હતી પ્રતાપી;
 પણ આગિસમે વર્ષે પુરી, ઇશ્વરની કરૂણા થકી,
 ચંદ્રે બિલાવી શુભ ચંદની, હિરા^૩ ગુફામાંથી નકી. ૨૨
 નખિયોમાં^૪ ઉપનામ^૫, કૃપાનું તે ધરનારો.
 ગરિબો તણી ઉમેદ, સદા પૂરી કરનારો;
 સંકટમાં અન્યનાં, ભાગ લેનારો પ્રીતે,
 સ્વજન^૬ પરાયા તણી, ઢાઝ ધરનારો ચિત્તે;
 આશ્રયદાતા^૭ સાધુ તણો, અશક્તનો રક્ષક^૮ ખરો,
 પાળક નિરાશ્રિતોનો^૯ પુરો, ઢાસોનો કરુણાઝરો.^{૧૦} ૨૩
 અપરાધીને ક્ષમા^{૧૧}, ઢાન દેનારો પંડે,
 ઘર શત્રુને ફિલે, સ્થાપનારોજ અખંડે;
 વિદ્વનોનું^{૧૨} મૂળથી, સદા છેદન^{૧૩} કરનારો,
 દ્રેષ^{૧૪} કુટુંબો તણું, હેતથી જે હરનારો;^{૧૫}
 હોસે હિરાથી જન મંડળે^{૧૬}, આંચો ભવ્ય^{૧૭} પ્રભાવથી,^{૧૮}
 નુરખો^{૧૯} કિમિયાનો એક તે, લાંચો સાથે ભાવથી. ૨૪

૧ મીડો. ૨ વાદળું. ૩ મહાથી ૩ મૈલપર એક પહાડમાં એ ના-
 મની એક ખો છે તેમાં હરત મુહમદ (સં.) બક્ષી કરવાને માટે
 વારંવાર જતા. ૪ પેગમ્બર. ૫ ઇલકામ. ૬ પોતાના માણસો. ૭ મદદ ક-
 રનાર. ૮ રક્ષણ કરનાર. ૯ જેને કંઈપણ આધાર ન હોય તે. ૧૦ દયાનો ઝરો.
 ૧૧ માફ કરવું તે. ૧૨ હરકત. ૧૩ નાશ. ૧૪ વેર. ૧૫ દૂર કરનાર.
 ૧૬ માણસોનું મેળું. ૧૭ સુંદર. ૧૮ તેજ. ૧૯ કુરાને સરીફ.

અસ્વચ્છ^૧ ત્રાંખાતણું, કિમ્મતી કુન્દન^૨ કીધું,
 ખરું ખોટું કરી જુદું, બતાવી સૌને દીધું;
 સૈકાથી અજ્ઞાન, અરબપર હતું છવાયું,
 તેનું આખું શરીર, એક પળમાં પલટાયું;
 નહિ વહાણના જીથને રહ્યું, ભય તોફાનનું આ ભવે,
 જે પવન હતો સામે પ્રથમ, થયો પૂઠનો તે હવે. ૨૫
 ધાતુ એક ખાણમાં પડેલી હતી નકામી,
 ત્યાં કિમ્મત કે જૂજ, કરી પણ નહિ તે પામી;
 હતાં સ્વાભાવિક^૩ શ્રેષ્ઠ, તત્વ^૪ પ્રકૃતિમાં કેવાં,
 થયાં હતાં માટીમાં, મળી તે માટી જેવાં;
 તોપણ ભવિષ્યના જ્ઞાનમાં સાળોત એજ હતું ખરું,
 એકજ દૃષ્ટિએ મહંતની,^૫ બનશે તે સોનું નર્યું. ૨૬

૫ તેમજે ઈશ્વર આજ્ઞાથી એકજ પરમેશ્વરને માનવાનો
 મક્કાના લોકોને આપેલો બોધ, આખા અર્બસ્તાનના
 લોકોનું ઇસ્લામમાં દાખલ થવું, ને
 પેગમ્બર સાહેબનો સ્વર્ગવાસ.

તે અર્બનો સુમર્વ, સિંહાસનનો શણગાર,
 મક્કાના જન સર્વ, લેઇને નિકળ્યા બહાર;
 આજ્ઞા પ્રભુની પુરી, પાડવાને દિન એક,
 ગયા રાતમાં સફા,^૬ ગિર્જા^૭ હિપર તે છેક;

૧ મેલું. ૨ ચોખ્ખું સોનું. ૩ કુદરતી. ૪ યૂગ અભિન્ન પદાર્થ-સક્રિયો.
 ૫ મહાન પુરુષ. ૬ સફા અને મરવા મક્કાની પાસે જે કુંઘરીઓ છે. ૭ પર્વત.

બોલ્યા મુખથી તે સર્વને, કે ગાલિખ^૧ તનુએ કહો,
માનોછે સતવાદી મને, કે અસત્યવાદી લહો. ૨૭

કહું તેમણે “આજ, લગ્નો કેાઈ વચન તમારું,
નર્થો સાંભળ્યું કે દિહું, કેાઈ દિન જીહું અકારું.”
બોલ્યા ત્યારે ખૂદ, “મને એવોજ પિછાણો,
તો જે વચનો કહું, સર્વ તે સાચાં જાણો;
ગિરિ સફાની ખીજી બાબુએ, સેના^૨ પડી અજીત છે,
તે લાગ જોઇને લૂટશે, તમને જીત્યો ખચીત છે.” ૨૮

કહું તેમણે “ખાત્રી-ભરેલી વાતો તારી,
ફિરોર^૩ વચથી સત્ય,-વાદી વિશ્વાસુ ભારી;”
બોલ્યા પછી “જે દિલે, વસેલાં છે મુજ કથનો,
તો સાંભળી લો જૂઠ, જરાય નથી આ વચનો;
છે જનાર સર્વે કાફલો, અહિંથી નક્કી બાણુએ,
જે સમય આવનારોજ છે, તેનો ડર ઉર આણુએ.” ૨૯

કહું એને કાટકો, વીજળીનો કે સાદ,
હુલાવો જેણે દિધી, અર્ખ ભૂમિ આબાદ;^૪
લગ્નિ^૫ લગાડી નવી, એક સૌને એ નાદે,^૬
બગત વસ્તી કરી, દિધી સઘળી એ સાદે;
પ્રભુના આ સંદેશ તણો, ઉઠયો શોર સૌ ઠામથી,
ગાજી ઉઠયાં જંગલ ગિરિ, જગદીશ્વરના નામથી. ૩૦

૧ પેમખર સાહેબના દયમા દાદાનું નામ એ હતું તેથી ખનીલા-
સમગ્રાલિખના વંશને છે. ૨ ભસ્કર. ૩ નાનપણ. ૪ પૂરેપૂરી. ૫ પ્રેમ-લેહ.
૬ અવાજ.

સ્નેહ સહિત સત્યામ્ર, તણે પછો પાઠ પઢાવ્યો,
ભાવે ખર્ચે વાતનો, મર્મે પ્રત્યેક બતાવ્યો;
વર્ષોના બગડેલ, મનુષ્ય સુધારી દીધા,
ઉંઘમાંથી બચત, જીવતે સૌના કીધા;

જે લેલ ગુપ્ત હુમણાંલગી, દુનિયામાં ન ખુલ્યા હતા,
તેને પડદો જાણે કરી, દેખાડી દીધા છતા. ૩૧

કરાર કેને હતો, અનાદિનો નહિ યાદે,
આજ્ઞાઓ સૌ જનો, પ્રભૂની બુધ્યા પ્રમાદે;^૧
અસત્ય રૂપ મધનું,^૨ હતું તે કાળે ભાન,
વિભૂ^૩ સુરાથી^૪ હતી, મંડળી સૌ અજ્ઞાન,
બોટેલું પ્રભુ એકત્વનું,^૫ બમ^૬ જરા નહોતું હતું,
ઈશ્વરી જ્ઞાનના પીપતું^૭ મોઢું બંધ હતું હતું. ૩૨

હતા ન વાકિફ જનો, પ્રભૂ આજ્ઞા પ્રતિકળથી,^૮
નહિ આદિ^૯ અંતનું^{૧૦}, જ્ઞાન અજ્ઞાન પ્રબળથી;^{૧૧}
માયાના^{૧૨} મોહમાં, હતાં લાગ્યાં મન જેનાં,
પડયા હતા બહુ દૂર, પ્રભૂથી બંદા તેના;
પણ સુણતાં કાને કથન^{૧૩} આ, ધણી^{૧૪} સઘળું મૂળ ગયું,
રખવાળે બહુ ઊંચે સ્વરે,^{૧૫} લલકારી જ્યારે કહ્યું. ૩૩

કે માલિક છે એક, પૂજવા લાયક બણો,
મન વાણીથી શાખ્ય,^{૧૬} પૂરવા ભોગ પ્રમાણો;

૧ ગદ્યલત. ૨ દાર. ૩ પરમેશ્વર. ૪ દાર. ૫ ખ્યાલો. ૬ નદલો. ૭ સરમાત. ૮ જોડો. ૯ ભેર. ૧૦ દુનિયાદારી. ૧૧ કહેણ. ૧૨ પશુઓનું ટોળું-ત્યાં એકઠા થયેલા માણસોનું ટોળું. ૧૩ અપાન. ૧૪ સાહેલી.

તેની આજ્ઞાઓજ, થવા આધિન^૧ હિતકારી,^૨
 છે તેની સરકાર, સેવક^૩ લાયક સારી;
 લાવો અંતર અનુરાગ તો,^૪ તેના હૃપર લાવજો,
 બે મસ્તક ચઢો નમાવવા, તો તેનેજ નમાવજો. ૩૪
 તેના હૃપર પુરો, બરોસો રાખો કોડે,^૫
 સહાય બાંધો ગાંઠ, પ્રેમની તેની ભેડે;
 તેને કેપે ડરો, ડરો મન બે અધાપી,^૬
 તેની ઇચ્છા વિષે, મરો તો મરો કઢાપી;
 નર્થો કોઈ બાગિયો વિશ્વમાં,^૭ તેનો નક્કી ભણજો,
 તેની આગળ નર્થો કોઈને, મોટાઈ ઉર આણજો. ૩૫
 ડા'પણુ તર્ક^૮ વિતર્ક, દુઃખી છે તે ઠેકાણે,
 તુચ્છ મનુર સમાન, દિસે સુરજ શશિ^૯ ભણે;
 શરણાગત^{૧૦} આપીત,^{૧૧} પૃથ્વીપતિયો^{૧૨} તે ઠાર,
 પેગમ્બર ને સત્ય, -વાહો છે ત્યાં લાચાર;
 નર્થો પૂછપરછ ચાહ્લી કે, ખ્રિસ્તિ ધર્મશુરૂતણી,
 પરત્રા નર્થો તેને સંત^{૧૩} કે, હોય મહંત શિરોમણી.^{૧૪} ૩૬
 નહિ ઠગાશે તમે, દાખલો લઈ બીજાનો,
 બનાવતા નહિ પુત્ર, કહી જનને સૃષ્ટાનો;^{૧૫}

૧ તાબે. ૨ કલ્યાણ કરનારી. ૩ ચાકરી કરવા યોગ્ય. ૪ પ્રીતિ. ૫
 હોંસે. ૬ હમણાં. ૭ જમન. ૮ ઇશ્વર સંબંધી ઉગ્ર-તારીક વિચાર કરવા
 તે. ૯ ચંદ્ર. ૧૦ શરણે પડેલા. ૧૧ આપ પામેલા. ૧૨ રાજ. ૧૩ સાધુ.
 ૧૪ સર્વોપરી. ૧૫ પરમેશ્વર—ખુદા.

મારી હૃદયી અધિક, વધારે પદ^૧ નહિ મારું,
 ઘણે વધારી મને, ઘટાડો તે નહિ મારું;
 સૌ મનુષ્ય ત્યાં માથું નિચે, નાખનાર છે સર્વદા,
 હું પણ તેનો તેવી રીતે, આધિન સેવક છું સદા. ૩૭

ખનાવયો નહિ મારો, કળરને મૂર્તિ જેવી,
 નભાવતા નહિ શીશ,^૨ તેનો આગળ કદિ સેવી:^૩
 કમી ન સુજથી તમે, થવામાં બંદા તેના,
 લાચારીમાં તમે, અમે જન સરખા એના;
 મોટાઈ દિધી છે એટલી, માત્ર મને ઉર આણ્યો,
 બંદો હું છું તમ એલચી,^૪ જગદીશ્વરનો ભણ્યો. ૩૮

એક એકથી એમ, તેમના મનને તોડ્યું,
 કૂડાં^૫ તિથો^૬ થકી, બધાં જનનું સુખ મોડ્યું:
 અન્ય વસ્તુ સાધનો, કોઈ સાંધો નહિ છોડ્યો,
 સૌ જનનો સંબંધ, પ્રભૂની સાથે બેડ્યો;
 માલિકથી બહુ વર્ષો થકી, દૂર, નાસતા જે હતા,
 હીધા ઝુકાવી તે સર્વને, જગકર્તા આગળ છતા. ૩૯

મૂળ હેતુનો મળી, ગયો પત્તો જે વારે,
 જણાઈ ધનના નિધાનની^૭ એંધાણી ત્યારે;
 પ્રેમ થકી મન ગરમ, થયાં સૌનાં સુખદાઈ,
 ઇશ્વરની એકતા, દિલે સંપૂર્ણ સમાઈ;

૧ પદી--દરબજો. ૨ માથું. ૩ પૂજ કરીને. ૪ પ્રતિનિધિ-સંદેશો
 લાવનાર. ૫ જૂઠાં. ૬ દેવનું સ્થાનક. ૭ ભંડાર.

રાજના સર્વે તેમને, માર્ગ બતાવ્યા હેતથી,
 વળી દ્વાર^૧ સુધારાનાં ઘણાં, ખુલ્લાં કર્યાં સચેતથી.^૨ ૪૦
 મહિમા^૩ તેમજ મૂલ, કાળ^૪ ફેરાં સમબળ્યાં,
 લાલચ અને ઉર્મગ, કામ બિપર ઉપબળ્યાં;
 કહ્યું આખરે સર્વ, તણ દેશે મિત્રાઇ,
 ધન હોલત સંતતિ,^૫ હશે ભામિનિ^૬ કે ભાઇ;
 પણ સત્ય માનજો કે નહિ, સંગ તમારો છોડશે,
 જે કાળ તમે સંસારમાં, સુકૃતમાં^૭ ગાળ્યો હશે. ૪૧
 માંદગી પહેલાં સરસ, સુખાકારીને બણો,
 પરિશ્રમ^૮ પહેલાં ભલી, દિલે નવરાશ પ્રમાણો;
 ઘડપણ પહેલાં યુવા-અવસ્થા^૯ છે હિતકારી,
 મુસાફરીનો અગાઉ, સ્થિરતા સુખ દેનારી;
 સંતોષકારી હોલત બણો, દરિદ્રતા પહેલાં સહી,
 કરી લ્યો કરવાનું હોય તે, છે પુરસદ થોડી અહીં. ૪૨
 એમ લગાડ્યો પ્રેમ, તેમને સહવિધાનો,^{૧૦}
 કહ્યું કૃપાથી^{૧૧} દૂર, વસે સંસારી માનો;
 રહે પ્રભૂનું ધ્યાન, અહોનિશ જેના મનમાં,
 કે શિક્ષણ^{૧૨} ચર્યાય, જેમના સદા સદનમાં;^{૧૩}
 બક્ષીસ તેમને કાજ અહીં, છે પ્રભૂની ઉર આણુજો,
 વળી સ્વર્ગ વિષે તે પામશે, કૃપા ઈશ્વરી બાણુજો. ૪૩

૧ બારણાં. ૨ ખજરદારીથી. ૩ મોટાઈ. ૪ વખત. ૫ છોકરાં છેવાં.
 ૬ સ્ત્રી. ૭ સાઈ કામ. ૮ મહેનત. ૯ જુવાનીની હાલત. ૧૦ સાચી વિદ્યા.
 ૧૧ દયા. ૧૨ કેળવણી. ૧૩ ધર.

માનવી ઉપર મ્હેર, રાખવાનું સમજાવું,
 ઇસ્લામીનું ચિન્હ, મુખેથી એમ જણાવું;
 કે પાડોશી સાથે, પ્રેમ રાખે છે તેઓ,
 આપે છે આરામ, તેમને દિન દિન જેઓ;

માગે પોતાને કાજ જે, જમદીશ્વર પાસે સદા,
 તે દરેક જન માટે મુખે, માગે મનથી સર્વદા. ૪૪

તે જન ઉપર કૃપા, નથી કરતો વિશ્વેશ,^૧
 જેના મનમાં દર્દ-તણી લાગણી નહિ લેશે;
 આકૃત આવી પડે, કેાઇને માથે જ્યારે,
 અસરહિન^૨ જન મુખે, શોક ન જણાય લગારે;

જે જન મનુષ્ય જાતિ ઉપર, કૃપા ભૂતજે^૩ આણુશે,
 તો ઉઘા સિંહાસનથી^૪ પ્રભૂ, તેપર કરુણાળુ^૫ થશે. ૪૫

જે જન જીવતા લગી, હમેશ રહે ધર્માન્ધ^૬,
 તેને માટે એમ, કહું જે હશે મતાન્ધ;^૭
 જમાતમાંથી^૮ દૂર, થશે તે સદા અમારી,
 સાથી અમારો તે ન અમારે તેશું ચારી^૯,

ઈશ્વરથી લાભ નથી કશો, એવી પ્રીતિમાં કદા,
 જે પ્રીતિ તમને બધિરને^{૧૦} અંધ બનાવી દે સદા. ૪૬

૧ પરમેશ્વર-પ્રુદા. ૨ અસર વગરના. ૩ પૃથ્વીપર. ૪ તખ્ત-અર્થે
 અઝામ. ૫ દયાળુ. ૬ ધર્મના અભિમાનમાં આંધળો. ૭ પોતાના મતને
 વાગળી રહેવામાં આંધળો. ૮ સમાજ. ૯ મેળાપ-દોસ્તી. ૧૦ બહેરો.

હોંધા ઉગારી ગુરાઈથી, વચ્ચનો કહી ચાડું,
 ભક્તિ કરતાં પાપ, -કર્મ તજવાં તે સાડું;
 પરે'જગારી^૨ તણો, ગુણ છે જેને પડે,
 તેની તોલે થાય, કદી ભડતો ન અખંડે;^૩
 જ્યાં પરે'જગાર જનો તણી, વાત કરો કેાઇ સમે,
 ત્યાં કદિયે ભક્તજનોતણું, નામ નહિ લેશે તમે. ૪૭

શ્રમ^૪ કરવાની હોંસ, ગરીબ જનોમાં આણી,
 કે નિજ^૫ બાહૂબળે, નિરંતર કરો કમાણી;
 પરની પોતાતણી, જેથી સંભાળ રખાય,
 બીબ માગવી પડે, ન દ્વારે દ્વાર કદાય;
 એવો દુનિયાની રાજીથી, હોય ધરાદો જો કદા;
 તો ત્યાં શુભ રીતે ચળકશે, પૂર્ણ ચંદ્ર પેઠે સદા. ૪૮

એજ પ્રકારે દિધી, અમીરાને ચેતવણી,
 તેમાં છે જે જનો, કને હોલત દુઃખહરણી^૬;
 તે જો નિજ વર્ગમાં, હોય સરવેથી સારા,
 જન જાતિને હમેશ, હોય આશ્રય^૭ દેનારા;
 કર્તા ન હોય જો કામ કંઈ, રૂડી સલાહ વિના સદા,
 ભરતા ન હોય ડગલું જરા, વગર વિચાર્યું તે કદા. ૪૯

તો મહોંથી અધિક, સુખી તે વર્ગ પિછાનો,
 જેને એવો મળે, વૃદ્ધિ કરનાર જમાનો;

---

૧ સુંદર. ૨ કેદી પદાર્થો અને દુરાચારથી દૂર રહેવું તે. ૩ હમેશાં.
 ૪ મહેનત. ૫ પોતાના. ૬ દુઃખને દૂર કરનાર. ૭ મદદ.

પણ દુનિયામાં હોય, કુકર્મી^૧ નો શ્રીમાન^૨,
 વિષય^૩-લોગમાં ભૂલે, જોબ સૌ જનનું બાન;
 નથી વૃદ્ધ કે કલ્યાણ કંઈ, એવા સમય વિષે કદા,
 માટે તે સમે જોજો સ્થળે, જઈ વસવું સાડું સદા. ૫૦
 દગા અને ઢાંગથી, એમનાં દિલ ફેરવિયાં,
 સફાઈ ને સત્યતા, તેમનાં મનમાં લરિયાં;
 તર્કટ ને ભુઠાણ, થકી ઊગારી લીધા,
 દુનિયાને પ્રભુથકી, તેમને રાજી કીધા;
 ઈશ્વરી વચનમાં તેમને, કશિયે ખીક રહી નાહી,
 એકજ ધોમાં^૪ મન તેમનાં, પવિત્ર કરો દીધાં સહી. ૫૧
 નિયમ સુખાકારીના, તેમને શોખવ્યા પ્રોતે,
 દેશાટનનો^૫ શોખ અતિ ઉપજાવ્યો ચિત્તે;
 લાભ વણજવ્યાપાર, તણા સૂચવ્યા^૬ ભલીભાતે,
 રાજકાજનાં તત્ત્વ, ફેડાં સમજાવ્યાં બતે;
 પ્રત્યેક મજલના^૭ પંથનાં, ચિહ્નો સૂચવ્યાં તેમને,
 લોભિયા બનાવ્યા માર્ગના, જન બાતના જેમને. ૫૨
 શિક્ષા^૮ થઈ બહિષ્કૃત^૯, અદનો^{૧૦} ઉપર સારી,
 અસત્યના મોહીત,^{૧૧} થયા સતના બલિહારી;^{૧૨}

૧ નહારાં કામ કરનાર. ૨ ધનવાન. ૩ મોજશોખ. ૪ લુગડું એક-
 વાર ધોવાય તો એક, બે વાર ધોવાય તો બે વગેરે જેટલીવાર ધોવાય
 તેટલા ધો પડ્યા કહેવાય. ૫ મુસાફરી. ૬ બતાવ્યા. ૭ વટેમાર્ગે એક
 દિવસની મુસાફરી કરીને જે ટેકાએ ઉતારો કરે છે તે જગા. ૮ શીખામણ.
 ૯ બળવાન. ૧૦ ટેવો. ૧૧ મોહી પડેલા. ૧૨ કર્મીન.

એખ^૧ સર્વ બદલાઈ, ખૂંચિયો આવી ભારી,
 થઈ કાયા તેમની, લાજ છૂંવથી લેનારી;
 રદ હતો કરેલો જે સદા, કંઈ ઉત્તમ કારીગરે,
 બેસાડી દીધો આખરે, તે પથ્થરને મોખરે. ૫૩

પ્રભુની સૌ બક્ષીસ, મળી ઉમ્મતને જ્યારે,
 પેગમ્બરો કરો ચુકી, પુરી નિજ ફરજો ત્યારે;
 પ્રભુ સાથે તકરાર, મનુષની રહી ન કોઈ,
 નખોંએ અંતર્ધાન, થવા ચાહ્યું તે જોઈ;
 તો કોમ એક ઈસ્લામની, વારસ મૂકી ભૂતજે,
 દુનિયામાં એવા દાખલા, જોતાં બહુ થોડા મળે. ૫૪

૬ તેમની ગાદીએ બેસનાર ખલીફાઓનું સદ્વર્તન,^૨
 સાદાઈ, ન્યાયપરાયણતા,^૩ સમદષ્ટિ^૪ ને ઉદ્યોગ.

આજ્ઞાઓ ઈસ્લામ, તણી માથે ધરનારા,
 ઈસ્લામીને પુત્રી સહાય સદા કરનારા;
 વફાદારીમાં નખી, અને પ્રભુની મરનારા,
 વિધવાને શિશુ^૫ નિરા-શ્રિતોના^૬ દુઃખ હરનારા;
 સૌ કાયર, નાસ્તિકતા અને, અસત્ય માર્ગ થકી હતા,
 પ્રભુરૂપ મધની કેફમાં, રહેતા મસ્ત સદા છતા. ૫૫
 હાનિકારક^૭ ચાલ, નાશ કરનારા પંડે,

૧ ખોડ. ૨ સારી ચાલ. ૩ ન્યાયીપણું. ૪ સૌની સાથે એક સરખી
 રીતે ચાલવું તે. ૫ બાળક. ૬ આધાર વગરના. ૭ નુકસાનકારક.

બાહુ કેરાં મૂળ, બોદનારાજ અખંડે;
 ધર્મીજ્ઞા આગળે, સદા શિર ઝુકાવનાર,
 પ્રભૂ પ્રેમ પામવા, નિજ ઘર લૂટાવનારા;
 કરનાર ઢાલ નિજ છાતીને, હરેક આકૃતમાં નકી,
 ઠરતા ન કોઇથી માત્ર તે, ડરતા એક પ્રભૂ થકી. ૫૬

હતો તેમના વિષે, કદી મતલેહ પરપર^૧,
 તો તેનો આધાર, હતો નિર્મળ મન ઉપર;
 હતા ઝગડતા તોય, ન ઝગડા વિષે ખુરાઇ,
 સલાહ કરતાં હતી, વિરોધ^૨ વિષે સરસાઈ
 તે સ્વતંત્રતા કેરી હતી, પેલી છોળ પિઝાણુને,
 સંસારવાડો જેથી હતી, લોલી થનારી જાણુને. ૫૭

હતી ન ભોજન વિષે, ઠાઠ કરવાની રીત,
 કશી ન પોષાકમાં, સરીર શોભાપર પ્રીતિ;
 સેનાપતિ સૈનિક,^૩ જણાતાં સરખાં છેક,
 નિર્ધન ને ધનવાન, તણી હાલત હતો એક;
 માળાએ બનઃવેલો હતો, એવો બાગ વિવેકથી,
 નાનો મોટો જેમાં નહિ, હતો છોડ અછેકથી. ૫૮

ધણની જયમ ગોવાળ, કરે સંભાળ ઘણેરી,
 કરતા રક્ષા^૪ તેમ, બલીફા^૫ ઉમ્મત^૬ કેરી;

---

૧ એક બીજામાં. ૨ ઉલટાપણું. ૩ લશ્કરી સિપાઇ. ૪ રક્ષણ. ૫ કાઈની જગાએ ગાદીએ બેસનાર. ૬ એકજ પેઝામરને માનનાર લોકોનું ટાળું.

આશ્રીતો^૧ ને સુસહ-માન સરખા લેખાતા,
સ્વતંત્ર જન^૨ ને દાસ,^૩ સમાન સદા દેખાતા;
દાસી^૪ ને જ્યેષ્ઠ^૫ પરસ્પર, હેત પ્રીત નિત રાખતાં,
જયમ હોય સગી જોનો ઉભય^૬, સાથી તે એવાં હતાં. ૫૯

હતી તેમની દોડ, પ્રભૂને પંચે^૭ રાજ,
માત્ર સત્યપર સર્વ, સાથ સંબંધ હતોજ;
નહોતી કદિ તેમની, સ્વછંદે^૮ આગ ભડકતી,
કે લગામ તેમની, શાસ્ત્ર કરથી^૯ ન સરકતી;
જ્યાં નરમ કરી દેતા કદી, તો તે નરમ થઈ જતા,
કરતા તેમને ગરમ કદી, તો તે તડી ગરમ થતા. ૬૦

એકએ જ્યાં કરકસર, તહીં તેવોજ વિચાર,
ઉદારતાની ગરજ, પડે ત્યાં થતા ઉદાર;
એકથે તેથી કમી, અધિક નહિ^{૧૦} રાગદેવ,^{૧૧}
નિષ્કારણ^{૧૨} શત્રુતા, મિત્રતા નહોતાં લેશે;
પ્રભુ આગળ નમતા જે જનો, નમી જતા તેપણ તહીં,
જે અટકી જતા પ્રભૂ થકી, તેમ અટકતા ત્યાં સહી. ૬૧

૧ આશ્રીત સમ્પન્ન લોકો. ૨ પ્રતાપશું ભોમવનારા શૂદ્રસેા-જે કાષ્ઠના દાસ ન હોય તે. ૩ સુગ્રામ. ૪ લૂડો. ૫ બાઈ-ગીચી. ૬ બન્ને. ૭ આગ. ૮ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ કરવું તે. ૯ દ્વાય. ૧૦ પ્રીતિ ને વેર. ૧૧ નકામા.

૭ મુસલમાનોનું અર્ધસ્તાનમાંથી બહાર નીકળવું,
તે વખતે બીજા દેશોની ધર્મ ને રાજ્ય
સંબંધી હાલત.

બિઠ્યો તેમને દિલે, ખ્યાલ ઉત્તતિનો^૧ જ્યારે,
અંધકાર ચોમર, હતો પૃથ્વીપર ત્યારે;
હતી પ્રજા પ્રત્યેક, દુર્દશામાં દૂબેત્રી,
ઉંચાઇપરથી નિચે, હતી તે ઢંગી પડેત્રી;
જે દિસે પ્રબળો ગગનના, તારાસમ આજે છતી,
પડતીના અંધારા વિષે, ને ઢંગાએલી હતી. ૧૨
હતો ન ચાહ્નિયો,^૨ તણો તે પૂર્વ જમાનો^૩,
હતું ન ચઢતું ભાગ્ય, ખ્રિસ્તિયોફેરૂં^૪ માનો;
હકતર યૂનાનિયો,^૫ તણું હતું વંજેરાયું,
સાસાની^૬ રાજ્યનું, મૂળ સૌ હતું ખવાયું;
નોકા^૭ રોમન^૮ લોકો તણું, ડગમગી રહ્યું હતું ઘણું,
ઘટતું હતું તેજ પળે પળે, ઇરાનના^૯ દીપક તણું. ૧૩

૧ ચઢતી ઢંગા. ૨ જે લોકો હઝરત મુસા પેગમ્બરનો ધર્મ પાળે છે તેમને ચાહ્નિ કે જ્યુ કહે છે. તેઓ અસલ પાલેસ્ટાઇનમાં રહેતા હતા. ૩ સમય. ૪ એ લોકો હઝરત ઇસા પેગમ્બરનો ધર્મ પાળે છે. ૫ ગ્રીક લોક. ૬ ઇરાનમાં અરફન્દયારના પૌત્ર સાસાનના વંશમાં જે બાદશાહો થયા છે તે. ૭ વહાણ. ૮ ઇટાલીની રાજધાની રોમ શહેરના વનની. એ લોકોનું અસલ મોટું રાજ્ય હતું. ૯ એ દેશ અફઘાનિસ્તાનની પશ્ચિમમાં છે ત્યાં પ્રાચીનકાળમાં પારસી લોકો વસતા ને જરથોસ્તી ધર્મ ચાલતો, હાલમાં ત્યાંના લોકો ક્રિષ્ણાપંથી મુસલમાન છે,

અધકાર હિંદમાં, હતો ચોમેર છવાયો,
 વિદ્યા હુન્નર તથો, હતો તંબુ ઉપડાયો;
 અજ્ઞાને ઇરાન, તહીં થેયું ચોમેર,
 સદ્વર્તન સદ્ધર્મ,^૧ હતાં જ્યાં સૌને ઝેર;
 જ્ઞાનીયો વિષે નાહું હિંદમાં, હતું ધ્યાન ભગવાનનું,
 પૂજન^૨ રહ્યું હતું ન શેષ કે, ઇરાનમાં ચઝદાનનું.^૩ ૬૪

વાવાઝડું ચોમેર, ચાલતું દુઃખનું ભારે,
 હતી ચાલી રહી છરી, જીલમની કંઠે લ્યારે;
 સૌમા સભાની કે ન, હતી પુછગાછ ગુનાની,
 જન રૂપ થાપણુ હતી, લુટાઈ રહી સૃષ્ટાની;
 કેશની વૃષ્ટિની^૪ ભૂતજે, મુશળધાર^૫ પડતી હતી,
 પડી હતી નાવ જન જાતિની, ભારે રાંકટમાં છતી. ૬૫

જન જાતિની ફાઝ, ધરે છે જે અલ્યારે,
 તેજ પ્રજાઓ હતો, ઘાતકી પશુ સમ ભારે;
 જ્યાં હમણાં ન્યાયના, થયા છે હુકમો ભરી,
 પૂર્વ સમે ત્યાં જીલમ, હતા બેહક દુઃખકારી;
 જે આજ અમારા છે બન્યા, રક્ષણ કરનારા છતા,
 તે વરૂ તુદય જનજાતિનું, ભક્ષણ કરનારા હતા. ૬૬
 હુન્નર તણું જાજર, હાલ જ્યાં ગરમ ઘણું છે,
 પ્રજાજ વધ્યું જ્યાં ડા'પણુ તર્ક વિતર્કતાણું છે;

---

૧ સાચો ધર્મ. ૨ પૂજ. ૩ પરમેશ્વર. ૪ વરસાદ. ૫ સાંબેલાના
 જેવી ભડી ધારે વરસાદ વરસે તે.

કૃપા વાદળી ઠરે, વૃષ્ટિ જ્યાં મુક્તાકળની,^૧
 સળંગ ધારા થકી, થાય વૃષ્ટિ જ્યાં હુનની;^૨
 ત્યાં સુધારા તણાં ચિર્ણ પશુ, પેઠા મયાં હતાં નહીં,
 સાગરનું મોજું ત્યાં લગી, હર્તું ન આવેલું સહી. ૬૭

ખુલ્યો હતો નહિ માર્ગ, હજી ઉન્નતિનો ઝેડે,
 નિસરણી મુકો હતી, ન ચઢવા ભયે વિશેડે;
 સાદ મંથોનો કે ન, હતી પગથી^૩ જ્યાં લેશ,
 પડ્યો હતો કાપવો, તેમને વિકટ^૪ પ્રદેશ;
 પશુ અવાજ પડતાં કાનમાં, જગદીશ્વરના નામનો,
 ખુદ મન રસતો દેખાડવા, લાગ્યું શુભ પરિણામનો. ૬૮

મક્કાના પહાડથી, ઘટા બિટી ધનધોર,^૫
 મચી રહ્યા ચોમેર, ભૂમિપર તેનો શોર;
 ગાજવીજ ગઈ દૂર, દૂર કેં દેશે સરશી,
 ગર્ભ ટેગસ^૬ તિરે, જઈ ગંગાપર^૭ વરશી;
 નહિ દેશ નિવાસી કે રહ્યા, નિરાશ^૮ બેટ નિવાસિયો,
 હીલી ડુગ-ઝાર થઈ ગઈ, પ્રભૂની સૌ ખેતી જૂઓ. ૬૯

---

૧ સાચાં મોતી. ૨ એ સોનાનો સિંઝો પહેલાં દક્ષિણમાં ચાલતો.
 ૩ પગદંડો. ૪ કડણ. ૫ વરસાદ ચઢી આવીને અધારું થાય છે તે. ૬
 એ સ્પેનમાં મોટી નદી છે. ૭ એ હિંદુસ્તાનમાં પ્રખ્યાત મોટી નદી છે.
 ૮ નાહિમેદ.

૨. ઇસ્લામની ચઢતી.

૧ ખીજ દેશોમાં ઇસ્લામી ધર્મનો પ્રસાર અને ત્યાં
મુસલમાનોએ કરેલાં કામ.

પાડયો અધિક પ્રકાશ,^૧ અબલુર લોકે દુનિયામાં,
જેનાથી ઇસ્લામ, વિજય^૨ પામ્યો વસુધામાં^૩;
કાઢી મૂર્તિયો અરબ, આદિ^૪ દેશોથી દૂર,
હરેક ખુડતી નાવ, બચાવી આણી શૂર;
દેલાવી માત્ર પ્રભૂતણી, બધે એકતા સર્વદા,
ઈશ્વર ઈશ્વર સૌ સદનથી, સંભળાવા લાગ્યું સદા. ૭૦
બલાઇનો સૌ ખુરા વિષે, થઈ રહ્યા બકોર,
અન્ય પ્રબલો વિષે, થવા લાગ્યો બહુ શોર;
અસદ્^૫ ધર્મભાવના, બધે બદલાતી પેખી,
પૂજાસ્થાનકો^૬ વિષે, ધૂળ બહુ ઉડતી દેખી;
કાળા^૭ આબાહ થયો ખોજા, ઘર સર્વે ઉઝડ થઈ,
એકત્ર થયાં ટોળાં સહુ, એકજ સ્થાન વિષે જઈ. ૭૧
વિદ્યા હુજર શિખ્યા, તેમની કને ઇસાઈ,^૮
આત્મશોધકે લીધા, સદગુણો મહા સુખદાઈ;

૧ અજવાળું. ૨ અરબ લોકોમાં ઇસ્લામની પહેલાં શિક્ષણ આપવાનો
રિવાજ નહોતો તેથી તેમને અબલુ (ઉમ્મી) કહેવામાં આવેલું છે. ૩ ક્રોડ.
૪ પૃથ્વી. ૫ વગેરે. ૬ અસલ. ૭ દેવળો. ૮ મુસલમાનો ઈશ્વરભક્તિ કરતી
વખતે જે દિશા તરફ મોઢું કરે છે તે; મતલબ કે મક્કા. ૯ ખ્રિસ્ત લોકો.

ભણ્યા ઇસ્કહાનિયો,^૧ સુજનતા^૨ અતિ ગુણુકારી,
આધિન સેવક થયા, ઇરાની આજ્ઞાધારી;^૩
અજ્ઞાન ખસેડી જનતણાં, વાળ્યાં મન સુવિચારમાં;
નહિ અંધકારમય કોઈ ઘર, મેલ્યું આ સંસારમાં. ૭૨

જીવતા હુસર કર્યા, એરિસ્ટોટલના^૪ ફરોને,
દેખાડ્યો પ્લેટોને,^૫ ફરી સજીવન^૬ કરોને;
હરેક નગરી અને, ગામ યૂનાન બનાવ્યાં,
સદ્વિદ્યા ને શાણપણું, સૌને સમજાવ્યાં;
પડદો દુનિયાની દૃષ્ટિથી, કદ સહી દૂર કાઢિયો,
જનસમાજને^૭ નિદ્રાથકી. રનેહ સહીત જગાડિયો. ૭૩

હરેક દુકાનથી, ગલાસ શરબત ભરી લાવ્યા,
હરેક આરાથકી,^૮ તૃપ્તિ^૯ પામીને આવ્યા;
પતંગિયાસમ પડયા, રોશની દેખી દૃષ્ટે,
પેગમ્બરનો હુકમ, ગાંઠમાં બાંધ્યો કળે;

૧ ઇસ્કહાનના વતની. એ નગરમાં આગલા વખતમાં ઇરાનની રાજધાની હતી. ૨ માણસાઈ. ૩ આજ્ઞા પાળનાર. ૪ એને અરબી ભાષાના અંધકારો અરસ્તૂ કહે છે. એ પ્લેટોનો શિષ્ય અને સિકંદરનો ગુરુ ઇ. સ. પૂ. ૩૨૨ માં ૬૩ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો. એ પ્રખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની હતો. ૫ એને અરબી ભાષાના અંધકારો અફલાતૂન કહે છે. એ ઘણા પ્રખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની હતો. એ સોક્રટીસનો શિષ્ય હતો. ઇ. સ. પૂ. ૪૨૮ માં આ-થેન્સમાં જન્મ્યો ને ૮૧ વરસની ઉંમરે મૃત્યુ પામ્યો. ૬ જીવતો. ૭ માણસોનું મંડળ. ૮ કિનારો. ૯ સંતોષ.

કે જોવાઓલા રત્ન^૧સમ, જ્ઞાન સદા ઉર આણુજે;
જ્યાં દેખો ત્યાં તેને તમે, નિજની મિલકત જાણુજો. ૭૪

શોધક જન્યા દરેક, સુવિધાની શાખાના,
થયા તેઓ પ્રત્યેક, કાર્યમાં ચઢતા દાના;
એકા કર્પો^૨કર્મમાં, થયા વેડી શ્રમ જાતિ,
પ્રવાસમાં^૩ પૃથ્વી^૪પર, સદા પામ્યા પ્રખ્યાતિ;
ફેલાઈ દરેક પ્રદેશમાં, આબાદી^૫ જહુ તેમની,
વેપાર હરેક પ્રજા શિખી, કેળવણીથી જેમની. ૭૫

ઉજડ મુલક હરેક, કયો જઈને આબાદ,
જન જાતિને કાજ, કયો સૌ સુખનો સાજ;^૬
પર્તત ને જંગલો, હતાં જે અતિ ભયકારી,^૭
સુંદર બાગ સમાન,^૮ જનાવ્યાં તે શણગારી;
જે વસંત^૯ હાલ ખોલી રહ્યા, મહિ^{૧૦}પર તે ઉર આણુજે,
એ સર્વ છોડવા તેમના, રાપેલા છે જાણુજો. ૭૬

સડકો હાલ સપાટ, સ્વચ્છ સીધી જહુ શોભે,
ઉભયમેર વૃક્ષની, છાંય દેખી મન લોભે;
નિશાનિયો મેલની, કામ કામેજ અનૂપ,^{૧૦}
મારગને મોખરે, ધર્મશાળાઓ કૂપ;^{૧૧}
આ નકશા સર્વે તેમના, બિતારેલા જાણુજો,
છે તેજ કાફલાની બધી, નિશાનિયો મન આણુજો. ૭૭

૧ હીરો. ૨ ખેતીવાડી. ૩ મુસાફરી. ૪ વસ્તીનો વધારો થવો તે.
૫ સામાન. ૬ ખીલામણાં. ૭ જેવાં. ૮ વસંતઋતુ. ૯ પૃથ્વી. ૧૦ અનુપમ.
૧૧ ફૂલો.

દેશાટનનો દિલે, તેમને શોખ વિશેષ,
 જવર અવર પ્રત્યેક, ખંડમાં હુતો હમીશ;
 ધરતી દરિયો ઉભય, ખુંદી મારેલાં જેનાં,
 સિલોનમાં^૧ તંબુ તો, બાર્બરીમાં^૨ ઘર તેનાં;
 સરખાં અંતરમાં વતન ને, સફર^૩ હતાં જેને સદા,
 વસ્તી ને વગડો સમજતા, ઘર નિજનું તે સર્વદા. ૭૮
 હમણાં લગ્નો છે યાદ, તેમની ગનિ^૪ દુનિયાને,
 નિશાનિયો પગથોની, ઉઘાડી છે સૌ સ્થાને;
 ચિર્ન મલાયાપ વિષે, તેમનાં હજી જડે છે,
 બુઢાઈમાં જેમની, હજી મલબાર^૫ રડે છે;
 યાદ છે હિમાલયને^૬ હજી, પૂર્વ હકીકત તેમની,
 છે નિશાનિયો બાકી ઘણી, જાપાન^૭ પર જેમની. ૭૯
 પૃથ્વી પર નથી કોઈ, ખંડ એવો કે જેમાં,
 નિશાનિયો જેમની, ઇમારતની નહિ તેમાં;
 સ્પેન,^૮ મિસર,^૯ સીરિયા,^{૧૦} અગર ને હિંદ જરૂર,
 છે દુનિયાં તેમના, મકાનોથી ભરપૂર;

---

૧ એ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે એક બેટ છે. જેને લંકા કહે છે. ૨ આ-
 ફ્રિકાની ઉત્તરે એ ઇસ્લામાં સંસ્થાન છે. એને મુસલમાનો મગરેબનો
 મુઝક કહે છે. ૩ મુસાફરી. ૪ હાલોચાત્રો. ૫ એ સિયામની દક્ષિણે એક
 દ્વીપકલ્પ છે. ૬ હિંદના પશ્ચિમ કાંઠાનો દક્ષિણ બાગ. ૭ એ હિંદની ઉત્તરે
 ઐથી જાયો એક જાણીતો પર્વત છે. ૮ એ સ્પેનમાં કિલ્લો છે, તે અંગ્રે-
 જોને તાણે છે. ૯ એ યૂરોપમાં એક દેશ છે. ત્યાં મુસલમાનોએ ૭૦૦ વરસ
 સુધી ૪૦ સૌ ના ૧૫ મા સેકલગી બારે દગદગાથી રાજ્ય કર્યું છે. ૧૦
 એ આફ્રિકામાં એક ઇસ્લામી જાણીતો દેશ છે. ૧૧ એ તુર્કસ્તાનમાં એક
 પ્રાંત છે. મુસલમાનો એને શામ કહે છે.

(૨૯)

આદમ,^૧ ગિરિની શરૂઆતથી, કે બેહાર^૨ પર્વત સુધી,
પત્નો મળશે તે સર્વનો, જો જઈને જોશે કદી. ૮૦
મહેલો તે સંગીન, અને તેમની સફાઈ,
ખંડેરો પર લીલ, જેમના આજે છાઈ;
તે કબરો કે હતા, ધુમટ જેના સોનેરી,
સાક્ષી^૩ મસ્જીદો હતી, તેમની સાદાગી કેરી;
જો કે વૃદ્ધિ^૪ કદિ તેમની, ઉઠી ગઈ બહુ કાળથી,
તો પણ કોઈ હુજડ જગા, તેનાથી ખાલી નથી. ૮૧

૨ સ્પેન અને બગદાદનાં ઇસ્લામી રાજ્યો અને
તેમની જહોજલાલી.

બન્યો બગીચો સ્પેન, તેમને પગલે એક,
છે ચિહ્નો ત્યાં હજી, તેમના શેષ અનેક;
બલે જઈ જન કોઈ, જોઈલે ખેડ સમેત,
ત્યાં હમરા^૫ મહેલની, જીભપર છે આ ખેત;
મારા કર્તા અદનાનના,^૬ વંશજ હતા પિછાણને,
આ ભૂમિ ઉપર અરબની, છું નિશાનો હું બાણને. ૮૨

૧ એ લંકામાં એક પર્વત છે. ૨ એ સ્પેનમાં એક પર્વત છે. ૩ શા-
હેદી. ૪ વધારો. ૫ એ સ્પેનમાં મુસલમાનોના વખતનો એક મહેલ છે.
૬ ઉમૈયા કુળના પાદશાહો કે જેમણે સેકડો વરસ લગી સ્પેનમાં રાજ્ય
કર્તે તે ઇસ્લામી પાદશાહો અદનાન નામે પુરૂષના વંશજો હતા.

આનાડાર્યો^૧ દમામ,^૨ તેમનું પ્રગટ જણાયે,
 બેતાં વાલેન્શિયા, પ્રબળ પુદ્ગું દેખાયે;
 છે બતલીમૂસને, ચાદ મોટાઈ જેની,
 કેડિઝમાં દિલગિરી, ઘણી ટપકી રહ્યો એની;
 નિદ્રામાં નશીબ જેમનું, સૂતું છે સેવિલ વિષે,
 દિનરાત વિયોગે તેમનાં, કાડોવા રડતું દિસે. ૮૩
 કાડોવાનાં^૩ કોઈ, જઈ ખંડેરો દેખે,
 દ્વાર કમાન મિનાર, મસ્જિદોનાં ત્યાં પેખે;
 અવલોકે ઘર જઈ, હિબર્જી^૪ અમીરો કેરાં,
 ઇસ્લામી રાજ્યનાં, નિડાળે ચિર્ન વડેરાં;
 તો મોટાઈ ખંડેરમાં, એવી તો અગકી રહી,
 જયમ હોય ચળકતું ધૂળમાં, અતિ નિર્મળ સોતું કહી. ૮૪
 હતું નગર જગદાદ,^૫ સર્વ નગરોમાં ભારી,
 જેનો મિલ્કે હતો, લોલા સૂકાપર ભારી;
 અબ્બાસી^૬ ફુજની, ધબ્બ જયા હતી ફરકતી,
 કાન્તિ ખાદિયા^૭ તણી, થઈ જે થકી અળકતી;

૧ આ જગ્યામાં આનાડા વગેરે શહેરો આવેલાં છે તે રોમમાં છે.
 ૨ દમદમો-મબકો. ૩ એ રોમમાં શહેર છે. ૪ ત્યાંના અમીરો અસલ,
 અર્મસ્તાનના હિબર પ્રાંતના વતની માટે હિબરજી અમીરો. ૫ એ તુર્કસ્તાન-
 માં ખાદિયા પ્રાંતમાં મેટું શહેર છે. તેમાં હીં ૨૦૧૩૨ થી ૫૫૬ લગી
 અબ્બાસી ખલીફાઓની રાજ્યવાની હતી. ૬ પેચમ્મર સાહેબના કાકા હા-
 રત અબ્બાસી વંશજોએ જગદાદમાં ઇસ્લામી રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું તે અ-
 બ્બાસી ખલીફાઓનું રાજ્ય કહેવાય છે. તે સુમારે ૫૦૦ વરસ લગી
 ચાલ્યું. ૭ તુર્કસ્તાનમાં હરાકઅરબી અથવા ખાદિયા એક પ્રાંત છે.

અભિમાન રૂપ વાવાઝડું, લઈને તેને શુભ થયું,
તાર્તરીપૂર^૧ અહીં આવીને, ઓચિંતું ઘસડી ગયું. ૮૫

૩ ખગદાદના ખલીફાઓએ વિધા હુમ્મરને આપેલો
આશ્રય.

જો જઈને જન કોઇ, સુણે શિક્ષાને કાને,
તો રજકરણ પ્રત્યેક, જણાવે છે તે સ્થાને;
હતો ચળકતો સૂર્ય, અહીં ઇસ્લામી જ્યારે,
હતી હવા જીન્દગી, બક્ષનારી અહિં ત્યારે;
અહીંથી આથેન્સની^૨ આખમાં, ફરી અતન્ય પડયું હતું,
જીવતું થઈ નામ યુનાનનું,^૩ આ સ્થળથીજ થયું હતું. ૮૬
સોક્રટીસ^૪ લોકમાન,^૫ તણાં સુક્તાક્ષણ છાનાં,
બુકરાતના સુભેદ, પાઠ પ્લેટોના ઢાના;
સોલનના^૬ કાનૂન, એરિસ્ટોટલની શિક્ષા,
પડયાં કબરમાં હતાં, થતી જેની ન નિરિક્ષા;
આવી અહીંજ તૂટી જીઓ, મ્હોર અવાચક તેમની,
પથરગી આ ઉદ્યાનથી,^૭ સુગંધ પ્રસરી જેમની. ૮૭

૧ એ ચીન ઠી ઉત્તરે એક મોટો દેશ છે. ત્યાંના લોકોએ અખ્યાસીઓનું રાજ્ય લઈ લીધું. ૨ એ ગ્રીસની રાજધાની છે. ૩ ગ્રીસ. ૪ એ ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાની ઇ. સ. ૫૦૦ ૪૬૯ માં જન્મ્યો અને ઇ. સ. ૫૦૦ ૩૯૯ માં મૃત્યુ પામ્યો. ૫ એ તત્ત્વજ્ઞાની મુસલમાનોમાં પ્રખ્યાત છે. યૂરોપિયનો તેને ઇસપ કહે છે, અને તેણે રચેલી વાર્તાઓના પુસ્તકને ઇસપનીતિ કહે છે. ઇ. સ. ૫૦૦ ૬૦૦ વરસ ઉપર તે ગ્રીસમાં હયાત હતો. ૬ એ વિદ્વાન પુરણે પ્રાચીનકાળમાં આથેન્સના રાજના કાયદા રચ્યા હતા. ૭ ખગીઓ-ખામ.

વિદ્યાપર ત્યાં પ્રેમ, હોતો એવો તે વારે,
મલમ શોધતો હોય, કોઈ ધાયલ જ્યમ પ્યારે;
કમી થતી નહિ તૃષા^૧, તેમની કોઈ પ્રકારે,
ઓલાતો ન લગાર, અગ્નિ વૃષ્ટિની ધારે;
અંથો યૂનાન મિસર થકી, જોડેા હૂંપર લાવતા,
પુસ્તકના થોકથોક નિત, રાજ્યભવનમાં^૨ આવતા. ૮૮

જે તારા પૂર્વમાં^૩, નાખતા પ્રકાશ ત્યારે,
તે પશ્ચિમ^૪ લગી હતા, પ્રકાશિત કિરણો દ્વારે;
પાર્સ, લંડન, રોમ, તણી પુસ્તકશાળાઓ,
દોંપે હજી જેમની, સજી અંધર્નો માળાઓ;
મચ્છો રહ્યો હતો કંઈ દેશમાં, શોર જેમનો કાનમાં,
તે સૂતા છે બગદાદના, જઈને કબરસ્તાનમાં. ૮૯

કૂકાને^૫ સંજાર,^૬ નગરનાં તે મેદાન,
મળ્યા હતા જ્યાં ધણા, શિષ્યશાસ્ત્રી^૭ વિદ્વાન;
ફેલાયાં ગોળનાં, માપનાં સાધન તેથી,
જણાઈ અટકળ લાગ થકી પૂરાની જેથી;
કરો રહ્યો ઝમાનો ત્યાં હજી, વિલાપ અંતરજ્વાળથી,
તે અબ્બાસી કુળની સલા^૮, ક્યાં ગઈ લાંબા કાળથી. ૯૦

૧ તરશ. ૨ રાજમહેલ. ૩ એશિયાખંડમાં. ૪ યુરોપખંડમાં. ૫
એ સીરિયામાં એક શહેર છે. ૬ એ પણ સીરિયામાં એક શહેર છે. ૭
ઈજિપ્તે ૮ બગદાદના ખલીફાઓમાંના કેટલાક વિદ્વાન ધણા શાખીન
હતા. તેમણે ગોળાનું માપ શોધવાને માટે કૂકા અને સંજારનાં મેદાનોમાં
ધણીકવાર વિદ્વાન શિષ્યશાસ્ત્રીઓની સલાઓ ભરી હતી.

સમશકંદથી રપેન, લગી ભેતાં કંઈ ઠામે,
 સ્થાપી હર્તો તેમણે, વેધશાળા^૧ બહુ ગામે;
 કાસિયૂનને^૨ મુશગાનો^૩ ભૂમિથી બાણે,
 આ અવાજ આવતો, સુણાય ઉભય ઠેકાણે;
 કે નિશાનિયો આ જેમના, ચબૂતરાઓની રહી,
 તે ઇસ્લામી ભેતિપિયો,^૪ આજે ગૂમ થયા કહી. ૯૧

૪ તે સમયે મુસલમાનોએ ચોમેર કરેલો વિધાનો પ્રસાર
 અને તેમણે વિધાની જુદી જુદી શાખાઓમાં
 કરેલો સુધારો વધારો.

અંધકાર ઇતિહાસ તણા શોધક જે આજે,
 નિયમ જેમના જુદા, શોધ કરવાના રાજે;^૫
 ભેવામાં પુસ્તકો, કથું બાકી નહિ રાખ્યું,
 પૃથ્વીના પૃષ્ઠને,^૬ જેમણે છાણી નાંખ્યું;
 હૃંભરાબું અંતર તેમણું, અરખોએજ પ્રમાણભે,^૭
 શિખબું તપાસ કરતાં જોડી, એજ પ્રજાએ બાણભે. ૯૨
 અંધકારમાં હતો, પૂરો ઇતિહાસ વિંટાયો,
 કથા વારતા તણો, સિતારો^૮ ગ્રહણે છાયો;

૧ આકાશી પદાર્થોનું નિરિક્ષણ કરવાને માટે પર્વતપર કે કોઈ જોયા
 ટેકરા ઉપર મકાન બાંધવામાં આવે છે તે. ૨ એ સીરિયામાં દમસ્કની
 ઉત્તરે એક પહાડ છે. ૩ એ તાતારમાં એક શહેર છે. ૪ જોષિયો. ૫
 શોભે. ૬ પૃથ્વીની સપાટી. ૭ બાણભે. ૮ તારો.

સદ્ગુણિ રૂપ સૂર્ય, વાહનાંમાં સંતાયો,
 સંશયમાં^૧ સાક્ષીનો, પ્રદેશ હોતો ઢંકાયો;
 અરબોએ તે મારગ વિશે, દીપક^૨ એક પ્રગટ કર્યો,
 પ્રત્યેક કાફલાનો જડયો, જેનાથી પત્તો ખરો. ૬૩
 વચનામૃત^૩ નર્મો તણ્યા, શોધતું મંડળ એકે,
 જેણે ખોળ્યા હતા, બનાવટિયા પ્રત્યેક;
 ગુપ્ત જૂઠના છિદ્ર, કર્યો ખુલાં સૌ તેણે,
 બંધ કર્યો પ્રત્યેક, વાદોનાં^૪ મોઢાં જેણે;
 ક્રમવાર^૫ ન્યાય તજવીજનાં, કાનૂનો તેણે કર્યા,
 હીંદુ ન ચાલવા કોઈ પણ, અસત્યનું બાહુ જરા. ૬૪
 સહેલી સફર હરેક, એજ ધુનમાં કર્યો દીધી,
 એજ શોખમાં ધુમી; ખબર ભૂતળની લીધી;
 ધર્મજ્ઞાનનો સુર્યો, ખબરો જેની પાસે,
 મૂળ હકીકત ટીકા, સહિત મેળવી ઉઢાસે;^૬
 પારખી ચઢાવ્યો કસોટીએ, તેને પૂરી રીતથી,
 લહેજત પોતે ચાખી પછી, હોંધી બિબને પ્રીતથી. ૬૫
 વાતો કથનારમાં, છિદ્ર દેખી દર્શાવ્યાં,
 ખુબિયો અને કલંક, રૂપક કર્યોને સમજાવ્યાં;
 ધર્મગુરૂના દોષ, દક્ષતાથી^૭ દેખાડ્યા,
 આચાર્યનાં^૮ કલંક, છૂટથી સર્વ જણાવ્યાં;
 પટ^૯ પવિત્રતાના ઢોંગનું, તોડયું નિર્ભયતા થકી,
 પંડિત કે યોગી કોઈને, મેલ્યો નહિ ખાકી નકી. ૬૬

૧ સંદેહ. ૨ દીવો. ૩ હદીસ એટલે પેગમ્બર સાહેબનાં વચન. ૪ તકરાર કરનાર. ૫ અનુક્રમે. ૬ બ્યાનંદ. ૭ હકાપણ. ૮ ધર્મગુરૂઓ. ૯ લૂગડું-પડદો.

હઠીસ^૧ કથનારને, ગ્રંથ પૂરાવાના જે,
સ્વતંત્રતા તેમની, બતાવે છે તે આજે;
સ્વધર્મિયોપર હતો, માત્ર નહિ આ એહિસાને,
ખૈલ પ્રબલોનુંય, એથી દોરાયું ધ્યાન;
જે સ્વતંત્રતામાં સર્વથી, આજે છે આગળ ગયા,
તે સ્પષ્ટ^૨ બતાવે કે તેઓ, સ્વતંત્ર^૩ ક્યારથી થયા. ૯૭

વિનાશ પામ્યા હતા, રસિક વાણીના ગ્રંથો,
હતા અભણ્યા રૂઢ,^૪ પ્રાદ^૫ ભાષાના પંથો;
રોમ તણી શૈલિનો,^૬ હતો દીપક ઓલાયો,
ધરાનીયોનો અગ્નિ, જુઝાર્ય જતો દેખાયો;
જેવી ઓચિંતી અરબની વિદ્યુત્તા^૭ ઝબકી ઘણી,
ખુલ્લીની ખુલ્લી રહી ગઈ, આંખો સર્વ જનો તણી. ૯૮

સુભાષિત^૮ ભાષણો, સુણ્યાં અરબોનાં જેવાં,
છટાદાર વર્ણનો, નિહાળ્યાં નજરે તેવાં;
મનમાં તે કાવ્યનો, ચઢેલો તે આવેશ,^૯
સાગર સમ ભાષણો તણું તે વહન^{૧૦} વિશેષ;
મોહક વાક્યો તે સાંભળ્યાં, તે મનહર ફકરા છતાં,
તો સમજ્યા કે બાણે અમે, આજ લગી મૂંગા હતા. ૯૯

હતી ન આવડ વખાણ, કે નિંદાની યાદ,
વર્ણવવાની હતી, ન હળ હર્ષ^{૧૧} કે વિષાદ;^{૧૨}

૧ પેગમ્બર સાહેબના મુખનાં વચનો. ૨ ખુલ્લું. ૩ છટા. ૪ રૂ-
દીપ્ત. ૫ પ્રાદી. ૬ છટા. ૭ વિજયી. ૮ અસરકારક. ૯ જુસ્સો. ૧૦
પ્રવાહ-વહેવું. ૧૧ ખુશી. ૧૨ શોક.

બાણીતો ન પ્રકાર, શા'લુપણની શિક્ષાનો,
 દક્ષનાએલો^૧ હતો, કલમ જીભનો ખજનો;
 ગાતાં આ ગાયન સૌ જનો, શિખ્યા તેમનાથી નકી,
 છૂટી થઇ જીભ અવર^૨ તણી, અરખોની વાચા^૩ થકી. ૧૦૦
 પ્રસર્યું^૪ વૈદકશાસ્ત્ર, તેમનાથી સૌ સ્થાન,
 પામી જેથી^૫ અનેક, પ્રભા વૈદકનું જ્ઞાન;
 પૂર્વમાંજ એકલી, તેમની નહોતી ખ્યાતી,^૬
 પશ્ચિમમાં સચ્ચાઈ, હતી તે માન્ય^૭ કરાતી;
 નામીયું^૮ સેલરનું^૯ વિષે, એક દવાખાનું હતું,
 તે પશ્ચિમમાં અરખો તણી, સુગંધ બહુ ફેલાવતું. ૧૦૧
 અબૂનકર^{૧૦} અતિ કુશળ, અલોઈસા^{૧૧} બહુ શાણો,
 હુસેનસીના^{૧૨} ધણો, પ્રતીણ હકીમ પિછાણો;

---

૧ દરાએલો. ૨ ખીબ. ૩ ખાલી. ૪ ફેલાયું. ૫ નામના. ૬ કપુત્ર.
 ૭ એ ઇરાલીમાં એક શહેર છે. ૮ અબુનકરાજી એ પ્રખ્યાત હકીમ
 (વૈદ) ઇરાનના રૂં પ્રાંતનો વતની હતો. તેણે લાંબી સુદત લગી પોતાના
 વતનમાં ને બગદાદમાં વૈદકનો ધંધો ચલાવ્યો હતો. તેણે ૩૧૩ અંશ લખ્યા છે.
 જેમાંના ઘણાખરા વૈદકના છે. તેનો દિવસી સં ૩૨૦ માં કાળ થયો. ૯
 અલીઘખનેઘસા એને ચેમ્ગર્જન સાઇકલોપિડિયામાં ઇસ્લામી નામીયા વૈદોમાંનો
 એક ગણેલો છે. ૧૦ હુસેનઘખનેસીના એટલે યુરોપિયનો જેમને અવિસીના
 કહે છે તે બુઅલીસીનાનો જન્મ જુખારા શહેરમાં ૪૦ સં ૫૮૩ માં થયો
 હતો. નાનપણથીજ તેમણે સાહિત્ય, વનસ્પતિશાસ્ત્ર અને ગણિત તરફ
 સારૂ લક્ષ આપવા માંડ્યું હતું, અને તેઓ એક પ્રસિદ્ધ મુસલમાન વૈદ
 તથા તત્ત્વજ્ઞાની નીવડ્યા હતા. ૧૮ વરસની વયે પુરતા પ્રમાણમાં વિદ્યા

હતો અધિક નિપૂણ,^૧ હુનેનઘરહાક^૨ મુધીર,
હકીમ શિરોમણી, ઝયાબેતાર^૩ મુવીર;
અનુગામી^૪ છે સૌ એમના, વેદો પૂર્વ પ્રદેશના,
એમનાજ પશ્ચિમવાશિયો, આભારી છે હમેશના. ૧૦૨

ધર્મ અર્થ^૫ સાધવા^૬ તણા શાસ્ત્રો હિતકારી,
સિદ્ધ^૭ પદારથજ્ઞાન, અને વેદક ગુણકારી;
તત્ત્વજ્ઞાન,^૮ વેપાર, રસાયન,^૯ અભિજ્ઞાન, ખગોળ,^{૧૦}

જ્યાસ કરી રહ્યા પછી તેમણે વેદકનો ધંધો શરૂ કર્યો, જેમાં ફતેહમં-
દીની સાથે આગળ વધતાં વધતાં છેવટે તેઓ બમદાદ રાજધાનીમાં શહે-
નશાહી વેદની પદ્ધતિએ પહોંચ્યા હતા. જુદા જુદા વિષયો ઉપર તેમણે ૪૦
અંશે રચેલા હતા. જેમાંના ધણાખરાનો તો હાલમાં પત્તો પણ લાગતો
નથી તોપણ શિક્ષા, કાનૂન વગેરે ત્રણ ચાર ઉપયોગી અને વિદ્યતાભરેલાં
પુસ્તકો હમણાં અસ્તીત્વમાં છે. ૪૦ સં ૧૦૩૭ માં તેઓ ૫૪ વર્ષની
ઉંમરે ખરાનમાંના હમદાદ શહેરમાં મરણ પામ્યા. ૧ કુશળ. ૨ હુનેન-
ઘરહાક એ અખ્યાત હકીમ પ્રિરિત હતો અને ઇરાક અરબીમાં જન્મ વચ્ચે
હતો. અખ્યાસીખલીફ મુતવક્કલના વખતમાં એ બાપાન્તરખાતોનો મુખ્ય
અધિકારી હતો તેથી તેને ઇસ્લામી હકીમોમાં ગણેલો છે. ૩ ઝયાહીદીન
ઘબ્નેબેતાર એ નામીયો હકીમ સ્પેનનો રહેનાર હતો. એણે દૂરદૂરની મુ-
સાફરીઓ કરીને વનસ્પતિનો શોધ કરી ધણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. તે ૬૦
સં ૬૪૬ માં મરણ પામ્યો. ૪ પાછળ જનાર-અનુકરણ કરનાર. ૫
ધન. ૬ મેળવવા. ૭ પદાર્થના ગુણ-સામાન્યધર્મની^૮ શિક્ષા આપનાર
સાત્ર. ૮ તત્ત્વબોધ. ૯ એ અથવા વધારે પદાર્થોના રસની મેળવણી
કરવાથી જુદાજ ગુણના પદાર્થ અને છે તે. ૧૦ જેમાં આકાશી પદાર્થોનું
વર્ણન કરેલું હોય છે તે.

ચંત્રશાસ્ત્ર,^૧ કૃષિશાસ્ત્ર,^૨ શિલ્પશાસ્ત્ર^૩ને ભૂગોળ;
 એમની જાણને જ્યાં તમે, તપાસ કરશે મનથકી,
 તો નિશાનિયો ત્યાં તેમનાં, પગલાંની મળશે નકી. ૧૦૩
 થયો અરબનો પાયમાલ જોકે ઉદ્ધાન,^૪
 પણ દુનિયાં કરો રહી, તેમના ગુણનું ગાન;
 વૃષ્ટિ તેમની લોલાલ્હેર, કરો ગઈ સો કાર,
 કાળા ગોરા ઉપર, અરબનો છે ઉપકાર;
 જે આજ પ્રજાઓ છે બની, સર્વથકી શિરોમણી.
 અરબોની તે રેશે સદા, સર્મિન્દી^૫ મનમાં ઘણી. ૧૦૪

૩ ઇસ્લામની પડતી અને તેનાં કારણ.

૧ ધર્મ નીતિનો અભાવ, સદ્વર્તનનું તજવું અને રા-
 જ્યાધિકારની સાથે મનુષ્યત્વનું ગુમાવી દેવું.

નિયમો ઇસ્લામના, રહ્યા કાયમ જ્યાં સૂધી,
 સ્વધર્મિયોનાં રહ્યાં, શુદ્ધ^૧ વર્તન શુધ ભુદ્ધિ;
 નિર્મળ મધ જ્યાં લગી, રહ્યું જેવી શુધ આપ,
 જ્યાં લગી ચાંદી રહી, ભેગથી પૂરી સાફ;

૧ જેમાં યત્રોની બનાવટ વર્ણવેલી હોય છે તે. ૨ ખેતીવાડીની વિદ્યા.
 ૩ હમારતો બાંધવાની વિદ્યા. ૪ બગીચો. ૫ લજ્જાએલી. ૬ ચોખ્ખાં
 આચરણ.

ત્યાં લગી કોઈ ઇસ્લામની, સામે શર હતો નહિ,
વાવટો એક ચોખાબુએ, ગળકી રહ્યો હતો સહી. ૧૦૫

પણ સફાઈનો ઝરો, થયો મેલો જે વારે,
થયો ગૂંમ સદ્ધર્મ તણો શુભ હેતુ ત્યારે;
શિરે ગરૂંડની^૧ રહી, ન ખાકી છાયા છેક,
ત્યારે પૂરો થયો, કરાર પ્રભુનો નેકર^૨;

“ નર્થો અમે ખગડચો કોમને, હમણા લગી અહેતથી,
દુનિયામાં જ્યાંલગી કોઈ જન, ખુદ પોતે ખગડચો નથી. ” ૧૦૬

પડતા દિન તેમના, હવે આઠ્યા દુનિયામાં,
વર્ષોને તે ઉદવસ્ત,^૩ થવા લાગ્યા વસુધામાં;
મેળા સૌ તેમના, છેક વિખરાવા લાગ્યા,
સુધર્યા જેવા હતા, ખગડવા તે અનુરાગ્યા:^૪
લીલી ખેતી સૌ તેમની, દહેરો ખાઈ ખળી ગઈ,
દુનિયામાં ઘટા છવાઈને, અલોપ^૫ આંખ થકી થઈ. ૧૦૭

રહ્યાં તેમની કને, નહીં દોલત કે માન,
સુભાગ્ય ને ધન થયાં, સંગ તજ અંતર્ધાન^૬;
ગયાં મેલો તેમને, સુવિદ્યા, કળા, વિશેકે,
વિનાશ પામી સર્વ, ખૂબિયો એકે એકે;
જેતાં વર્તન ઇસ્લામ કે, રહ્યું ધર્મનું નામનું,
માનો તો માત્ર રહી ગયું, નામ એક ઇસ્લામનું. ૧૦૮

૧ ધર્મને ગરૂંડની ઉપમા આપેલી છે, ગરૂંડની એટલે ધર્મની.

૨ કલ્યાણ કરનારો. ૩ ઉગડ. ૪ પ્રીતિ રાખવા લાગ્યા-કામ કરવા લાગ્યા.

૫ સંતાઈ ગઈ. ૬ ગૂંમ થયાં.

કેાઈ ટેકરો હોય, જીએ એવો કે ત્યાંથી,
 નજર નીંચે આવતી, હોય સૌ દુનિયા જ્યાંથી;
 તેના ઉપર ચઢે, કેાઈ ડાહ્યા નર એક,
 જન મંડળનો જુએ, તમારો તે નર છેક;
 તો કામોમાં તે એટલો, ફરક દૃષ્ટિએ દેખશે,
 કે દુનિયાને ઉપર તણે, થઈ ગયેલી પેખશે. ૧૦૬
 જોશે તે ચોમેર, નજરથી બાગ અનેક,
 કંઈ તો લીલાહંમ, સ્વર્ગવાડી સમ છેક;
 ઘણાક તેનાયકી, ઉતરતા પણ ખીલેલા,
 કંઈક જણાયે વળી, તાજગી^૧ રહિત સુકેલા;
 જો કે તરૂંઓપર^૨ તેમના, બોજ ન પત્રોનો હોંસે,
 તોપણ તરૂં હોંસે થનાર તે, ભવિષ્યમાં નજરો વિષે. ૧૧૦
 એક બાગ પછી અંતિ, ઘણો વેરાન જણાયે,
 જેમાં ચારે મેર, ધૂળ ઉડતી દેખાયે;
 જેના ઉપર જરા, તાજગીનું નહિ નામ,
 લીલી કાળો જેનો, બળી ખરો પડી તમામ;
 ફળ પૂલ આવવાની કરી, આશ નહીં જેના વિષે,
 જોતાં નજરે જેના તરૂં, બળતણને લાયક હોંસે. ૧૧૧
 જ્યાં વરસાદ હમેશ, એરનું કામ કરે છે,
 વૃદ્ધિ જ્યાં માણેકઠારીની અફળ ઠરે છે;
 કરતાં ઘણા પ્રયત્ન, થાય વેરાન વિશેષ,
 વસંત કે પાનખર, રૂંતુ માફક નહિ લેશ;

ત્યાં પળે પળે આવી રહ્યો, એવો કાન અવાજ છે,
વેરાન બાગ ઇસ્લામનો, જીવો ખરેખર આજ છે. ૧૧૨

તેહિજર્જી^૧ ધર્મનું, વહાણું નિર્ભય કે જેનો,
ફુનિયાની ચોમેર, વાવટાં પહોંચ્યો તેનો;
જેને આકૃત કોઈ, ન રોકી શકી હમેશ,
અટક્યું આમાન^૨ કે, નહીં કુલઝમમાં^૩ લેશ;

સાતે સમુદ્ર જેણે જીવે, ખેડયા આતિ ઉમંગમાં,
તે આવીને ખતે અહિં, ફૂંચ્યું ગંગા^૪ તરંગમાં^૫. ૧૧૩

કાન ધરીને સુણે, કદી શિક્ષા લેનાર,
તો હિમાચળ^૬ થકી, સિલોન^૭ સુધી આવાર;
પૃથ્વી પર્વત પત્ર,^૮ પુષ્પ^૯ બણે કરી નાદ,
કરી રહ્યાં છે ખિન્ન^{૧૦} પણે એવી ફરિયાદ;

કે જેમનાર્થો જન જાતિને, આલિમાન કાલે હતું,
તેમનાર્થો આજે હિન્દને, લાગ-છન લાગ્યું છે છતું. ૧૧૪

જતો રહ્યો એ રાજ્ય તણો અધિકાર તમારો,
તો ન કાંઈ તે વિષે, તમારો હતો ઇબ્તરો;

---

૧ હિન્દુ ઓ અર્ધસ્તાનમાં એક પ્રાંત છે એની રાજધાની
મક્કા છે. મક્કામાં ઇસ્લામી ધર્મ નીકળ્યો માટે એને હિન્દુધર્મ લખ્યો
છે. ૨ એ અર્ધસ્તાનમાં એક પ્રાંત છે. એની રાજધાની મસ્કત છે
તેને લગતો જે અખાત છે તેને આમાનનો અખાત કહે છે. ૩ રાતા
સમુદ્રને અરબલોહી કુલઝમ કહે છે. ૪ ગંગા નદી. ૫. મોગા. ૬ હિમાલય
પર્વત. ૭ લંકા. ૮ પાંદડાં. ૯ ફૂલ. ૧૦ દુઃખી થઇને.

ઉપાય કેનો કાળ-ચક્ર^૧ આગળ ચાલે છે ?
 કદી સિકંદર^૨ અહીં, કદી દારા^૩ મ્હાલે છે;
 નયો બાદશાહી કે આખરે, ઈશ્વરપણું વિચારજો,
 આજે છે તે જો આપણી, કાલ પરાઈ ધારજો. ૧૧૫
 જ્યારે ડહાપણુ બરી, થઈ ઇચ્છા ઈશ્વરની,
 કે હિતશિક્ષા^૪ થાય, બધે ચાલુ નરવરની;^૫
 મધે ધૂમ સદ્ધર્મ, તણી મહિપર સૌ ઠાર,
 બક્યો તેથી રાજ્ય તણો તમને અધિકાર;
 કે આજાઓ સત્તાશાસની, ફેલાવો દુનિયા વિષે,
 માનવો આગળ પ્રભુની કરો, રજૂ દલીલો^૬ દિનનિશે. ૧૧૬
 કરી રહી નિજ ફર્જ, હકૂમત પૂરી જ્યારે,
 હવે ન ઇસ્લામને, જરૂર તેની રહો ત્યારે;
 પણ હજાર અફસોસ, અરે ! ઉમ્મત નરવરની,
 માણસાઈ પણ ઝુમાવો, તેની સાથ પદરની^૭ ?
 હકૂમતની તમહુપર હતી, ઝૂલ એક જાણે અરે,
 દૈવત તમારું, તે જિડતાં, મથું જણાઈ આખરે. ૧૧૭
 જોતાં કેમો ધણી, ઝમાનામાં છે એવી,
 કે આવશ્યકતા ન, હકૂમતની જ્યાં તેવી:

૧ ઝમાનાનું ચક્ર. ૨ એ ગ્રીસનો પાદશાહ હતો. તેણે દુનિયાનો ધણો ખરો
 ભાગ જીતી લીધો અને ઇ. સ. ૫૦૦ ૩૨૩ માં બાગિલનમાં ૩૨ વર્ષની
 ઉંમરે મરણ પામ્યો. ૩ એ ઇરાનનો પાદશાહ હતો. તેની પાસેથી ઇ. સ. ૫૦૦
 ૩૩૧ માં સિકંદરે ઇરાનનું રાજ્ય જીતી લીધું. ૪ કમ્યાણુકારી શીખા-
 મણ. ૫ સર્વોત્તમપુરુષ-પ્રેમમ્બરસાહેબ. ૬ કારણો. ૭ રાતદિવસ. ૮ ગાંઠની.

પણ આકૃત આવી ન, હશે ક્યાંહી આપેર,
કે છવાઇ ગઇ હોય, અવદશા ઘેરે ઘેર;
અહિં છે ચક્રોર^૧ ને બાજ સૌ, ભેતાં બિચારી પડે,
આ સમે અમે એકજ છીએ, પાંખો વાળ વિના અરે. ૧૧૮

તેજ ધર્મ કે હતો, ચરણ^૨ આકાશે જેનો,
હરેક હૃદમાં હતો, વાવટો ઉડતો તેનો;
તેજ કોમ કે હતી, પ્રતિષ્ઠિત^૩ જે સૌ કામ,
તે સમાજ કે હતું, શ્રેષ્ઠ,^૪ જેનું ઉપનામ,^૫
તેની નિશાની બાકી હવે, માત્ર એટલી છે રહી,
કે મુસલમાન ગણીએ છીએ, અમેય પોતાને અહિં. ૧૧૯

ભેવા જતાં અમારો, રંગોમાં કે શોણિતમાં,^૬
કોશિશમાં કે વિચારમાં રસના^૭ કે ચિત્તમાં:
સ્વભાવમાં કે મિલનમાં જો^૮ કે આહતમાં,^૯
વાતચીતમાં તેમ, દરેક અમારા મતમાં:
નથી બલમનસાઈ રહી જરા, બાકી દિલે વિચારને.
જો હોય કહારિયે કોઇમાં, આકર્ષિત^{૧૦} તે ધારને. ૧૨૦

હલકાપણું હરેક, અમારી વાત વિષે છે,
નીચ લોકથી ચાલ, અમારો નકારો દિસે છે;

૧ એની મતવચ્ચ એ છે કે ચક્રોર એટલે જતાએલી અને બાજ
એટલે વિજેતા કોમો સૌ બિચારી પડ્યાં છે. પ્રજાઓને ઉપમા આપેલી
છે. ૨ પગ. ૩ આબરુદાર. ૪ ઉત્તમ. ૫ ધક્કા. ૬ લોકી. ૭ જલ.
૮-૯ ૨૧. ૧૦ એકાએક.

છીંએ અમે બાપના, નામને ડાઘ સ્વરૂપે,
 પગલું અમારૂં સ્વદેશોને છે લાજીન રૂપે,
 જોઇ છે પૂર્વજેની^૧ બધી, અમે આળડુ આ સમે,
 અરબોની સર્વે શ્રેષ્ઠતા, ડુબાર્વો દીધી છે અમે. ૧૨૧

કોમોમાં નથી માન, સભાઓમાં નહિ માપ,
 રનેહ સ્વજનમાં કે ન, પરાયાંથી મેળાપ;
 મિભજમાં છે મુર્તી, મગજમાં ગર્વ વિશેષ,
 નીચપણું ખ્યાલમાં, પ્રવિણતા સાથે દ્રેષ;^૨
 અંતરમાં છાની શત્રુતા, બહોર મિત્રાચાર છે,
 મતલબનો વિનય^૩ બતાવોયે, મતલબનો સત્કાર છે. ૧૨૨

અમે ન અધિકારીના, ભેદથી વાકિફગાર,
 મેળવો નથી આળડુ, કામદારો મોઝાર;^૪
 કીર્તિ પામવા યોગ્ય, અમે નથી સદ્વિદ્યામાં,
 નથી માન મેળવ્યું, કળામાં^૫ કે ધંધામાં;
 નોકરી પામવા યોગ્ય કે, પદ^૬ અમારો પાસે નથી,
 વેગળા ઘણા રહીએ અમે, સોદાગરીના લાભથી. ૧૨૩

છે ભૂંડી સ્થિતિ કરી, પડતીએ છેક અમારી,
 પહોંચી ગઇ છે દૂર, અધિક, અમારો ખુવારી;
 થઈ ગઈ આળડુ, હતી નહોતી દુનિયામાં,
 નથી સંભવ કે હવે, આવીએ જિંદગી દશામાં;

---

૧ બાપદાદા. ૨ વેર. ૩ નમ્રતા. ૪ મો. ૫ કુબર. ૬ ડીમી-દરબજો.

(૪૫)

આધારે એક ઉમેદને, છીએ પડેલા સૌ અમે,
સ્વર્ગ પામવાની આશપર, માત્ર છૂંદોએ આ સમે. ૧૨૪

દેશાટનની હોંસ, અમારામાં નહિં લેશ,
ઈશ્વર મહિમા^૧ થકી, અબલુયા છૂંદોએ વિશેષ;
હાઉં આગળ દિસે, દિવાલો ઘરની જે છે,
વાસ્તવિક ક્ષિતિજ,^૨ અમારા મનથી એ છે;

માછલાં કેંક થઇ એકઠાં, કેાઇ સરોવરમાં રહે,
તેનેજ સહા મનથી તેઓ, સૌ દુનિયા માની લહે. ૧૨૫

પાર્શ્વ, ઇસ્તમ્બોલ,^૩ પિરામિડ,^૪ નહેર સરોવર,
જંગલ, પર્વત, બેટ, દેશ, હરિયો, ઉપસાગર;
એજ તરેહના ઘણા ખરાં બીનાં પશુ નામ,
ઐથોમાં વાંચોએ, અહોનિશ^૫ ઠામોઠામ;

પશુ જ્યાં સૂધી ના ટેળોએ, કહ્યોએ શી ખાત્રી થકી,
કે છે તે સૌ આકાશપર, કે ધરતી ઉપર નકી. ૧૨૬

તે અમૂલ્ય પુંછ કે, મૂળ હોલતનું માનો,
સુધરેલા દેશની, ભલાઈ તણો ખબનો;
ઐઠ પૂંછ તે સુખી, પ્રજાઓની મન બણો,
તે હોલત કાળ છે, અંતરે એવું આણો;

---

૧ મોઠાઈ. ૨ કેાઇ જગાથી બધી તરફ ૯૦ અંશને અંતરે થઇને
જાય એવું મહાવર્તુળ દોરીએ તે. ૩ એ તુર્કસ્તાનની રાજધાની છે. ૪ એ
મિસર દેશમાં પ્રાચીનકાળની ઘણીજ પ્રખ્યાત પથ્થરની ઇમારત છે. ૫
શતદિવસ.

નર્થો કદર અમારી નજરમાં, તેની જુઓ જરાય છે,
એમની એમ બરબાદ સૌ, ફાગટ તે થઈ બચ છે. ૧૨૭

માગે પૈસો એક, અમારી પાસે બ્યારે,
અમને થોડો ઘણો, જણાશે જોળે ત્યારે;
પણ દુનિયાને ધર્મ તણી પૂંછ કે જેની,
જીવતરમાં પ્રત્યેક, અમોલી છે પણ તેની;
તેને ઉડાવવામાં અમે, ક'જીસાઈ કરતા નથી,
તે લુટાવવા ઉઠારતા, હુમેશ વાપરીએ છતી. ૧૨૮

રાત દિવસના શ્વાસ, બધા ગર્જોએ જે વારે,
બહુ થોડા નીકળે, શ્વાસ તેમાંથી ત્યારે;
કે જેમાં કાલને, કાજ કે સંમદ થાય,
એ રીતે દિનરાત, નિરંતર આડ્યાં બચ;
જાણે વાકિફ નર્થો કોઈપણ, અમારા વિષે આ ભવે,
કે કોઈ પણમાં શ્વાસ આ, છેલ્લા નીકળે છે હવે. ૧૨૯

૨ દુર્દશામાં પડેલી હાલની મુસલમાન પ્રજાની ખીલ
ઉઘોગી પ્રજાઓની સાથે સરખામણી.

સૌ રસ્તા જે પ્રજા, પસાર કરી ચૂકી છે,
હરેક વસ્તુ તણા, વિધાન ભરી ચૂકી છે;
હરેક જોળે શિરે, ઉઠાવેલો છે ભારે,
મરી ચૂકી છે પ્રથમ, થઈ છે જીવતી ત્યારે;

એવીજ રીતે હજી માર્ગની, ખતે ખોળ તેઓ કરે,
જાણે જવાનું છે તેમને, હજુએ લાંબે અંતરે. ૧૩૦

સુતા નથી ઊંઘમાં, ચેનથી તે આવાર,
નથી તૃપ્તો પામતા, પરિશ્રમથી કેા,^૧ ઠાર;
ખોતા મૂડી નથી, ગાંઠની કહી વિરામી,^૨
ગુમાવતા નથી જેઓ, કહી પણ કોઈ નકામી;
થાકે ન ચાલવાથી તેઓ, કે ન જરા ગભરાય છે,
આગળ વધી ગયા છે ઘણા, ને નિત વધતા જાય છે. ૧૩૧

પણ હમણાં લગોં અમે, હતા ત્યાં સ્થિર થઈ ઠરોંએ,
અનિજ પેઠે ભાર, પૃથ્વીની પીઠે કરોંએ;
મહોંપર એવા છીએ, અમે કે છીએ ન જાણે,
નવરા ખેડા છીએ, છેક એવા આ ટાણે;
કે જાણે હતાં જરૂરનાં, જે કામો દુનિયા વિષે,
તે કરી ચુક્યા, એકજ હવે, મરવાનું બાકી દિસે. ૧૩૨

આહિ બીજી જેટલી, પ્રજાઓ શ્રેષ્ઠ જણાય,
ખુદ સુભાગ્ય તેમને, આજ સ્વાધિન દેખાય;
ઈજ્જત વ્યાપારમાં, ખ્યાતિ હોલતમાં ભારી,
મદદગાર ચઢતોના, સમયના જે અનુસારી;^૩
સંતતિની^૪ કેળવણી થકી, નવરા નથી જરા જેઓ,
બેફિકરા નથી સ્વઅતિનું, બળ વધારવામાં તેઓ. ૧૩૩
દુકાન છે તેમની, બજાર તેઓનું જાણે,
તેમનોજ વ્યાપાર, તેમ વ્યવહાર પ્રમાણે;

૧ કોઈ. ૨ આરામ લેવામાં. ૩ અતસરનારા. ૪ ઊંઘાઈયાં.

મસ્યો છે પૃથ્વીપર, તેમનો બહુ વ્યાપાર,
 કરે કામ તેમનાં, હબરો જન કે ઠાર.
 તેમના ઉપર કામગ્રીનો, જુવો હવે આધાર છે.
 તેમનીજ આક્રીસો અને, તેઓજ દફતરદાર છે. ૧૩૪
 હરેક હરબારમાં, તેઓ છે આળડુંદાર,
 હરેક સરકારમાં, તેઓ મોટા આવાર;
 લક્ષણ કે ચાલમાં, નથી તે બેઇતબાર,
 વાતચીત કરણોમાં, નથી બદનામ લગાર;
 ઇનકાર નથી કદિ તેમને, હુત્તર કે ધંધાથકી,
 કરતાં પરિશ્રમ કે વૈતરૂં, ગણે કલંક ન તે નકી. ૧૩૫
 પડે કદી જો તેઓ, પડીને ભગૃત ધાય,
 માર પડે જો કદી, બચીને નિકળી ભાય;
 હરેક સાંચા વિષે, ઠળાતાં નહિં કશી વાર,
 ફરે રંગ તો બહલાતાં નહિં ઢીલ લગાર;
 માગણી સમયની મન વિષે, સમજી લે જલહી જેઓ,
 જોળખે વિચક્ષણતા^૧ થકી, કટાક્ષ^૨ કાળતણા તેઓ. ૧૩૬
 ભિંચી છે એટલી, પરંતુ નજર અમારી,
 ચઢતી પડતી દશા, દેખિયે એકજ ખારી;
 અમને હમણાં લગી, ખબર પણ લેશ કહી છે,
 કે ઇત્તિ^૩ મુડદાલ, કૂતરી કોણ અહીં છે,
 જે તરફ આંખ ભિંચી કરી, અમે દ્રષ્ટિયે દેખિયે,
 તે ઠામ જમાનો અમથકી, ઘણો ઉતરતો પેખિયે. ૧૩૭

સદા જમાના તણી, ઇશારત ઐમ જણાય,
 કે અનુસરતાં મને, નિભાવ અહોનિશ થાય;
 મળતા મુજને થવા, પેરવી ન કરે મારી,
 તો અંતે હું દૂર, ખસું તેનાથી હારી;
 નહિ સદાય એક દિશા તરફ, જતી નાવ દેખાય છે,
 માટે ચાલો તેણી તરફ, પવન જેમનો વાય છે. ૧૩૮
 રૂંતે પાનખર તણો, વાયરો વાઈ રહ્યો છે,
 ખુલ્લખુલ્લો ખાગમાં, સાદ બદલાઈ ગયો છે;
 ઘણા દિવસથી દૃષ્ટિ, માળીની ફરી જણાયે.
 શોભા કુંજનો^૧ હવે, કોઈ ઘડોમાં ગુમ થાય;
 સ્વપ્ના વિપત્તિનાં^૨ દૃષ્ટિયે, પડી રહ્યાં છે જે અહીં,
 બેતાં પ્રભાત મહા કષ્ટનો, હવે આવવાનો સહી. ૧૩૯
 હરિદ્રતા સર્વદા, પાપનું મૂળ મનાય,
 રહે પ્રમાણિકપણું,^૩ સ્થીર જેથી ન કઢાય;
 “વસૂ^૪ વિના નર પશૂ”, સમાન સદાય ગણાય,
 અપવાસી કે ભક્ત, જનો જેથી ડગોં બાય;
 તે ઇસ્લામીયો શિરે બુવો, છવાઈ રહી એવી અહીં,
 કે બણે ઇસ્લામી તણી, એજ નિશાની છે સહી. ૧૪૦
 શોખવે તે યુક્તિયો, ઘણીક દગો કરવાની,
 દહે મનમાં બૂઠની, લગાડે તે મનમાની;
 બદધાનતના વિવિધ,^૫ પ્રકાર અનેક સુઝાડે,
 બૂઠા બૂઠા પ્રપંચ,^૬ ખુશામદના દેખાડે;

૧ બગીચો. ૨ દુઃખ. ૩ ચોખ્ખી ધાનત. ૪ પૈસો. ૫ તરેહતરેહના.

આ મંત્ર આમ અજમાવતાં, અર્થ^૧ ન જો તેનો સરે,
તો જીખ માગનારા પછી, બનાવો દે તે આખરે. ૧૪૧

અહીં અમારા વિના, પ્રજાઓ છે જે હાલ,
તેમાં સુખી સહસ્ર,^૨ હોંસે તો બે ફગાલ;
અમો વિષે લાખમાં, હોંસે છે બે ધનવાન,
અર્ધદગ્ધ^૩ સો અને, ખોંજ બિલુક^૪ સમાન;
જો જરા શરમને સોંપોએ, કામ કદી તો બાણોએ,
ડૂબ્યા કેવા દુઃખમાં છોંએ, તે મન વિષે પિછાણોએ. ૧૪૨

૩ ખાનદાની ઇસ્લામી લોકોનું વર્તન અને તેમની
અવદશા.

કાળચક્રથી થયાં, જીંયાં કુળ જે ધુળધાણી,
નિજ બાહુબળથી ન, કરે જે ખૂદ કમાણી;
તે સૌએ મન વિષે, ઠરાવ કયો છે આમ,
કે જીવતર માર્ગોને, પૂરું કરવું આ ઠામ;
તેથી તપાસ કરતાં મળે, કદરદાન જે ગામમાં,
માગતા અને ખાતા તેઓ, જઈ પહોંચે તે ઠામમાં. ૧૪૩
નવીન દુખિયાતણા, ઠંગ એવા દેખાય,
જે થોડા કાળથી, આકૃતોમાં પીડાય;

છે દુનિયા તેમના, વિષે હજી વાકિફગાર,
કે તે કોના પુત્ર, પૌત્ર કે છે વિસ્તાર;
તેમને દેશ પરદેશમાં, સર્વ પિછાણે છે સહી,
જાણીતું છે કુળ જેમના, માતપિતા કેડું અહીં. ૧૪૪

પણ પામ્યા છે નાશ, જેમના નામ નિશાની,
થઈ છે વાતો હવે, જેમની છેક પુરાની;
કહાણી કિસ્સા વિષે, વાત જેની વંચાય,
વંશજથી એમના, હવે સૌ સંકોચાય;
તેમની કદરદાની કશી, રહી નથી આ કામમાં,
આપે ન કોઈ પણ તેમને, ભિક્ષા લોકો ગામમાં. ૧૪૫

ઘણાક મિજલસ તણી, સદા ચલમો ભરનારા,
ગાંસડિયો ઘાસની, ઘણાક લઈ ફરનારા;
ઘણાક ઘેરે ઘેર, ભીખ માગી ખાનારા,
કે જન કરી લાંઘણો, મરણને શરણ થનારા;
જો પૂછે કે કઈ ખાણનાં, રત્નો આ રખડે અહીં,
તો નીકળશે શાહો^૧ તણા, વંશજ કે તેમાં સહી. ૧૪૬

એમનાજ પૂર્વજો, હતા મહા સત્તાધારી,
કરતા વૃદ્ધ જીવાન, જેમની તાબેદારી;
હતા એજ વિશ્રામ^૨-કામ દુર્ભગ દુખિયાના,
યતા રબ્બે જ્યાં ઇસ્કહાન^૩ દેલમના^૪ દાના;

૧ પાદશાહ. ૨ આરામ લેવાની જગ્યા. ૩ ઇરાનની આગલી રાજ-
ધાનીનું શહેર. ૪ એ ઇરાનની સીમા ઉપર કાસ્પિયન સમુદ્રની દક્ષિણે
જાહેજલાલીવાળું એક ઇસ્લામી રાજ્ય હતું.

(૫૨)

કરતા રખવાળી દેશની, એજ ધૈર્યતાથી છતા,
એમનાજ ભવ્ય ભવન^૧ વિષે, વીર^૨ પુરુષ નિપજ્યા હતા. ૧૪૭

હે ઈસ્લામી કેમ ! લાજ લાગે આ ભારે,

કે શાહોનો વંશ, બીખ માગે સૌ દ્વારે;

એઇએ જે દૃષ્ટિયે, દરિદ્રી તે દેખાય,

જે સુષ્ટિયે કાનથી, ગરીબીમાં રીખાય;

યોગ્યતા તેમનામાં નથી, કોઈ કામ ધંધા વિષે,

કદો હોય લાયકી કાંઈ તો, માગી ખાવાની દોસે. ૧૪૮

સંકટ કે વૈતરૂં, કલંક રૂંપે જે જાણે,

અપકીર્તિ^૩ રૂંપ હુનર, કળા ધંધો મન આણે;

ખેતી ને વ્યાપાર, કઠણ સમજે જે હાલ,

માને મનમાં ફિરંગીનો પૈસો મુડલાલ;

તે કેમ ચહે સુખ શરીરના, વળી આળસ અંતરે,

ડૂબી ન હશે કદિ કાલ તો, આજે તે રૂંખશે ખરે. ૧૪૯

નોકરી જે હોય તો, પ્રતિષ્ઠા^૪ વની પિછાણો,

કમાય કદિ રોટલો, ગેરઆખરૂંનો જાણો;

સેવા મળો હોય તો, અધિક નિર્લજ્જતા^૫ તેમાં,

ભાગ્યેાદયની^૬ આશ, રખાય પછી શું જોમાં;

થાય છે સોખતી જો તેઓ, કદી અમીરોના નહીં,

તો તોખા કરનારા દોસે, બચવા અપરાધો થકી. ૧૫૦

---

૧ દબદબા ભરેલો મહેલ. ૨ બહાદુર પુરુષ. ૩ નામોશી. ૪ આ-
ખર. ૫ ગેરઆખર. ૬ નશીબ હિપડવું તે.

સોજતમાં તેમની, રહી ગાય ને વગાડે,
 ક્યાંહિ મસ્કરા બની, હશીને ખૂબ હસાડે;
 એટાથી^૧ રીઝવી, ક્યાંહિ મેળવે ધનામ,
 ગાળ ખાય કરી ક્યાંહિ, અટક્યાણાનાં કામ;
 એવાં કામો જન અવર પછ, અનેક સ્થાન વિષે કરે,
 ચણુ બને ન તે બીજા થકી, આ લોકો જેવાં ખરે. ૧૫૧

૪ ઇસ્લામી અમીરોનું મોજમજમાં પડવું.

સ્થિતિ અમીરો તણી, દેખીએ જો દિનનિશે,
 બિજા તેમના સ્વભાવ ને બંધારણ દીસે;
 અયોગ્યને તે યોગ્ય, સદા મનમાં માને છે,
 અયોગ્ય કર્મો વિષે, જન્મ સાર્યક^૨ જાણે છે;
 તેમનાથીજ ખ્યાતિ ઘણી, ધર્મશાસ્ત્રની છે થઈ!
 ઇસ્લામ કરે છે અર્થ બહુ, જુઓ તેમનાથી અહીં! ૧૫૨
 છે મંડળીં તેમનાં, વચન ઉપર કુર્બાન,
 સૌ તેને વાજબી, ઘટિત કહી આપે માન;
 ભૂલ તેમની વાત, વિષે દેખે ન હમેશ,
 કોઈ કામ તેમનું, ગણે અઘટીત ન લેશ;
 કહીં શકે કોણુ તે મુખયકી, છે જેવા તે તેમને,
 હીલા બનાવી ગર્વિષ્ટ^૩ બહુ, સોખર્તોયોએ જેમને. ૧૫૩

૧ મસ્કરી. ૨ જન્મ લીધાનું સાફ ફળ મેળવવું તે. ૩ અહંકારી.

દુનિયાને ધર્મનું, મૂળ દોલત દેખાય,
 જોતાં બાથું તેજ, સ્વર્ગનું પલ્લ સમજાય;
 જેને પ્રભુથી નળી, સુલેમાને હતી ચાહી,
 કસરાની^૧ નામના, જેથી જન્મમાં ફેલાઈ;
 બાણીતું નામ થયું બધે, હાતમનું^૨ જેથી અહીં,
 હજરત યૂસફ^૩ બંધુ વિષે, પૂજ્ય^૪ બન્યા તેથી સહી. ૧૫૪

૧ ધરાનનો બાદશાહ નૌશરવાં આદિલ. ૨ અર્ધસ્તાનમાં એક ધણોજ નામાન્કિત ઉદાર દીલનો પરાપકારી મહાપુરુષ થઇ ગયો. ૩ ઇબ્રાહિમ પેગમ્બરના પૌત્ર યાફૂજ પેગમ્બરના એ દીકરા હતા. બાર બાઈઓમાં એ સૌથી નાના અને ધણોજ ખુબસુરત હતા. તેને લીધે પિતાની પ્રીતિ એમના ઉપર સૌથી વધારે હતી. તેથી એમના ઝોરમાન બાઈઓ એમના ઉપર ઘણી ઈર્ષ્યા રાખવા લાગ્યા. એક દહાડે લાગ જોઇને પિતાને છેતરીને તેઓ હજરત યૂસફને બાલ્યાઅવસ્થામાંજ જંગલમાં લઈ ગયા અને મારી નાંખવાના ઇરાદાથી તેમને એક કૂવામાં નાખી દીધા. ત્યાંથી આવીને પિતાને જણાવ્યું કે યૂસફને તો વરૂંએ મારી ખાધા. તેથી પુત્રવિયોગના દુઃખથી હજરત યાફૂજ રડી રડીને આંધળા થયા. પરંતુ કૂવેથી હજરત યૂસફના બાઈઓના ગયા પછી તરતજ પાણી જરવાને માટે એક વજુઝારો આવ્યો તેણે હજરત યૂસફને કૂવામાંથી કાઢીને મિસરમાં લઇ જઈ વેચી દીધા હતા. ને ત્યાં પછાં સંકરો વેઠ્યા પછી અંતે તેઓ મિસરના હાકેમ થયા હતા. ત્યાર પછી ધણે વર્ષે સીરિયા ને આબુબાલુના મુલકમાં ભારે દુકાળ પડવાથી એમના બાઈ મિસરના હાકેમની મદદ મેળવવા ગયા. તો ત્યાંના હાકેમ હજરત યૂસફ હતા. પ્રથમ હજરત યૂસફે ને અંતે બાઈઓએ એક ખીજને ઓળખ્યા. તેથી તેમના બાઈઓ બચ્ચીત થઈ ગ-ભરાવા લાગ્યા. પરંતુ હજરત યૂસફે મોટા મનથી તેમનો ભારે અપરાધ માફ કર્યો, અને બંધુબાવથી તેમની એવી તો બરદાશ કરી કે તેઓ હજરત યૂસફ પેગમ્બરને અંતઃકરણથી પૂજ્ય ગણવા લાગ્યા. ૪ પૂજવા લાયક.

(૫૫)

છે આ તેને મળી, અમીરોથી મોટાઈ,
 કે તે દુર્ભાગ્યનું,^૧ મૂળ કે છે સમભાઈ;
 કે ગફલત અજ્ઞાન તણી તે પૂંછ મનાય,
 કે મદિરાની^૨ કેફ, વડાઈ ગર્વ ગણાય;
 અમૃત સમાન દુનિયા વિષે, જે સર્વદા ગણાય છે,
 તે આ લોકો માટે જુઓ, જેરી હવા જણાય છે. ૧૫૫
 વદન^૩ એક મેરથી, દોલતે જ્યાં દર્શાવ્યું,
 કે સાથે દારિદ્ર^૪, ખોળ બાબુથી આવ્યું;
 પડછાયો જે સદન, ઉપર દોલતનો આવ્યો,
 કે ત્યાંથી વૃદ્ધિએ, તરત અધિકાર ઉઠાવ્યો;
 બાજુ નાહું અહિં કોઈને, માફક નથી પ્રમાણુને,
 જ્યમ કીડીને પાંખો નથી, હિતકારી ઉર આવ્યું. ૧૫૬
 જે ટેવો સર્વમાં, હમેશ કલંક મનાય,
 છે જેનો સંબંધ પશુની સાથે સદાય;
 હુન્ન્યા જે આદતો, છુપાવે છે સૌ ઠામ,
 નીચ લોક પણ કદી, નથી કરતા જે કામ;
 માતાના દૂધ સમાન તે, છે ધનવાનોને અહીં,
 પ્રભુ કે પેગમ્બરની જરા, બીક તેમને છે નહિં. ૧૫૭
 લાગ્યું જો તેમનું, કદી મન મોજમજામાં,
 તો તેમાં ધન માલ, ઉડાવે નિત્ય નકામાં;
 મોંઠો સ્વાદ જો કદી, તેમને પ્રેમ અખાડે,
 તો દોલતને પૂરેપૂરો રસ્તો દેખાડે,

૧ કમનથીબ. ૨ દારૂ. ૩ મોદ. ૪ મરીખાઈ.

માગવા અને ખાવા પછી, લાગે તે આખર સહી,
 એમજ વિનાશ પામી ગયાં, અનેક જિંદગી અહિં. ૧૫૮
 નિજના આરંભનો, તેમને છે ન વિચાર,
 કે ન હોસે અંતરે, અંતની ફિકર લગાર;
 સંતતિની કેળવણી તણી ચિન્તા ન જરાય,
 કેામનો અપકીર્તિની, કદો લાગણી ન થાય;
 દુનિયા હૃંપર કે ધર્મપર, નથી કથો હક એમનો,
 જગદીશ્વર આગળ વિચરતાં, થયે હાલ શો તેમનો. ૧૫૯
 કેાઈ પ્રભા દુર્દશા, વિષે આવે છે જ્યારે,
 શ્રીમંતોનું પ્રથમ, સ્વરૂપ^૧ ફરે છે ત્યારે;
 રહે તેમનામાં ન, કુશળતા^૨ કે ગુણ સારા,
 સદ્બુદ્ધિ સર્વધર્મ, ગણે ત્યાંથી પોખારા;
 દરકાર માન અપમાનની, નહીં તેમના મન વિષે,
 પરવા ન સ્વર્ગ કે નર્કની, બીજી દુનિયામાં હોસે. ૧૬૦
 બુદ્ધિમો સહેનારના, ફેદન^૩ની બીક ન રાખે,
 કંગાલોની સ્થિતિ, ભેધને દયા ન દાખે;^૪
 દિલે સદા લાલચો, કામનાઓનું^૫ ધ્યાન,
 ભલકાને મોજમાં, રહે પ્રતિદિન શુભતાન;
 ગફલતની ભરનિદ્રા વિષે, કશું ન બીજું જ્ઞાન છે,
 ખુદને પણ ભૂલી જાય છે, છેવટ લગી ન જાન છે. ૧૬૧
 છે દુનિયા હેરાન, દુકાળ થકી જો આજે,
 તો ન ફિકર કેમકે, બચું નિજ ઘર સુખસાજે;

ઉત્તમતાના^૧ ભાગમાં, પાનખર રૂંતુ હોંસે છે,
તો ખુશ છે કે પુખ્ત,^૨-વૃદ્ધિ નિજ ભાગ વિષે છે;
હક છે ન તેમનાપર કશો, મનુષ્ય જાતિનો સહી,
જન જાતિથી છે તેમનો, એક ભાગ જૂદો અહિં. ૧૬૨

ક્યાં તે લોકો માન, રહિત અને ધનવંત,
ખાનપાનમાં સદા, રહે છે જે નિશ્ચિંત;
બુદ્ધ્યવાન પોષાક, શરીરે સજે હમેશ,
સદન જેમના સ્વર્ગ, વાર્ડોથી વિમળ^૩ વિશેષ;
નહિ સ્વારી વિના તેઓ કદી, ડગલું એક ભરે અહીં,
વળી ગાનતાન વણુ તેમને, ચાલે એક ઘડી નહીં. ૧૬૩

સેવામાં તેમની, રહે કે જન તૈયાર,
રાખે છે તાયફા,^૪ નિજ સોળત મોઝાર;
મિજાજમાં જેમના, અતિ સુધડાઈ હોંસે છે,
નાબુકાઈ જેમના, સુકોમળ અંગ વિષે છે;
બહુ કસ્તુરી વપરાય છે, ઔષધ તણા વિપાકમાં,^૫
શેરોને લેખે ચોપડે, અત્તર નિજ પોષાકમાં. ૧૬૪

થાય કેમ તેમના, સ્વજાતિલા, લાચાર,
ચેન જેમને છે ન, જમાનાથી પળવાર;
સ્વારી માટે અશ્વ, ન સેવામાં નોકર છે,
સુવા બિછાનું કે ન, કોઈ રહેવાને ઘર છે;

---

૧ એક પેગમ્બરને માનનારાઓનું ટોળું-મુસલમાનોની કોમ. ૨ ફૂલનો વરસાદ. ૩ સ્વચ્છ. ૪ નાયનારી મુશ્કાઓની ટોળી. ૫ બનાવટ.

(૫૮)

રેાટલો ન આવને હોંસે, કે ન પહેરવા ચીર^૧ છે,
તદ્બીર^૨ હોમ ઉલટી સદા, તો ખોટી તકલીર^૩ છે. ૧૬૫

૫ માણસ માત્ર ઉપર પ્રીતિ રાખવા વિષે કુરાને શ-
રીફના બોધ તરફ દુર્લક્ષ^૪.

સર્વોત્તમ વાણીનો, પાઠ આ પ્રથમ પિછાણો,
કે “મણુતણું કુટુંબ, સર્વ જન જાતિ જાણો;
છે જગદીશ્વર તણો, તેજ દુનિયામાં પ્યારો,
કે પ્રાણી માત્રથી, સ્નેહ રાખે જે સારો;
શ્રદ્ધા,^૫ ભક્તિ કે ધર્મ સૌ, માનો એને સર્વદા,
માણસ માણસના કામમાં, દુનિયામાં આવે સદા”. ૧૬૬

૬ હાલના મુસલમાનોની નીતિ રીતિની સાથે યૂરો-
પિયનોની નીતિ રીતિની સરખામણી.

વર્તન હતું જેમનું, પુષ્ક આ વચન પ્રમાણે,
તે સર્વે છે જોયી, અવસ્થામાં આ ટાણે;
પામ્યા છે શ્રેષ્ઠતા, સર્વપર તે આવાર,
માણુસાઇનો હોંસે, તેમના પર આધાર;

૧ લુગડું. ૨ યુક્તિ. ૩ નજીબ. ૪ બેપરવાઈ. ૫ વિશ્વાસ.

ધર્મશાસ્ત્રના અજ્ઞાનથી, જે કરાર તોડ્યા અમે,
પશ્ચિમના લોકે અમલમાં, આણ્યા તે સૌ આ સમે. ૧૬૭

ઇસ્લામી જેમને, માર્ગ બૂલેલા બાણે,
ઉમેદ નથી સુક્ષિતની,^૧ જેમને એમ પ્રમાણે;
જે ન સ્વર્ગના સુખો, માણવાના અધિકારી,
ભાગ્યમાં ન જેમના, અપ્સરાઓ^૨ ખુશકારી;
મૃત્યુ પામ્યા પછી જેમનો, સદાય નર્કનિવાસ છે,
ખોરાક થોરનો ને પિવા, બિનું પાણી ખાસ છે. ૧૬૮

છે તે નિજ દેશ ને, ધર્મ હુપર કુર્બાન,
પાડે પૂર્ણ હાજતો, પરસ્પરની ધરી ધ્યાન;
તેમાં જે શ્રીમંત, જનો ને છે વિદ્વાન,
તે સૌ જનનું ચહે, સદા કલ્યાણ સમાન;
આ કીર્તિચંદ્ર બાણે હતો, અમારોજ હિસ્સો સદા,
હતો નિશાનો ઇસ્લામી તણી, સ્વદેશપ્રીતિ સર્વદા. ૧૬૯

ધનવાનોની લક્ષ્મી, ગરીબો કેરી હામ,
લેખકોતણા લેખ, જ્ઞાનોના તર્ક તમામ;
વક્તાનાં ભાષણો, શૂરવીરોનું શૂર,
યોદ્ધાઓનાં શસ્ત્ર, શાહનું બળ ભરપૂર;
આશાઓ અનેક મનતણી, ઉમંગ અતિ ઉભરાય છે,
તે સ્વદેશો અને સ્વદેશપર, ત્યાં કુર્બાન જણાય છે. ૧૭૦

---

૧ મોક્ષ-નબત. ૨ સ્વર્ગમાંની પરીઓ. ૩ અસરકારક બોલનાર.
૪ ભગવાન.

ચઢતી જે તેમની, તમે ખુલ્લી દેખો છો,
 પૃથ્વીપર જેમને, વિજયવંતા^૧ પેખો છો;
 દુનિયા છે તેમની, બધી આજ્ઞાનિકત^૨ જાણે,
 ચઢિયાતા જે હોંસે, ગગનથી પણ આ ટાણે;
 આ કૃળ ખચીત કરી તેમનાં, પુરૂષાર્થના^૩ પિછાણજો,
 નિજ દેશદાઝનાં સર્વ એ, પરિણામો ઉર આણજો. ૧૭૧

૭ ધનવાન મુસલમાનો હાલમાં કેવી રીતનું પુન્ય દાન કરે છે.

જે ધનવાનો અમો, વિષે છે હિંમતવાન,
 સર્વમાન્ય^૪ જેમની, સખાવત છે આ સ્થાન;
 છે શ્રદ્ધા તેમની, જેમના હૃપર ભારે,
 દાન ધર્મ તે કરે, ભાવથી ત્યાં આવારે;
 આળસમાં કાળ ગુમાવી જે, મોજ લોગવે સર્વદા,
 નોકરો તેમના તંગીમાં, વેઠે ઝાઝી આપદા. ૧૭૨
 જો ચાલે બોધકો, તણા ઉપદેશ પ્રમાણે,
 તો વસુ ખરચ્યા વિના, મોક્ષની ઉમેદ આણે;
 હોય ટેવ અપવાસ, અને ભક્તિની હમેશ,
 તો ન કયામત તણી અંતરે બીક વિશેષ;
 જો બનાવી દીધું નગરમાં, ભક્તિસ્થાન કોઈ કદા,
 તો જમાવી દીધો સ્વર્ગમાં, પોતાનો પાયો સદા. ૧૭૩

૧ કૃતેહમંદ. ૨ કુકમમાં રહેનાર. ૩ બહાદુરી. ૪ સર્વ લોકોએ કપ્પુલ કરેલી.

મકાન એલું બાંધવાનો છે ઉમેદ એની,
 કે ન જડે શોધતાં, બેઠ નગરીમાં જેની;
 લલમો વડીલો તણી, તમાશામાં બેઠાવે,
 બાબકો દેખાડવા, પ્રભૂનું ધન લૂટાવે;
 એમજ છઠ્ઠી ને લગ્નમાં, ધન લાખોનું વાવરે,
 એ છે ઉમંગ સૌ એમનો, એજ પુશી છે અંતરે. ૧૭૪

પણ મહેલ સદ્ધર્મ, તણે જે જીર્ણ^૧ જણાય,
 જેના બહુ કાળથી, હાલતા સ્તંભ^૨ કળાય;
 કોઈ દિવસનો હોંસે, પડ્યો જે આ ઠામ,
 શોધ્યું જડશે નહિ, પછી જેનું અહિં નામ;
 તે પરથી સૌ ઇસ્લામોએ, ધ્યાન ઉઠાવેલું હોંસે,
 તે મકાનનો ઇશ્વર હવે, રક્ષક છે દુનિયા વિષે. ૧૭૫

દરગાહો^૩ સૌ આજ, પડેલી છે વેરાન,
 સાધુ ને શાહની, ઉમેદોના જે સ્થાન;
 ખુલતા જ્યાં અધ્યાત્મ^૪-જ્ઞાનના ભેદ વિશેષ,
 ખેંચાતી જ્યાં દૃષ્ટિ, ફિરરતાઓનો^૫ હમેશ;
 પ્રભુના તે આકર્ષણ તણા, ફેદા આજ ગયા કહીં,
 ઇશ્વરના સર્વ પવિત્ર તે, ઘેદા ગૂમ થયા કહીં. ૧૭૬

---

૧ જુનો. ૨ મહેલો. ૩ પીરના રોજ-સ્થાનકો. ૪
 પરમેશ્વરને ખોળવાનું જ્ઞાન. ૫ દેવદૂત.

૮ તેમનાં ધર્મશિક્ષણનાં અસલનાં સાધનોની સાથે હાલનાં સાધનોની સરખામણી.

ધર્મશાસ્ત્રમાં નિપૂણ, નર તે કયાં છે આજે,
પરીક્ષકો ધર્મની, વારતાના કયાં રાજે;
મૂળ જાણનાર કયાં, હોંસે કયાં વાદવિવાદી,
કયાં હઠીસ^૧ કથનાર, ભાષ્યકારો કયાં આદી;
જે સભા હતી કાલે જુઓ, પ્રકાશમાન ખરેખરી,
ત્યાં ઝાંખો પણ હીપક હવે, નજર નથી પડતો જરી. ૧૭૭

શાળાઓ કયાં હોંસે, ધર્મશિક્ષણની આજે,
વિદ્યાની ચોકશી, તણા કયાં સ્થાન વિરાજે;
ધર્મશાસ્ત્રના સ્તંભ, હવે કયાં તે સંગીન,
કયાં છે તે વારસો, નળી સાહિબના લીન;^૨
ઉમ્મતનો કોઈ હોંસે નહિ, મહદગાર રક્ષક હવે,
કાજ^૩ મુક્તી^૪ પંડિત કે, સૂફી^૫ કોઈ આ ભવે. ૧૭૮

ધર્મપુસ્તકો તણા, દફતરો કયાં તે આજે,
કયાં પ્રભુના જ્ઞાનનું, મનન કરનારા રાજે;

૧ પેગમ્બર સાહેબનાં વચન. ૨ મઠ ચયેલા. ૩ ઇસ્લામી રાજ્યમાં
જો નામના ન્યાયાધિશો હતા. ૪ મુસલમાની રાજ્યમાં ધર્મશાસ્ત્રના સત્તા-
વાર અભિપ્રાયો લખી આપનાર અધિકારીઓ. ૫ સંત પુરૂષ. તેઓ અ-
ધ્યાત્મવિદ્યા અને યોગમાર્ગમાં ધણા પ્રવિણ હોઈ તે પ્રમાણે ક્રિયા કરી
જાણે છે.

ચાલી તે મંડળી, વિષે આંધી હુખદાઈ,
 કે પ્રભુના તેજની, મશાલો ગઈ ઓલાઈ;
 નજરે પડે ન સાહિત્ય કે, મિજલસમાં ભે ઢેખિયે,
 સાકી^૧ શિરોઈ ગાનાર કે, તંબૂરો નહિ પેખિયે. ૧૭૬

(વિદ્વાનો.)

કરવો તે વાદ કે, થાય ખાટું મન જેથી,
 લખાણ એવું કરે, કાળજી કાટે તેથી;
 હલકા ગણવા ગુનેહગાર ળંદાને ચિત્તે,
 ઇસ્લામી બંધુને, અધર્મી કહેવા નિત્યે;
 રીતિ એવી ઇસ્લામના, વિદ્વાનોમાં છે અહિં,
 આગેવાનોમાં પણ દોસે, ભેતાં એવી ઢળ સહી. ૧૮૦

પ્રશ્ન પૂછવા જાય, તેમને કોઈ જ્યારે,
 તો બોલે પીઠપર, લઈને આવે ભારે;
 શંકા દુર્ભાગ્યથી, કહી તેમાં તે આણે,
 તો ખિતાબ નારકી^૨ તણો પામે તે ટાણે;
 નિકળે જુરાઈની વાત ભે, મુખમાંથી તેના કદા,
 તો મુશ્કિલ છે પછી આવવું, ક્ષેમ કુશળ ત્યાંથી સદા. ૧૮૧
 નસો કહી કંઠની, કોષ આણી પૂલાવે,
 કહી ફીણપર શીણ, તેમને મોઢે આવે;

કર્હો સુન્વર કે જ્ઞાન, કહે છે મુખથી તેને,
 કર્હો લાકડી મારવા, ઉગામે છે જે ઝોને;
 કે નજર ન લાગે, ધર્મના, સ્તંભ આ સમે છે તેઓ,
 નર્ણના સુંદર ^૧સૌજન્યનો, અરે ! નમૂનો છે જેઓ. ૧૮૨

જો ચાહે પુર્ણ થવા, તેમનાથી મળો કાચ,
 તો એ છે શરત કે, મનુષ્ય તે મુસ્લિમ^૨ હોય;
 ચિદ્દે^૩ કપાળે હોય, હંડવતણું દેખાતું,
 ન્યુન^૪ ધર્મશાસ્ત્રથી, ન વર્તન હોય જણાતું;
 દાઢી ચઢેલી કે હોઠપર, હોય ન મૂછ મનોહરા,^૫
 હાથથી બંદે સુરવાળ પણ, હોય ન પહેરેલી જરા. ૧૮૩

બ્રહ્મામાં વળો હોય, તેમનો મતાનુસારી^૬,
 શાખા કે મૂળમાં, હોય વાણી નહિ ન્યારી;
 'પ્રતિસ્પર્ધી' શું^૭ હોય, પૂરો જે ચંક્રાશીળ,^૮
 યજ્ઞમાનોના યથોગાનમાં^૯ જે શામીલ;
 એમાં જો ખામી હોય તો, ધર્મબદ્ધ તે છે સદા,
 જુલજૂગો^{૧૦} સંગ એવા જનો, મળવા યોગ્ય નથી કદા. ૧૮૪

દિલ પ્રસંદ તે હતી, ધર્મ આસાઓ ભારી,
 મોહિત જેપર હતા, ખ્રિસ્તિ, ચાહૂદી ભરો;

---

૧ માણસાઈના ઉત્તમ ગુણો. ૨ મુસલમાન ૩ કમી. ૪ મનને જેએ
 એવી. ૫ તેમના મત પ્રમાણે ચાલનારા. ૬ સામાવાળિયો. ૭ સાથે. ૮ સંદેહ
 રાખનાર. ૯ જજ માનાર. ૧૦ ધાર્મિક પ્રરૂપો.

(૬૫)

તેની નરમાશયું, સાક્ષી છે કુરાન^૧ આખું.
 ખુદ નખોંયે શીસુખે, “ ધર્મ સહેલો છે ” બાખું;
 પણ તે હુકમો એવા કઠણ, બનાવી દીધા છે અહીં,
 કે બોલે લાગ્યા સમજવા, ઇસ્લામી તેને સહી. ૧૮૫

શિક્ષા કર્હો તેમને, કોંપી નહિ સદ્વર્તનની,
 દિગ્વિચર^૨ કર્હો ભાવથી, કરી નહિ શુદ્ધિ^૩ મનની;
 વધારો દહે એટલી, ઉપરના હુકમો કેરી,
 કે જનને જે બળ, સદા રાખે છે ઘેરી;

જે ધર્મ હતો નિર્મળ જરો, ઉત્તમ વર્તનનો સહી,
 ધોવાય ન મુખ એવું કર્યું, જળ જેવું જોતાં અહીં. ૧૮૬

મૂર્તિપૂજા કરે, ખોળ જન તો તે કાફર,^૪
 માને જો પ્રભુતણે, કદી તન^૫ તો તે કાફર;
 નિજ કિબલો^૬ અગ્નિને, ગણે મન તો તે કાફર,
 ચમત્કાર અહતણા, ગણે જન તો તે કાફર;

પણ માર્ગ મોકળો છે જુઓ, ઇસ્લામી જનને અહીં,
 આહે તેની પૂજા કરે, તેમાં બાધ કશો નહીં. ૧૮૭

પેગમ્બરને પ્રભુ, બનાવી દે જો ધારે,
 પદ પેગમ્બરચક્રી, ઇમામોતલ્લ^૭ વધારે;

---

૧ કુરાનચરીફ-એ ઇસ્લામી ધર્મનું મૂળ પુસ્તક અરબી ભાષામાં
 છે એને મુસલમાનો ઇશિરગણી માને છે. ૨ લગાર. ૩ સ્વચ્છતા. ૪
 અધર્મ. ૫ છોકરો. ૬ જે તરફ મોઢું રાખીને ઇશિરભક્તિ કરવામાં આવે
 છે તે. ૭ કાઈ પણ ધર્મયાનમાં જે પ્રમાણુ પુરવો મનાયલા છે તે.

બાધાઓ પ્રતિદિન, ચઢાવે કબરો આગે,
 શહીદમદો^૧ કને, જઈ આશિષો માગે;
 એથી ન બાધ આવે કશો, ઈશ્વરના એકત્વમાં,^૨
 ના ફેર પડે ઇમાન કે, ઇસ્લામના મહત્વમાં.^૩ ૧૮૮
 ઈશ્વરનુ એકત્વ, બધે ફેલાયું જેથી.
 સત્ય પ્રકાશિત થયું, વસુધા હેપર એથી;
 જેથી કોઈ ભાગ્યો, પછી પ્રભુનો ન મનાયો,
 તેજ ધર્મ હિંદમાં, પ્રવેશ^૪ કરી બદલાયો;
 જેના હેપર ઇસ્લામ બહુ, લાડ સદા કરતો ખરે,
 તે દોલત પણ ઇસ્લામીયો, ગુમાર્તો ગેઠા આખરે. ૧૮૯
 રિપુ^૫ છે ધર્મ-ન્ધતા, સર્વ જનની વસુધામાં,
 જેણે હુજડ કર્યો, સેંકડો ઘર ભેતામાં;
 મિજલસ નમરૂદની,^૬ જેથી પામી દુખ પળમાં,
 જેણે ફિરઓનને,^૭ ડૂબાડ્યો જાડા જળમાં;
 ખોવાયો જેના ભેશમાં, અબૂલહેસ^૮ ભાતે સહી,
 જેથી વહાણ ડૂબ્યું બુઓ, અબૂજેહેલ^૯ કેરું અડી. ૧૯૦

૧ ધર્મના કાર્યને માટે જે પોતાનો જીવ આપે છે એવા પુરોષો.
 ૨ એકપણ. ૩ મોટાઈ ૪ દાખલ થઈને. ૫ દુસ્મન. ૬ સોરિયામાં હઝ-
 રત ઈબ્રાહીમ પેગમ્બરના વખતમાં એક બાદશાહ હતો. જે પોતાને ઈશ્વર
 કહેવરાવતો. ૭ હઝરત મુસા પેગમ્બરના વખતમાં મિસરમાં એ એક
 બાદશાહ હતો, એ પણ પોતાને ઈશ્વર મનાવતો. ૮ મુસલમાનોના પેગ-
 મ્બર સાહેબના એ કાકા હતા. એમણે ઇસ્લામ કબૂલ કર્યો નહોતો અને
 મરતા લગી પેગમ્બર સાહેબની સાથે તેમણે વેરભાવ રાખ્યો. ૯ એ કુરેશી
 ભેડામાં એક મોટો માણસ હતો. એણે પણ ઇસ્લામ કબૂલ ન કરતાં
 જીવતા લગી પેગમ્બર સાહેબની સાથે દુસ્મની રાખી હતી.

તે અદ્ભૂત^૧ વેશમાં, પ્રકાશી રહી આ સ્થાન,
 જેનું પડદા વિષે, હુપાયું છે નુકસાન;
 જે પ્યાલામાં ઝેર, ભરેલું છે ખિલકૂલ,
 તે અમને અમૃત, સમું દેખાય અમૂલ;
 ધર્માન્ધપણને ધર્મનો, એક ભાગ મન જાણ્યોએ,
 નર્કને અમે દિલથી સદા, ઉત્તમ સ્વર્ગ પિછાણ્યોએ. ૧૬૧

૧૦ મુસલમાનોના હાલના ઉપદેશકોનું વર્તન.

અમને ઉપદેશકે, બોધ આપ્યો છે આમ,
 ધર્મતણાં કે હોય, કદી સંસારી કામ;
 તેમાં શત્રુતણી, પેરવી છે નહિ સારી,
 સહધર્મનો લાજની, નિશાની છે તે ભારી;
 માનો ન વાત કોઈ તમે, તેની સારી સર્વદા,
 દા'ડાને જે દા'ડો કડે, તો સમજે રાત્રી સદા. ૧૬૨
 ખરા માર્ગપર તમે તેમનો ચરણ નિહાળો,
 તો સીધા માર્ગથી, આડકતરાતા ચાલો;
 તેમાં જે દુખ પડે, ચિરે તે સડો અખંડે,
 વાગે જે ઠાકરો, ખાઓ ખુશ્ખોઈ તે પંડે,
 જે નોક તેનું નીકળે, ખચી વમળમાંથી કદા,
 તો નાંખા દો નિજ નાવને, તમે વમળ મધ્યે સદા. ૧૬૩

કરતાં એમ સ્વરૂપ, તમારું ને બદલાય,
 પશુ જેવી આદતો, તમારી ને થઇ બય;
 સ્વભાવ ને ફરી બય, કઢાપી છેક તમારો,
 હાલત બગડી બય, તમારી એમ વિચારો;
 તો સમજો કે જગદીશનું, એ પશુ એક સ્વરૂપ છે,
 અદ્વાના નોતમ^૧ નૂરનો, એ ચળકાટ અનૂપ છે. ૧૬૪

હીંસે નહિં ધાટમાં, તમે જેવા જન અન્ધ,
 એક તમારાથી, ન બોલઓતું સૌજન્ય;
 દહેજત નથી કોઇના, બોજનોમાં તમ જેવી,
 શોભા પોષાકની, બોલઓની નહિં એવી;
 સરસાઇ તમારી છે જુઓ, હરેક વિદ્યામાં છતી,
 અજ્ઞાનપણામાં પશુ સઠા, મોહક ભાવ હીંસે આત. ૧૬૫

ગુરી ન સમજો તમે, કોઇ વસ્તુ પોતાની,
 આપો સઠા મહત્વ, નિજ વાતો ગણ્યો હાની;
 ઇસ્લામી ધર્મની, તમે પક્ષે છો જ્યારે,
 દોષ રહિત હરેક, ગુનાહયકી છો ત્યારે;
 નથી ગુરાઇથી ઇસ્લામીને, હાની કર્યોએ ભણુને,
 ભક્તિ ન બોલની તેમના, ગુનાહ તુલ્ય પિછાણુને. ૧૬૬

ને દુરમનનું નામ, કોઇ કાળે કર્યો રમરોએ,
 તે તેને અપમાન, કર્યો ફેપે જિયરોએ;

(૬૨)

ભૂલથી પણ આપીએ, ન તેને સ્વરૂપ સાફ,
ફળ તેનાં દેખશે, કયામતને દિન આફ;
થાઓછો ગુનાહોથી પૂરા, પવિત્ર બહે તે સમે,
ધિકાર શત્રુપર દેવથી, નાંખો છો જ્યારે તમે. ૧૬૭

૧૧ તેમના ધર્મના જૂઠા જૂઠા પંથો અને તેમાં
ચાલતો કલહ.

સુન્ની^૧ ને બક્ષરી,^૨ વિષે નહિં રનેહ લગારે,
હનફીથી^૩ શાફી,^૪ મળે નહિ કોઈ વારે;
વહાબીયોપર^૫ સદા, સૂફીયોનો^૬ ફિટકાર,
ગેરમુકદ્દહ^૭ કરે, મુકદ્દહો^૮ ધિકાર;
એકજ ઇસ્લામી લોકમાં, જંગ સદા એવો મચે,
કે જેથી ઇશ્વરી ધર્મપર, અહિં આખી દુનિયા હસે. ૧૬૮
જે તેમાં જન કોઇ, સુધારો કરવા ધારે,
તો તેને ચેતન, સમાન સદા ધિકાર;

૧ મુસલમાની ધર્મમાં એ એક પંથ છે. ૨ મુસલમાનોમાં જે શિ-
યાપંથ કહેવાય છે તેનો એ પેટાપંથ છે. ૩ સુન્ની પંથના પેટાનો એક પંથ,
આ પંથમાં દુનિયામાં સૌથી વધારે માણ્યો છે. ૪-૫-૬ એ મુસલમાની ધર્મના
પંથ છે. ૭ જે કોઇપણ ઇમામની પેરતી કરતા નથી તે. જેમકે વહાબી
પંથના ભોકો. ૮ જે ભઈ પણ ઇમામની પેરતી કરે છે તે. જેમકે સુન્ની
ભોકો.

એવા તોફાનોથી, લાભ જે કિયે વિશેષ,
 તેનો રસ્તો ખરા, માર્ગથી અલગ હમેશ;
 બરબાદ કરે છે શાસ્ત્રને, ઉભય જનો ઉર આણુજો,
 ગુરૂ અને શિષ્ય બન્ને સદા, ધર્મઅણ છે જાણુજો. ૧૯૬
 તેજ ધર્મ કે રનેહ, વડે સાંધ્યાં મન જેણે,
 તિરસ્કાર હૂંર કર્યો, મનોવૃત્તિનો એણે;
 કર્યા દાસ તેમને, અજાણ હતા જે છેક,
 કર્યા સ્વચ્છ પ્રત્યેક, પ્રજાનાં હૃદય વિશેક;
 તાણક,^૧ તુર્ક,^૨ હંલમ અને, અરબ, હબશ^૩ સર્વે સહી,
 પય સાકરની પેઠે સદા, મળી ગયા ભાવે અહિં. ૨૦૦
 સ્વચ્છ જરો તે મલોન, થયો ધર્માન્ધપણથી,
 દ્રેષતણા તે વિષે, કંટકો ઘાસ મનુષ્યાથી;
 હતા ભાઈ ને મિત્ર, થયા તે કટ્ટા પંરી,
 પ્રસર્યો અતિ કુસંપ, મુસલમાનોમાં જેરી;
 દશ ઈસ્લામી એના હવે, મુશ્કિલ છે મળવા અહીં,
 કે એક ખોળને દેખને, થાય ખુશી મનમાં સહી. ૨૦૧
 અમને વાયક હતું, થાત સૌ મિત્ર ઉમંગે,
 થાત હાઝ ધરનાર, મિત્રની દુઃખ પ્રસંગે;
 એક ખોળના થાત, સહાયક સર્વ હમેશ,
 રનેહીના તોફામાં, બગાડો કરત વિશેષ;
 મિત્રતા: વિવે જ્યારે ભંગે, હોત એમ દૃઢ આ સમે,
 તો શ્રેષ્ઠ કેમના કરી સફત, મુખથી ગોતાને અમે. ૨૦૨

૧ જેઓ અરબસ્તાનમાં જન્મી ધરાનમાં ઊછરેલા હોય છે તે.
 ૨ તુર્કસ્તાનના વતની. ૩ આખિન્નિયા. એ દેશ આફ્રિકામાં છે.

૧૨ પેગમ્બર સાહેબે ઇસ્લામીઓને પરસ્પર
બ્રાતૃભાવ^૧ રાખવાને આપેલી આજ્ઞા
તરફ દુર્લક્ષ.

ને બૂલત નહિ અમે, વેણ નગોનાં સુખદાઈ,
કે “ છે ઇસ્લામીઓ, એક ખીજના ભાઈ;
મદદગાર બાતનો,^૨ રહે જ્યાં સુધી બાત,
તેનો ખુશ જગદીશ, સહાયક છે દિનરાત;
તો નિજ વહાણુ જૂથપર નહિ, આવત આકૃત આ સમે,”
અહિં દરિદ્રતામાં પણ સહા, કરત બાદશાહી અમે. ૨૦૩
જે ઘરમાં મન હોય, મળેલાં એક ખોંજથી,
હૃદય શોકમાં હોય. પરસ્પરના સૌ સાથી;
ને ખુશ મન એકતું, ખુશીમાં સર્વ જણાય,
ને દિલગીર એક તો, સર્વ શોકાતુર^૩ થાય;
અભિનંદન^૪ લાયક સદન તે, છે મહા રાજ્યસવનથકી,
જ્યાં હોય કોઈથી એક દિલ, મેલું, એ બણે નકી. ૨૦૪

૧૩ હાલના અને આગલા મુસલમાનોનાં લક્ષણોની
સરખામણી.

ધર્મ પરીક્ષા કાજ, જોળ કરીયે ને એવી,
કે ઇસ્લામી તણી, ચાલ ચલગત છે કેવી;

૧ બાઇચારો. ૨ ભાઈ. ૩ દીલગીર. ૪ પ્રત્યારકબાદી.

છે ખોદું કે ખડું, તેમનું સર્વ બબર,
 છે અસત્ય કે સત્ય, તેમના કોલકરાર;
 તો બહુ થોડા મળથે અહીં, ફેંડા નમૂના તે વિષે,
 નહિં હલીલ તે ઇસ્લામના, મહત્વને લાયક હોંસે. ૨૦૫

હોંસે ભેર એટલુંક, નિંદાનું મિજલસમાં,
 કે ખરડાએલો હરેક, છે એ શોણિતમાં;
 ભાઈને ન ભાઈથી, હરગુજર છે આ ઠામે,
 યોગી ને પંડિત, ન તેનાથી ભય પામે;
 બે હોય ગુપ્ત નિંદા વિષે, મહિરા તથા નિગો અહિં;
 તો મુસલમાનમાં ખોળતાં, સાવધ કોઈ હોંસે નહિં. ૨૦૬

અહીં જેમની કને, ચાર પૈસા છે છતમાં,
 તો માણસને તે ન, ગણે માણસ નિજ મતમાં;
 હરિદ્રતાને દુખે, દિલે પામે જે કલેશ,
 તે ખુશીમાં કોઈને, બોઈ શક્તા નથી લેશ;
 અહિં કોઈ ગર્વની કેફમાં, છાકેલો છે સર્વદા,
 ખારના રાગથી કોઈ જન, પામે છે પીડા સદા. ૨૦૭

છે બે અહિં સૌ લોક, એક ખાંભના ભાઈ,
 છતી ન જેના વિષે, કોઈ પણ હોંસે ખુરાઈ;
 સૌ જન કહે હુમેશ, ભલો જેને હરખાઈ,
 છે જેની મોટાઈ, સર્વને દિલે છપાઈ,
 તો તેનાપર નજરો ઘણી, કોપતણી પડતી હોંસે,
 કાંટાની પેઠે સર્વની, ખટકે તે આંખો વિષે. ૨૦૮

પામે છે દુર્દશા, કોઈ ગચ્છી સ્થિતિમાંથી,
 સુભાગ્ય હમણાં લગી, હતું જે જનનું સાથી;
 હમણાં કુકતી હતી, વસુંધા જેને દારે,
 પાંખ વગરનો કર્યો, ઝમાને પણ આવારે;
 તો જીવ, નિજ બાળે છતા, પણ મનમાં ખુશી છેક છે,
 કે આંખો દરિદ્રતા વિષે, સમભાવી જન એક છે. ૨૦૬
 શૂરવીર સમભાવ, રાખનારો જન એક,
 કરે જીવ કુર્બાન, કોમ હુપર ને છેક;
 તો તેનાપર આળ, મૂકે છે કોમ પ્રસિદ્ધ,^૧
 કે નિજ મતલબ ગુણ, કાંઈ એમાં છે સિદ્ધ;^૨
 નહિ તો ખીમની કોઈને, ગરજ પડી છે શી અહિં,
 છે આપસ્તમ્ય-પી^૩ સર્વ એ, વાતો મન સમજે સહી. ૨૧૦
 જો રસ્તો તેમના, ભજાનો કાઢે ભાવે,
 તો નાંખે તે વિષે, બને લયમ વિઘ્નો દાવે;
 જો કાને સાંભળે, તેની કીર્તિનો શોર,
 તો નવિન તોહમનો, ઘડે તે ધર્માખોર;
 આ કે ખીમ ભવમાં^૪ ભડે, રયામ^૫ થાય મોહું સદા,
 પણ યથાતા ડંડા થાય નહિ, એક ભાઈકેરા કદા. ૨૧૧
 જો બે માણસ વિષે, જુએ છે મિત્રાચારી,
 તો ભૂંદાઈ નાંખવા, પેરવી રાખે ભારી;
 સળગે બે ટોળિયો, વિષે ટટો જે વારે,
 તો મનોર્થ^૬ નિજ સિદ્ધ, થયેલા મનમાં ધારે;

૧ ખુશું. ૨ નહી. ૩ પોતાની મતલબની. ૪ દુનિયા. ૫ કાળું. ૬
 મનની ઇચ્છાઓ.

બસ એનાથી સારું નથી, કોઈ કામ બીજું અહીં,
એવો મન ગમતો કોઈ પણ, ખોજે તમાથો છે નહીં. ૨૧૨

હજો, ઉચાપત^૧ ઢાંગ, જુરી ધાનત કરવામાં,
ચાડો, બનાવટ અને, નવાં તોડમત ઘડવામાં;
ઠાઠમાઠમાં વળી, અનેક તરેહના છળમાં,^૨
મિત્રોના કે અન્ય, જનો કેરા મંડળમાં;

અમથી વિશેષ બદનામ કે, લાજ ઘટેલા નહિં જડે,
પછી વધે ન શોભા કેમ અહિં, ઈલામની અમે વડે. ૨૧૩

એવી નિષ્ફળતા અમે, ખુશામદમા ભેળવોએ,
કે હરેક રીતએ, ખોજનું મન મેળવોએ;
બનાવોએ કે મુર્ખ શિરોમણીને^૩ મતિવાન,^૪
કરો હણએ કે કુશળ, પુરૂષને મૂઠ સમાન;

કેને જિતારી પાડોએ, કેને વળી ચઢાવોએ,
ખાતાવાળા જન સંકડો, એવી રીને બનાવોએ. ૨૧૪

વડો શત્રુ સર્વથી, અમારો તેજ કહાવે,
કે જે અમને ખોડ, અમારી સ્પષ્ટ બતાવે;
શિક્ષા દેનારથી, મહા વિખવાદ^૫ ઉચરોએ,
માર્ગ સુચવનારને, વાટપાડું સમ ગણોએ;

છે એજ એળ જેથી અમે, સર્વ ગુમાવ્યું છે સહી,
જેણે અમને, નોકા ભરી, ડૂબાવો દીધા છે અહીં. ૨૧૫

૧ કોષ્ટ રકમ ઉગ્રવતી તે. ૨ કપટ. ૩ મૂર્ખનો સરદાર. ૪ શુદ્ધિવાન.

અભિનંદન યોગ્ય તે, હતો સર્વોત્તમ કાળ,
 કાયમ જ્યાં લગી હતી, ખિલાફત^૧ આકગમાળ;
 પેગમ્બરોની માર્ગસુચક છાયા હતો છાઈ,
 હતો સમય કદ્યાણુ,^૨ વૃદ્ધિનો મહા સુખદાર્ધ;
 શોભામમાન સૌ ન્યાયના, હતા અલંકારે^૩ અતિ,
 વાટિકા^૪ નખી સાહેબની, ફૂંટી ફળી પૂરી હતી. ૨૧૬
 હતી ખુબી તે સમય તણી સૌથી એ ભારે,
 નમતું શિર સર્વનું, શિખામણુ ઉપર ત્યારે;
 ખુદ સાચી વાતથી, માન્ય^૫ ધારણુ નહિ કરતા,
 પ્રભુની વાતો કદી, દિલે કડવી નહિ ગણતા;
 યુપ થતા માલિકો દાસથી, સત્ય વાત સુણતાં સદા,
 ડાશોએ ખલીફાઓ^૬ થકી, લડતો હતો જુઓ કદા. ૨૧૭
 મગરૂરી જેમને, નખીએ કડી ઉમ્મતની,
 મળી હતી જેમને, વધાઈ ફૂંડી જન્મતની;^૭
 માન્ય હતી જેમની, ન્યાયો^૮ નિષ્ઠા દુનિયામાં,
 ગર્વ ખિલાફત તણી, ગાદિના જે વસુધામાં,
 ફરતા રાત્રિયો વિષે તેઓ, યુપકીથી બહુ સ્થાનમાં,
 કે કોઈ કામ સુણી ખોડ નિજ, લાજે ખુદ નિજ ધ્યાનમાં. ૨૧૮
 છીએ પરંતુ અમે, ઢોર કરતાં કે કીક,
 ખુબી ગુમ^૯ કે બાદી,^{૧૦} અમારામાં ન જરીક;

૧ કોષ્ટની જગા ઉપર બેસતું તે. ૨ ભણું. ૩ શોભા-ધરણું. ૪ વાડી.
 ૫ મુગા રહેણું. ૬ કોષ્ટની જગ્યા ઉપર બેસનાર. ૭ સ્વર્ગ. ૮ ન્યાયીપણું.
 ૯ છુપી. ૧૦ બહારની.

ધરાવોએ કે માન, અમે ન ધરાવશોયામાં,
 ગુણ ન પૂર્વના અમે, વિષે હાલના સમામાં;
 શીખામણને એવી દિલે, જે સમાન પ્રમાણીએ,
 કે ભણે પોતાને અમે, પૂરી રીતે પિછાણીએ. ૨૧૬
 જે પૂરી થઈ હોત, અરબ ઉપર ન નખૂવત,^૧
 તે પેગમ્બર કોઈ, અમારા ઉપર આવત;
 કેંક ધર્મના લોક, કુડે^૨ મારગે ચઢેલા,
 કુરાનમાં તેમનાં, વર્ણનો છે આવેલાં;
 તેમજ તે પેગમ્બર તરફ, જે પુસ્તક આવત અહીં,
 તે અમને ખોટા પંથની, દેખાડત વાતો સહી. ૨૨૦
 છે ખુદલું જે હુનર, અમારામાં છે હાલ,
 વિનાશ પામ્યાં પ્રવીણતા વિદ્યા આ કાળ;
 ચાલ ચલણ ને ઢંગ, ગયાં ભગડી સૌ હમણાં,
 દોલત ને આરામ તણા દેખાય ન સમણાં;
 છોડતી નથી સોજત અહીં, એકે પણ અજ્ઞાનતા,
 આગળ વધવા દેતી નથી, ડગલું પણ ધર્માન્ધતા. ૨૨૨

૧૪ ઇસ્લામી અવાંચીન તત્વજ્ઞાનીઓની સ્થિતિ ને
 વર્તન.

શ્રીક લોકનું પુરાણ, તે પંચાંગ પિછાનો,
 તત્વજ્ઞાન કે છે ઠગાઈનો એક ખબનો;

૧ પેગમ્બરી. ૨ ખોટું.

(૭૭)

તપાસમાં જે કંચુ, નકાચું છેક હમેશ,
અવહારમાં જણાય, નહિં અપનું જે લેશ;
અર્થોએ અધિક તેને અમે, પ્રભુના સંદેશ થકી,
ઓછી વધતી નહિં માનીએ, કોઇ વાત જેમાં નકી. ૨૨૨

અબૂર^૧ ને તોરાત,^૨ તથા ઇન્જીલ^૩ કુરાન,^૪
રહ કરવાને યોગ્ય, સર્વ છે એક સમાન;
પણ પ્રાર્થોન મત, શ્રોક લોકના છે જે હાલ,
ફેરવવા યોગ્ય છે, ન કે તેમાં આ કાળ;
ફુનિયાના ચિઠ્ઠો જ્યાં લગી, મટે નહીં અવકાશથી^૫,
ત્યાં લગી વિચારો તેમના, રહ કરતા લાયક નથી. ૨૨૩

પરિણામો પાશ્વાત,^૬ સુવિદ્યા અને કળાનાં,
સૈંકાથો હિન્દમાં, પ્રકાશિત છે નયો છાનાં;
પણ પડકાર નાખિયા, વચે ધર્માન્ધયણાએ,
કે સત્યનો પ્રકાશ, બોધ સકીએ ના જરાએ;
યુનાની અભિપ્રાયો તણી, છાપ હૃદયમાં છે સહી,
સંદેશો આવે ઈશ્વરી, પણ વિશ્વાસ પડે નહીં. ૨૨૪

હીંસે હવે આ તત્વજ્ઞાન પર જે મરનારા,

---

૧ હઝરત દાઉદ પેગમ્બર ઉપર ઉતરેલું ઈશ્વરી પુસ્તક. ૨ હઝરત મુસા પેગમ્બર ઉપર ઉતરેલું પુસ્તક. ૩ હઝરત ઇસા પેગમ્બર (સં.) ઉપર ઉતરેલું ઈશ્વરી પુસ્તક. ૪ હઝરત મુહમ્મદ (સં.) ઉપર ઉતરેલું ઈશ્વરી પુસ્તક. ૫ ખાલી જગ્યા. ૬ પશ્ચિમ તરફની-યુરોપમાંની.

ખૂમલો,^૧ ઘતલીમૂસ,^૨ તણે જે હમ બરનારા;
 એરિટોટલ તણે, ઉમ્મરે શિર ધરનારા,
 પ્લેટોની પેરવી, પૂરા પ્રેમે કરનારા;
 તે સૌ ઘાંચીના બેલથી, કમી લગાર ન આજ છે,
 આખી ઉમ્મર સુધી કર્યા, પરંતુ જ્યાંના ત્યાંજ છે. ૨૨૫
 સંપાદન કરી રહે, પૂરું તે તત્ત્વજ્ઞાન,
 બાંધી પડિતાઇની, પાઘડી પામે માન;
 જે મતિમાં તીવ્રતા,^૩ તેમની કાંઇ દોસે છે,
 તો તેમનો યોગ્યતા, સર્વથી મોટી એ છે;
 જે હડાડાને જિન વદનથી કહ્યો કે તે રાત્રી કદા,
 તો માન્ય કરાવે જગતને, ત્યારે તે છોડે સદા. ૨૨૬
 વળી આવે નિજ પાસ, બણાવે તેને ભાવે,
 આવડતું હોય તે, સ્નેહ સાથે સમજાવે;
 જે શીખ્યા હોય તે, બોલોયો સૌ બતલાવે,
 તેને પોપટ બોલે, નિજ સરખોજ બનાવે;
 છે હસીકરીને લાલ એ, વિદ્યા કેરો એમને,
 મગરૂર થવાનું છે સદા, એના હુપર તેમને. ૨૨૭
 જે પૂછે કે ભાઈ, તમે જે કાંઈ બણ્યા છો,
 તેનો શો અંતરે, કહો હેતુ સમજ્યા છો;

---

૧ આ માટે જુઓ ૭૫ પા નં. ૧૦૨ ની ' હુસેન સીના ' વિષેની ફૂટનોટ. ૨ એને ટોલોમી પણ કહે છે. એ ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાની હતો. સિકંદરીઆમાં ૯૦ સં ૫૦ ૨૦૦ વર્ષ ઉપર એ ગણિતશાસ્ત્રી હતો; તેમજ બ્રજોળ, ખગોળ વગેરે વિદ્યાઓમાં ધણો પ્રવીણ હતો. ૩ જલદપછી.

છે તેમાં કાંઈદો, ધર્મનો કે દુનિયાનો,
 કે કળ બીજું કોઈ, આપ નિજ મનમાં માનો;
 તો ગાંડાની પેઠે મુખે, બહુ વાતો બકશે તેઓ,
 પણ ઉત્તર તેનો કાંઈપણ, આપી શકશે નહિં જેઓ. ૨૨૮
 પેગમ્બરોનું કરી, શકે ન વિવેચન^૧ લેશ,
 સત્ય બતાવી શકે, ન ઇસ્લામનું વિશેષ;
 દેખાડી ના શકે, કુરાન તણી મોટાઈ,
 સમજાવી ના શકે, જ્ઞાન પ્રભુનું સુખદાઈ;
 આ સમે નકાર્યો જણાય છે, સર્વ હલીલો જેમની,
 ચાલતી નથી તોપણ વિષે, તરવારો અહિં તેમની. ૨૨૯
 તે પરિશ્રમમાં હોંસે, પડેલા તે આ ઠામ,
 કે જેનું તેમને, ન માલમ છે પરિણામ;
 ભૂલી ગયાં માર્ગ જે, આગલાં મેંઢાં સંધાં,
 તેજ મારગે ચઢ્યાં, થઈ સૌ ધણનાં અંધાં;
 બહુતા નથી કે આખરે, કયાં ચાલ્યા જઈશું અમે,
 કે ભૂલ્યા છીએ કે પાધરે, રસ્તે જઈએ આ સમે. ૨૩૦
 છે ચોખ્ખો દાખલો, તેમના શ્રમનો આમ,
 કે કપિયોને^૨ દાઢ, વાઈ હતો કોઈ કામ;
 ચારેગમ તેમણે, અગ્નિ શોધ્યો બહુ વાર,
 પણ તેનો ન પ્રકાશ, જણાયો કોઈ ઠાર;
 પણ એક આગિયો ચળકતો, બેયો નજરે તેમણે,
 તેને આગનું પતંજિયું, સમજી લીધું એમણે. ૨૩૧

સૌએ તેને જઈ, એક દમ પકડી લીધું,
 વીણી લાવી ઘાસ, એકહું તેપર કીધું;
 મંડયા સળગાવવા, સર્વ તેને તે વારે,
 પણ સળગી નહિ આગ, મટી નહિ ટાઢ લગારે;
 એવી રીતે રજની^૧ બધી, શુમાર્વો નાંખી તેમણે,
 મેળવ્યો નહિ આરામ કે, નિજ મહેનતનો જેમણે. ૨૩૨
 જનાવરો જે જતા, હતા ત્યાં થઇને ત્યારે,
 તાણુ ખેંચ તેમની, નજરથી જોતા જ્યારે;
 હતા નાખતા તેઓ, તેમનાપર ફિટકાર.
 કે હાસ્યજનક^૨ કામ, થકી શરમાય લગાર;
 પણ નિજ હઠથી પાછા જરા, ખસતા હતા નહોં છતા,
 ફિટકાર સાંભળીને તેઓ, વિશેષ બડગડતા હતા. ૨૩૩
 દહાડો ભગવા લગી, તેઓ સમજ્યા નહિં ચિત્તે,
 મૂળ હેતુના રિપુ, જેઓ છિ એવી રીતે;
 તે ન દ્રષ્ટિથી બંધેમ, બળ કાઢે આ વારે,
 પણ પ્રકાશ નાખશે, પ્રભાતે દિનકર^૩ જ્યારે;
 તો સત્ય દેખતાં દ્રષ્ટિએ, તરત માનશે તે છતા,
 કે તેઓ આગિયાને દિલે, ચણુગારી સમજ્યા હતા. ૨૩૪

૧૫ ઇસ્લામી અર્વાચીન વૈદ્યોની સ્થિતિ.

વળી વૈદકપર પૂલે, અમારા વૈદ વધારે,
 જેને સજ્જવની^૧, ખ્રિસ્તની^૨ પોથી ધારે;
 બતાવવામાં કરે, કંબુસાઈ બહુ જેને,
 કલંક પેઠે ગુપ્ત, સદા રાખે છે એને;
 તે થોડા નુરખાઓતણો^૩, સંગ્રહ છે તે બહુજો,
 જે આવેલા છે એકથી, બીજે મુખે પ્રમાણુજો. ૨૩૫
 છે ન વનસ્પતિ તણી, તેમને વાકિક્ષગારી,
 કે ખનીજની ખખર, નથી જેને હિતકારી;
 છે શરીરની સ્થિતિ, ન વર્ણવવાનું જ્ઞાન,
 કે પદાર્થવિજ્ઞાન, રસાયનની ન પિછાન;
 જળશાસ્ત્ર શિખ્યા છે કે નહીં, વાયુશાસ્ત્ર જોયું કદા,
 તેમના હઠીયોનો ખરે, રક્ષક છે ઇશ્વર સદા. ૨૩૬
 બૂલ તેમના કોઈ, ન કાનૂનમાં લગાર,
 ન્યૂનતા ન તેમના, સંગ્રહસ્થળ^૪ મોઝાર;
 લખ્યું સદીદો^૫ વિષે, સર્વ સાચું છે જ્ઞાન,
 જીવ નફીસી^૬ તણા, કથનપર છે કુર્બાન,
 જે લખી ગયા છે પૂર્વજો, વિચાર અનુમાનો થકી,
 આકાશમાંથી તે પુસ્તકો, જીવરેલાં માને નહી ૨૩૭

૧ સજ્જવન કરનારી. ૨ ઇસાપેગમ્મર ૩ કોઈ રોગના એસડમાં
 જે વસ્તુએ મેળવવાની હોય તેની યાદી. ૪ સંગ્રહસ્થાન. ૫ એ મૂનાની
 વૈદકશાસ્ત્રમાં પ્રમાણુ ગ્રંથ ગણાય છે. ૬ એ પણ મૂનાની વૈદક શાસ્ત્રમાં
 પ્રમાણુ ગ્રંથ મનાય છે.

૧૬ ઇસ્લામી અર્વાચીન કવિયોની સ્થિતિ..

તે ગ્રંથો કાવ્યના,^૧ ઘણા અપવિત્ર હોંસે છે,
 કે જે સંડાસથી, ધુરા હુર્ગેધ વિષે છે;
 ધરતી જેનાથકી, ઘણી મુજે છે આજે,
 જેથી આકાશપર, દેવદૂતો બહુ લાજે;
 તારાજ^૨ થયું છે જેથકી, ધર્મસાન તે જાણજે,
 તે અમારૂં શૈલી શાસ્ત્ર છે, નિજ અંતરમાં આણજે. ૨૩૮
 જો કંઈ શિક્ષા નરસ, કાવ્યની દિલે વિચારે,
 જો અસત્ય બકવાદ, અયોગ્ય નકામો ધારે;
 તો છે તે કોર્ટ કે, પ્રભુ ન્યાયાધિશ^૩ જેનો,
 બદલો કર્મ સમાન, ઠરાવોછે જ્યાં તેનો;
 તે ઠામ સર્વ અપરાધીયો, છૂટી જશે ઉર આણજે,
 નફને અમારા કવિજનો, ભરૂં દેશે તે જાણજે. ૨૩૯
 છે હલકા વર્ગના, જેટલા નોકર આજે,
 નિજ કમાઈથી તેઓ, લાભ લેનાર વિરાજે;
 ગાન્ધર્વો,^૪ શ્રીમાન, તણા 'નેત્રોતુ' નૂર,^૫
 માખી લાવે કાંઈ, ડફાલી^૬ ફરી જરૂર;
 યજ્ઞ જે ફસાયલા આ હોંસે, ક્ષય રોગની પીડા વિષે,
 તે ઇશ્વર જાણે કે હવા, કયા હલકેરી હોંસે. ૨૪૦

૧ કવિતા. ૨ નાબૂદ. ૩ ઇન્સાફ કરનાર. ૪ ગરૈયો. ૫ આંખ
 ૬ તેજ ૭ ડફાલી—એક જાતના ફકીર જે હાથમાં ડફ લઈ ઘેર ઘેર
 વગાડતા ને સુઠી અનાજ માગતા ફરે છે તે.

ઉત્પાદક આ કળા, તણા અરગ્રો દુનિયામાં,
 હતો ન તેમાં કોઈ, તેમના સમ વસુધામાં;
 હતી રસિકતા દિલે, જમાને જેની માની,
 નાશ બંધુએ કરી, તેમની શલ નિશાની;
 તેમના હુનર સંપૂર્ણતા, સર્વ જોઈ બેઠા ખરે,
 ભેતાં કવિત્વ^૧ પણ જેમણે, ફૂગાવી દીધું આખરે. ૨૪૧
 જીવ ભાષા શાસ્ત્રમાં, જેમની જીલે આબે,
 વર્ણનથી જેમનાં, પ્રકાશિત ધર્મ જણાયો;
 રસનાથી તેમણે, કામ ગરછીનાં કરિયાં,
 હતાં ગરછીથી તીણાં^૨, જીલ-કુચડીનાં અણિયાં;
 સૌજન્ય તેમનાં કાવ્યથી, પ્રકાશમાન ગન્યું સહી,
 અતિમાન^૩ તેમને ભાષણે, દુનિયા સર્વ થઈ રહી. ૨૪૨
 તનુજો^૪ જે તેમનાં, અહીં મોહક^૫ વક્તા^૬ છે,
 સૌ જનમાં જેમની, રસિકતા^૭ માન્ય સદા છે;
 પ્રૌઢ વાર્ણીમાં હિંદ, વિષે પંકાતા તેવા,
 જે તે છે કાંઈ તો, હરીફરીને છે એવા;
 કે કવિતા કરતાં જાય છે, આખી ઉમ્મર જેમની,
 તો ગાય ભાંડ મિજલસ વિષે, જઈને ગજલો તેમની. ૨૪૩
 છે ગજલોનો ગ્રંથ, નાચનારીને મહોડે,
 ગાયક^૮ માને પાડ, તેમનો બેહદ કોડે;

---

૧ કવિતા કરવાની શક્તિ. ૨ ઝીણાં. ૩ હાલતીયાલતી. ૪ છોકરાં.
 ૫ મોહ. ૫માડનાર. ૬ અસરકારક બોલનાર. ૭ રસ મુકવાની શક્તિ.
 ૮ ગવૈયા.

પૂરા પડે તેમના, અખાડા^૧ વિષે ઉમંગ,
 દુષ્ટ મતિના દૂત, જેમને કે છે રંગ;
 એમણે અમારી બુદ્ધિપર, નાખ્યા છે પડદા અહીં,
 એમણે જ અમને કરી દોધા, બેફિકરા નવરા સહી. ૨૪૪

૧૭ ઇસ્લામી અર્વાચીન ઊંચ જાતિના લોકોની સ્થિતિ.

છે કેળવણી વના, તનુજ ઉત્તમ જાતિનાં,
 સ્થિતિ જેમની ખરાબ, તેમ છે ભૂંડી ગતિના;
 કોઈ કબતર ઉડાવવામાં લે આનંદ,
 લડાવવાનો તેતર છે કોઈને કુછંદ;
 કોઈ તો ચરસ ગાંભ તણાં, મોહિત મનથી થાય છે,
 વળી માજમ કે ચંડૂલનાં, રસિયા કોઈ જણાય છે. ૨૪૫
 હલકા નોકર તણા, તેમને સંગ વિશેષ,
 લુચ્યા અને સ્વછંદો, સાથ મેળાપ હમિશ;
 ભણ્યા ગણ્યા લોકના, છાંયડાથી દૂર ભાગે,
 નિશાળ ને કેળવણી, ઉભય વિષ જેવાં લાગે;
 નીચ લોકની ટોળી વિષે, ગુમાવવી ઉમ્મર સદા,
 તેમને ગાળ દેવી અને, ખાલી ગાળો સર્વદા. ૨૪૬
 વિદ્યાશાળા વિષે, ન જે દેખાય કદાચ,
 જતા આવતા યોગ્ય, મિજલસોમાં ન જણાય;
 પશુ મેળાઓ તણી, વધારે શોભા જઈને,
 ફરતા ખાતા રહે, રાતદિન રાજી થઈને;

૧ બદમાશ લોકોને એકઠા મળવાની જગ્યા.

પુસ્તકને શિક્ષકથી ડરી, સદા નાસતા જે ફરે,
 પણ નાચ અને ગાયન વિષે, જણાય સૌને મોખરે. ૨૪૭
 આ લુચ્ચાઓ તણી, ખોળ કરીએ આ કાળે,
 કે જેમનો બાબુથી, હવાપણ બચીને ચાલે;
 જેમનાથી આખરૂં, વડાઓની થઇ ધૂળ,
 નાશ પામી મોટાઇ, ખાનદાનોની ફૂલ;
 તો ઘર ભજડ કરનાર નિજ, નફ્ટ જેટલા આ થશે,
 ઉત્તમ કુળની આલાદનાં, તે સર્વે નિશ્ચય હશે. ૨૪૮
 લઘુ વયમાં તેમની, એવી સંભાળ રખાઇ,
 કે જીવતર કેહીનું, જેમ મુજરે હુખદાઇ;
 ડા'પણ ભરી કંઇ સમજ, આવવા લાગી જ્યારે,
 માથાપર મઠ^૧ ભરી, જીવાની આવી ત્યારે;
 ખસ હવે અટકવું તેમનું, મુશ્કેલ છે નિજ ઘર વિષે,
 જઇ સદા અખાડાઓ વિષે, રમત ગમત કરતા હોસે. ૨૪૯
 પ્રેમ ફૂંપી મલના, નિશામાં જે ચકચૂર,
 ઘેરેલા નિત પાપણની ફેજથી જરૂર;
 બકુટીને^૨ નેત્રનાં, દર્દથી જે પીડાય,
 દિલને હાથે સદા, જેઓ લાચાર જણાય;
 શું કરે પ્રેમ છે તેમના, સ્વભાવમાં વ્યાપક સદા,
 ગરમી ભરેલી બહુ જેમના, મિઝાજમાં છે સર્વદા. ૨૫૦
 છયે દિશામાં પ્રિયા,^૩ કેાઇ કદી બે સંભળાય,
 તો તેનાપર ફિદા, વિના દેખે તે થાય;

સ્વપ્ન વિષે જો કદી, કાંઈ નજરે દેખાય,
 તો તેના નામનું, કરેછે સ્મરણ સદાય;
 ઘેલછા ભરી દેખાય છે, કારકોંઠીં સૌની અહીં,
 મજનૂન^૧ અને ફહાદ^૨ છે, જ્યાં જેને જોઈએ તહીં. ૨૫૧
 જો માતા છે દુખી, તેમને ફિકર ન તેની,
 છે જો પિતા અપંગ, જરા ચિન્તા નહિ એની;
 જો ઘરમાં લાંઘણો, થાય તો નહિ દરકાર,
 જૂએ મરે કુટુંબ, દિલે ન ઉચાટ લગાર;
 લમ્હી^૩ લગાડી છે જેમણે, પ્રિયા સંગ મનથી ખરે,
 શી ગરજ રહી પછી તેમને, અન્ય જનોની અંતરે. ૨૫૨
 કુલચન કે ગાળથી, નાહુ મનમાં લજવાય,
 જોડા મેભરથી, જરા નહિ સંકોચાય;
 મેળામાં વિચરી,^૪ સદા હુઆઈ બતાવે,
 મિજલસમાં જાય તો, કાંઈ તોફાન જોડાવે;
 હાંસી થતી દેખી તેમની, કાંપે હુઆ સર્વદા,
 જેનાં પાડોશ નિવાસથી,^૫ નાસે નફર જનો સદા. ૨૫૩
 જો કદિ નિજનાં સપૂતને પરણાવી દઈએ,
 તો વહુઓનો બોજ, નીજને માથે લઈએ;
 દુહિતાનાં લગ્નની, સમિપ^૬ આવે જો વેળા,
 તો ભગિની^૭ આતનાં, તનૂજ કુપંથ^૮ ચઢેલા;

૧ મજનૂન અને લેલી એ આશક માથક હતાં. ફારસીમાં તેમના વિષે
 રસિક વાર્તા રચાએલી છે. ૨ ફહાદ અને શીરીન પણ આશક માથક થઇ
 ગયાં. ૩ લહે-પ્રીતિ. ૪ જઇને. ૫ વસવું. ૬ નજીક. ૭ બેહેન. ૮ કુમારો.

એજ છે બકબકારો બધે, ઘેરે ઘેર સદા અહીં;
 મહુતું ઠેકાણું છે નહિ, દુહિતાને વર છે કહીં ૨૫૪
 જે ન ઇબારત સાર-^૧ સુકત લખવાની બણે,
 જે હરબારી રીત, વર્તવાની ન પિછાણે;
 છે ઉમેદવારોની, કશી યોગ્યતા ન જેમાં,
 સેવા કરવા તજી, લાયકી છે નહિ એમાં;
 આકર કે મજૂર હોય જો, તો આવે કંઈ કામમાં,
 એમને કયા કામે કહો, લગાડવા આ કામમાં. ૨૫૫
 મળતો નથી રોટલો, જેમને પેટ ભરીને,
 તે નિજ પોષણ કરે, અનેક કુકર્મ^૨ કરીને;
 તેમાં સુખી ઘરતણાં, કદાપી છે બે ચાર,
 છે તે નિજ આપનાં, મરણનાં ઉમેદવાર;
 અશરાફો^૩ અને અમીરનાં, બુઝો નમૂના આ તમે,
 એમના પૂર્વજો તે હતા, છે આ વંશજ આ સમે. ૨૫૬
 સંતતિ તે ઇસ્લામ, તણી આજ છે કદાશ,
 કે સૈનાનાં જે તરફ, નેત્ર લાગ્યાં છે ખાસ;
 છે આશા લાભની, ભવિષ્ય વિષે એનાથી,
 કાયમ છે ઇસ્લામ, ખરું જોતાં જેનાથી;
 નાખશે જીવ ઉદ્યાનમાં, એજ એમ શું છે વકી ?
 ખીલી રહેશે તે બાગમાં, વસંત શું એના થકી ? ૨૫૭
 અભિનંદન આપવા, યોગ્ય આ છે એલાદ, ?
 કે દહતા ધર્મને, જેહ આપે આખાદ ?

શું દુખડાં કોમનાં, દૂર કરશે એ ગર્વે ?
 રહેલી છે એમનાં, ઉપર શું ઉમેદ સર્વે ?
 આ, દીવા શું ઇસ્લામને, પ્રકાશિત કરશે અહીં ?
 તેજસ્વી કરશે નામ શું, એજ વડાઓનું સહી ? ૨૫૮
 છે ને અહિં તેમનાં, વંશજો સાચા એજ,
 પૂર્વજનો ક્ષાતિયો^૧, એજ દેનાર હશેજ;
 બંધુ જનોનાં એજ, નિશાની છે ને હાલ,
 એજ જાતિના એજ, વંશજો છે આ કાળ;
 તો સ્મરણ^૨ તેમનું રહ્યું જશે, એવું લોકોમાં સહી,
 કે કોમ એક આ નામની, વસ્તી હતી પ્રથમ અહીં. ૨૫૯

૧૮ કેટલાક પોતાને સમજીમાં ગણનારાઓનું કોમ
 પ્રત્યે અયોગ્ય વર્તન.

સમજે છે નિજને, અહીં જે યોગ્ય વિશેષ,
 સ્વતંત્ર અભિપ્રાયપર, જેઓ મકલાવ હમેશ;
 જે નિજની કોમના, આચરણ જોઈ હસે છે,
 સુસલમાન જેમને, દિલે નાદાન વસે છે;
 તેમાં શોધો મિત્રોતણી, હાજ જાણનારા તમે,
 તો વીરપુરુષ^૩ થોડાજ અહિં, મળશે તેમાં આ સમે. ૨૬૦
 દુઃખ તેમની હરિદ્રતાનું છે ન જરાય,
 ચિન્તા, કેળવણી કે, પાળવાની ન જણાય;

હામ ન કોશિશની, આપવા નહિં વસુ એકે,
 પણ ફળેતી પ્રત્યેક, તણી જે કરે વિશેકે;
 શોધે છે છિદ્રો^૧ જેમનાં, કોઇ હામ પોશાકનાં,
 કોઈ ઠેકાણે તેમના, નામ ધરે ખોરાકનાં. ૨૬૧
 જુઓ ખોડ જે વાત, વિષે બાઈઓની પંડે,
 મરકરીયો તે વિષે, તેમની કરે અખંડે:
 એજ ભેઈ ખુશી થઈ, બાઈના ફિલ દુખાવે,
 બની પરાયા સહા, સ્વજનને ચીડ ચલાવે;
 ધક્કે ન કાળજમાં કર્યો, હીંસે હર્દનો જેમના,
 નથી ભીંજાએલાં નેત્રમાં, ટીંપું ફેંધીરનું^૨ તેમનાં. ૨૬૨
 અધિક ફસાઈ રહ્યું, વહાણું, વમળમાં એક,
 નાના મોટા સર્વ, હીંસે ભેખમમાં છેક;
 નીકળવાનો કે ન, માર્ગ બચવાનો હીંસે,
 જાગે તેમાં કોઇ. ભૂલે છે કોઈ અતિશે,
 સૂતા છે તે બેલાન છે, અતિ ગાહ^૩ નિદ્રા વિષે,
 જે જાગે છે તેપર જુઓ, અબળાઓ^૪ ખડ ખડ હસે. ૨૬૩
 પૂછે તેમને કોઇ, અરે બાઈ આ હામ,
 શી ઉમેદપર તમે, ભૂલા રહ્યો હસો તમામ;
 વહાણુપર જે ખુરો, આવવાનો છે કાળ,
 તે ન છોડ્યે જગૃત કે ઉંઘતાં ને હાલ;
 ઊગરશે નહિ તમે અને, સર્વ તમારા સંગિયો,
 ખડશે નાવ તો સૌ તમે, ખૂડી જશે પ્રસંગિયો.^૫ ૨૬૪

મતલબ કે નીજના, છિદ્ર શું શું વર્ણવ્યો,
 બધો નિમાડો અહીં, છેક બગડેલો ગણ્યો;
 જ્ઞાની કે અજ્ઞાન, સબળ દુર્બળનો હાલ,
 અફસોસીને યોગ્ય, ભયંકર છે આ કાળ;
 આવા ના ઉમેદ ફોગિયો, છે જગમાં જુજ આ સમે,
 બગડીને જે સુધરે નહિ, એવા માત્ર છોંએ અમે. ૨૬૫

૧૯ એક ડાહ્યા વિદ્વાન પુરુષનો સર્વોત્તમ બક્ષીસ વિષે અભિપ્રાય.

‘પૂછ્યું’ કોઈએ જઈ, એક ડાહ્યા નર પાસે,
 કે આ દુનિયા વિષે, શ્રેષ્ઠ બક્ષીસ કઈ ભાસે;
 કહ્યું કે “ મતિ;^૧ ” જે વડે, ધર્મને અર્થ સધાય,
 બોલ્યો કે લાભ જો, મળે તેનો ન કઢાય;
 કહ્યું કે “ વિદ્યાને હુનરની, જરૂર અહિં જનને હોસે,
 કે માણસની મોટાઈનું, કારણ જે દુનિયાં વિષે. ” ૨૬૬
 જીવ્યો^૨ કે એનિયે, પ્રાણી^૩ ના હોય જરાય,
 કહ્યું કે “ પછી ધનમાલ, સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગણાય; ”
 વધો પછી જો કંઠણ, હોય તેનું પણ મળવું,
 કહ્યું કે “ વિદ્યતનું,^૪ ભલું તેપર છે પડવું;
 કેમકે પ્રતિષ્ઠાહિન^૫ જન, કલંકથી છૂટે સદા.
 તેના દળદરથી^૬ મેળવે, મુક્તિ^૭ દુનિયા સર્વદા ૨૬૭

૧ બુદ્ધિ. ૨ બોલ્યો. ૩ મનનર. ૪ વિજ્ઞાના. ૫ આત્મજ વગરનો.
 ૬ એટીપણ. ૭ છૂટકો.

ઓ ભાઈયો આ સમે, ઘણો ભય લાગે અમને,
 આ લજ્જાહિનનું,^૧ કલંક ન ચોટે તમને;
 મનમાં ઇસ્લામનો, પક્ષ જો હોય લગાર,
 તો નિજની હ્યો ખબર, થઈ જાગૃત આ વાર;
 નહિં તો તમ ઉપર કથન આ, લાગું પડશે સર્વદા,
 કે “હોવાથી છે એમનું, ના હોવું બહેતર” સદા. ૨૬૮
 આમજ ક્યાં લગીં તમે, હવે રહેશે નિશ્ચિંત,^૨
 ચાલ દાલ ક્યાં લગી, નહિં બદલો ધરો ખંત;
 પાયમાલ ક્યાં લગી; કર્યો કરશે નિજ બાળ,
 મેંદાની^૩ ક્યાં લગી, નહિં મેલો આ ચાલ;
 બસ હવે વિસારી દો બધી, પહેલાંની વાતો તમે,
 ધર્માન્ધપણીની આજને, ઓલવી નાંખો આ સમે. ૨૬૯

૧૦ પોતાની ઉન્નતિ કરવામાં હાલના સમયમાં રાજ્યના તરફની અનુકુળતા.^૪

તમને છૂટાપણું, રાજસત્તાએ આપ્યું,
 ઉન્નતિના સૌ માર્ગ, ઉઘાડીને દુખ કાપ્યું;
 આવો રહો છે સાદ, સર્વ બાજુથી આમ,
 કે રાજથી રંક, લગી છે સુખી તમામ.
 સ્થાપીત રાજ સત્તાવડે, બધે શાન્તિ પ્રસરી રહી,
 નહિં કોઈ કાફલાનો દોસે, રસ્તો બંધ કદી અહીં. ૨૭૦

૧ ભાજ વગરનાનું. ૨ ચિંતા વગરના. ૩ મેદાં. ૪ મળતાપણું.

શ્રધા કે ધર્મનું, ન કોઈ છુંદ્ર ચાહનાર,
 નથી હલીસ કુરાન, તણે શત્રુ આ વાર;
 કમ, ન કોઈ ધર્મનો, સ્તંભ પકડી રહેવામાં,
 શાસ્ત્રાગ્રાઓ તણ્યાં, રોકનારા ન નકામા;
 ભક્તિ સ્થાનકેા વિષે જઈ, ભક્તિ કરેા ભલે તમે,
 પોકારેા આંગ મશીદમાં, ખુદલે છોગે આ સમે. ૨૭૧
 દેશાટન વ્યાપાર, તણા રસ્તા ઉઘડ્યા છે,
 માર્ગ ન ધંધા કળા, તણા કંઈ બંધ થયા છે;
 જોડા'પણના દિલે, હોય ભણીતા પાઠ,^૧
 તેા અનુકુળ છે રોજગાર હોલતની વાટ;^૨
 જૂટારા કે શત્રુતણી, બીક ન વસ્તીમાં હોંસે,
 નહિ વાટપાડુ કે ચોરની, ભીતિ^૩ છે વગડા વિષે. ૨૭૨
 મહિનાઓના માર્ગ, દિવસો વિષે કપાય,
 સદનથકી સુખ અધિક, જોતારા વિષે જણાય;
 ખાગ સમાન હરેક, ખુણે જંગલનો છાજે,
 નિર્ભયતા દિનરાત, કાફલાઓમાં આજે;
 નર્કનો નમૂનો શુદ્ધ જે, સફર કોઈ કાળે હતી,
 તે વિજય પામવાનો હવે, બની નમૂનો છે છતી. ૨૭૩
 દેશાવરની મળે, પળે પળની નિત ખબરો,
 ચાલી આવે હર્ષ, શોકની અગણિત ખબરો;
 ખુદી સૌ ખંડની, હોંસે મનમાની ખબરો,
 પ્રસિદ્ધ જનમંડળે, થાય બુનિયાની ખબરો:

એકે ઠેકાણુનો કહી, બનાવ ગુપ્ત રહે નહીં.
 એહવાલ પૃથ્વીપરનો સદા, પ્રગટ થાય ચોખ્ખો સદી. ૨૭૪
 આ સ્વતંત્રતા અને, શાન્તિની કદર પિછાણો,
 સ્વચ્છ માર્ગ ચઢતોનો, હરેક દિશાએ જણો;
 વટેમાર્ગુઓ તણો, જમાનો સાથી આજ,
 આવે આ પ્રત્યેક, બાબુથી સતત^૧ અવાજ;
 કે વાટપાડુ, શત્રુતણી, બીક ન રાખો મન વિષે,
 નીકળી જાઓ આ વખતમાં, રસ્તો સૌ નિર્ભય હોંસે. ૨૭૫
 ચાલે છે કાફલા, ઘણા કાળથી અનેક,
 ઘણા લઘાવે હજી, બોજ પોતાનો છેક;
 આહોં નીકળવા ઘણા, અંતરે અતિ ગભરાય,
 આદ્યા નહિ તેમને, દિલે પસ્તાવો થાય;
 પણ તમે એક ગાફલ થઈ, સૂતાછો નિદ્રા વિષે,
 જાણે તમને ગફલત વિષે, ખૂટેલો રસ્તો હોંસે. ૨૭૬
 મહદગારને હવે, ખુરું આહનાર ન જાણો,
 માર્ગ સુચવનારને, લૂટનારા ન પિછાણો;
 શિક્ષા દેનારપર, પછીથી, આજ ચલાવો,
 પોતાના ધરતણી, પ્રથમ તજવીજ કરાવો;
 કે નિધાન^૨ છે ખાલી પડ્યા, કે તર છે તે ઘર વિષે,
 રીતિ રિવાજ સૌ આપનાં, સારાં કે નરસાં હોંસે, ૨૭૭
 સાંભળી ચૂક્યા તમે, અમીરોની સૌ વાત,
 લક્ષણ વિદ્વાનનાં, જમાન કર્યા સાક્ષાત;^૩

અશરારીની સ્થિતિ, રૂપદ નજરે દેખાય,
 ભુઓ બગડવા અહીં, સર્વ તૈયાર જણાય;
 આ જૂનું સદન કરી રહું. પડું પડું ભેતાં નકી,
 છે બરી ચુકેલો થાંભલો, ગુરૂત્વ મધખિંદુ^૧ થકી. ૨૭૮
 આ, જે કાંઈ દોસે, ભાગ તે છે ભુજ એક,
 પણ ભાઈઓપર ભૂંડે, આવશે સમય વિશેક;
 જાણેથી જેમને, ઝમાને ઢોળી પાડ્યા,
 મળશે તે માદોમાં, ઘણાને છે અહિં તાડ્યા;^૨
 ભેડે દૈવતા બાકી હવે, કોમ વિષે ન જરાય છે,
 પણ પાયમાલી વધતી હજી, થવાનો બાકો જણાય છે. ૨૭૯
 હરેક ચઢતી તણા, અંત અહિં એજ જણાય,
 છેડા એજ હરેક, કોમકેરો સમભાય;
 એજ ઝમાના તણી, ખાસીયતની છે રીતિ,
 એજ જગતના અજબ, ખેલની છે માહીતી;
 કંઈ ઝરા અહિં ઉભરાઈને, છોક મુકાઈ ગયા ખરે,
 ઉદ્યાન ઘણા ફૂલી ફૂળી, ગયા કપાઈ આખરે. ૨૮૦
 બાંધનાર ક્યાં મિસર, તણા તે અજબ મકાન^૩,
 ચોદ્દા ક્યાં ભાગિલિસ્તાનના^૪ તે બળવાન;
 પેશવાદિયન,^૫ ક્યાનિયો,^૬ ક્યાં ગયા વિરામી,

---

૧ કોમ વસ્તુના જે ખિંદુની ચારે ભેર સરખું વજન રહે છે તે
 ખિંદુ. ૨ પારખ્યા. ૩ પિરામીડ. જે ઘણી પ્રાચીન પથ્થરની ધમારત.
 છે. ૪ સિંધની ઉત્તરનો મુઘલ જેમાં ગઢની, કંદહાર વગેરે છે તે.
 પ્રાચીન કાળમાં ત્યાં રસ્તમ વગેરે પ્રસિદ્ધ પહેલવાનો હતા. ૫ હુશંગ-
 ની આદલાના ૧૧ બાદશાહો જે ધરાનમાં થયેલા છે તે. ૬ ધરાનના પ્રાચીન;
 બાદશાહો કેકાઉસ, કંબુશર વગેરે.

(૬૫)

અનેક કોઓ એમ, રહી જંગમાં નહિં થામી;
ખાદિયન^૧ તણો પતો જરા, કોઈ બતાવો આ સમે,
સાસાની વંશતણી કંઈ, નિશાની ઢેખાડો તમે. ૨૮૧
છે એકજ તે પ્રભુ, સદા કાયમ આ ઠામ,
હુનિયાના વારસા, યોગ્ય જે છે સુખધામ;^૨
તે પાખી^૩ છે નાશવંત, આ સૌ સંસાર,
રહ્યો નથી અહિ કોઈ, નહિ રહેશે આ ઠાર;
શ્રીમંત, સંત, ધીમંત^૪ નર, સર્વ મુસાફર છે અહીં,
સ્વામી^૫ કે ઠાસ^૬ તમામ જન, જનાર છે અંતે સહી. ૨૮૨

પૂરવણી (ઝમીમા)

૪ આશાને સંબોધન.

અરે નિરાશા^૧ ! ઓલવ તું આત્મા ન અમારો,
ઓ આશા ! ચળકાટ, બતાવ હવે તું તારો;
ના ઉમેદ છે થયા, તેમને હિમ્મત આપ,
બગૃત કરીને સદા, શિથિળતા^૨ મનની કાપ;
અવેલા છે તારે બળે, જીવ સદા મડકાં વિષે,
જેતિયો બળેલી છેક તેં, લીલીછમ કરી દોસે. ૨૮૩

૧ ખાદિયાના વતની. એ પ્રાંતમાં અસલ બાળિલન નગર હતું ત્યાંના
લોકો. ૨ સુખનું ઠેકાણું—ગુહ. ૩ વિના. ૪ બુદ્ધિસન. ૫ ચાલિક. ૬ ગુ-
લામ. ૭ નાઉમેદી. ૮ લીલાપણું.

પ્રલયકાળમાં^૧ હતી, નૂહ^૨ નર્મીની તું નાવ,
 રૂઝવતી ચાકૂળ,^૩ તણા મનના તું ધાવ;
 વિયોગમાં તું ફાઝ, ઝલીખાની^૪ ધરનાર,
 ચૂસફનાં કેકમાં, હતી તું દુખ હરનાર;
 ઘેરો જ્યારે નાખ્યો હતો, દુખે તેમનાં પર છતો,
 આધાર તેમને તે સમે, ખરો એક તારો હતો. ૨૮૪

તાર્યા તેં ખૂડતા, ઘણા જનને છે જાણ્યા,
 અવનતિમાં^૫ આવતા, ઘણા ઉન્નતિમાં^૬ આણ્યા;
 ભાગ્યાં મન કૈંક તેં, ફરી સંપૂર્ણ જમાવ્યાં,
 અનેક ભિન્ન થતાં, ઘરોને તેં જ વસાવ્યાં;
 હલકી સ્થિતિમાંથી^૭ કૈંકને, આણ્યાં જીંચી દશા વિષે,
 અંધારામાં સુપ્રકાશ અહિં, ઘણો ખરો તારો હોંસે. ૨૮૫

વૃદ્ધ જીવાનો તણી, સુદૃઢ,^૮ તારાથી હામ,
 નાના મોટા તણી, તું જ ધારિણ^૯ તમામ;

૧ હુનિયાનો નાશ પામવાનો વખત. ૨ ઇસવ ૫૦૦ ૨૩૪૮ માં
 વર્ષ ઉપર મહાજળપ્રલય થયો ત્યારે તેમાંથી જીવવાને નૂહ પેગમ્બરે ઇશ્વરની આજ્ઞાથી એક નાવ બનાવી હતી એ પ્રસિદ્ધ છે. ૩ એ ઇબ્રાહિમ પેગમ્બરના પૌત્ર. એમના પિતાનું નામ ઇસ્હાક પેગમ્બર હતું. ૪ એ બાઇ ચૂસફ પેગમ્બરના ઉપર આશક થયેલી હતી અને અંતે ઘણા દિવસ વિયોગ રહ્યા પછી તે ચૂસફની સાથે પરણી હતી, તે ઉપર ફારસીમાં એક વાર્તાનું પુસ્તક રચાયેલું છે. અને તે ઘણું રસિક છે તેમનો ઇસવ ૫૦૦ ૧૬૩૫માં કાળ થયો. એ પેગમ્બરની વધારે હકીકત જાને ૫૪ ની દીપમાં જોવી. ૫ પડતી હાલત. ૬ ચઢતી સ્થિતિ. ૭ મજબૂત. ૮ હિંમત.

તાશપર જગતની, વ્યવસ્થાનો^૧ આધાર,
 તુજ સિવાય આ દુકાનની શોભા ન લગાર:
 તુંજથી હરેક મજલ વિષે, છે ઢોડાઢોડી નકી,
 મત્થેક કાફલામાં દોસે, હાલોઆલો તુજથકી. ૨૮૬

તું ખેડૂતો કને, જમીન હુજડ વવરાવે,
 વમળમાંથી વહાણુને, હમેશ પસાર કરાવે;
 દારાપર તું સૈન્ય, સિકંદરતણું ચઢાવે,
 જુહાક^૨ સાથે ફરેદૂનને^૩ તુંજ લઢાવે;
 જે ગમ લગામ તેં ફેરવી, સર્વ જનો આદ્યા તહીં,
 તારી સીટીપર નજર છે, સર્વ કાફલાની અહીં. ૨૮૭

ઘણાક લાચાર પર, થઈ તું કહેણાવાન,^૪
 અનેક ભિશ્તુકને, કર્યા છે તેં શ્રીમાન;
 હતા છેક બળહિન,^૫ તેમને તેં બળ આપ્યું,
 નાવિકને^૬ પવનનો, અધીપ^૭ કરી હુબ કાપ્યું;
 કેસરની^૮ મહા પદ્મી દોધી, તેંજ સિકંકરને અહીં,
 દેલગબસને^૯ દુનિયા નવી, ભાવે તેં બક્ષી સહી. ૨૮૮

૧ બંદોબસ્ત. ૨ એ ધરાનનો એક જુલમી અને જેરાવર બાદ-
 શાહ હતો. જમશીદની પછી તે ગાદીપતિ થયો તેને મારીને ફરેદૂને
 ધરાનનું રાજ લઈ લીધું. ૩ એ ધરાનનો બાદશાહ હતો. ૪ ક્યાણુ.
 ૫ કમજોર. ૬ નાવ ચલાવનાર. ૭ હિપરી. ૮ ચહેનશાહ. ૯ એ ઇટા-
 લીના જીતોઆતો વહાણુવટી હતો. એણે રપેનના રાજાની મદદથી ઇ. સ.
 ૧૪૬૨ માં અનેક સંકટો વેડીને અમેરિકા ખંડ સોધી કાઢ્યો.

કથોય જે પંચોચો, કને નહિં સરસામાન,
 હોસે કોઈ ચીજ કે. ન ભાથાનું અભિધાન;^૧
 પંથ સહેલથી ટૂંકો, થવા સાથી નહિં છેક,
 સુણે હર્દ દિલનાં, મિત્ર એવો નહિં એક;
 તે તારા બળ ઉપર સદા, બહુ મકલાતા બધ છે,
 પછો જઈ ખજાનો કોઈ તે, મેળવો અતિ હરખાય છે. ૨૮૬

જ્યારે ખેડૂ થાય, ખેતો કરવા તૈયાર,
 જ્યારે રૂંતુના દુઃખ, તણો બહેમે ન લગાર;
 મહેનતમાં દિનરાત, લગાડે છે મન ખાંતે,
 ઘણાક મહિના લગી, ન જે બંધ નીરાંતે;
 ઊછળતા હોય ન જો કહી, તારા તરંગ મન વિષે,
 તો સ્રોર મચી રહે જૂખનો, સૌ દુનિયામાં દિનનિશે. ૨૮૭

જો એથીએ વિશેષ, અમારાપર જનો આવે,
 હરેક હગલે ભેટો, આફતો અધિક સતાવે;
 શોકતણા પહાડપર, એક જો ચઢે વધારે,
 થવાનું જે કે હોય, બલે તે થાય અત્યારે;
 પણ વધારૂં છું તું જ્યાં લગી, મન અમારૂં આગળ અહીં,
 છે સુવાસ તારો મગજમાં, ત્યાં લગી ફિકર કરી નહીં. ૨૮૮

વાત ખરી કે સ્થિતિ, ખુરી દેખાય અમારી,
 છે ગફલત જેમની, તેમ ભાષયોની ભારી;
 કોમતલું અજ્ઞાન, ચાર્જ હલે તેજ બતાવે,

જૂડીં ધર્માન્ધતા, સંપનો કાત^૧ ક્વાવે,
 પણ હે ઉમેદ ! અમને ખસે, એક તેજ આધાર છે,
 કે પ્રકાશ સૌ તારે સહા, આ દુનિયા મોઝર છે. ૨૬૨

૫. પડતી હાલતમાંથી નીકળવાને મુસલમાનોમાં
 જણાત્રાં આશાજનક સુચિર્ણ.

૧ તેમનામાં બાકી રહેલી કેટલીક ઊંચી ભાવનાઓ.

જો કે નર્મો ઠોમમાં, ભવ કે આ અવસરમાં,
 ક્યાં તે ઇસ્લામનું^૨, માન દેખાય ભ્રમરમાં;^૩
 તે પક્ષી તે સૈન્યતણાં, સાહિત્ય^૪ ન છેક,
 પણ એવી સ્થિતિમાંય, એક બાકી છે ટેક;
 તેમના બગડવાનો સમય, જો કે છે આવી ગયો,
 તોય તે બગડવામાં જુઓ, એક શાવ બીતર રહ્યો. ૨૬૩
 એવા ધણા જણાય, લાજ બાકી છે જોમાં,
 બહાદૂરી નર્મો તોય; શેમ દુરમત^૫ છે એમાં;
 ફકીરોમાંય સુવાસ, લવંગરોનો^૬ દેખાય,
 ખાલી હાથ છે તોય, હલ મફવેત^૭ જણાય;
 ફકરશા વિષે પણ તેમને, ^૮પૂર્વસ્થિતિનું જ્ઞાન છે,
 એલાઈ ગયો છે અગિ પણ, હલ્લોએ ગરમ મકાન છે. ૨૬૪

૧ ખૂન. ૨ અંતઃકરણ. ૩ સાધન. ૪ લાજ. ૫ શીમંતાર્થ. ૬
 શસ્ત્ર. ૭ પહેલની હાલત.

(૧૦૦)

આખરૂંને ધનથકી, હમેશ ગણે છે પ્યારી,
કલંકની લક્ષિમથી,^૧ ફકીરી સમજે સારી;
કામળો સંતોષની, ફૂંડી, દોલતથી બણે,
બોલે ઉપકારનો, મરણ જેવો ઉર આણે;
બારણે બારણે તેમનું, શીશ^૨ ન નમનાઈ કદા,
ખુદ કમી કરજામાં દોસે, પણ દુષ્ટી બિચી સદા. ૨૬૫

૨ એક જુવાન રોગીની સાથે અવનતિ પામેલી કોમની સરખામણી.

તે રોગી તરૂંણ^૩ સમ, દષ્ટિએ કોમ જણાય,
નિરાશ જે જીવથી, અશક્તપણે દેખાય;
પથારીમાં ફેરવે, પાશુ^૪ કે ફરે ન ઘરમાં,
મરવાનાં સૌ ચિત્તે, હોંસે પ્રતિદિન નજરમાં;
બાંધે તેના જૂતા બધા, નજર થકી દેખાય છે,
પરખતાં ન તેનો કોઈ પણ, અસાધ્ય^૫ રોગ જણાય છે. ૨૬૬
સાબિત છે ઇન્દ્રિયો, શુદ્ધિ^૬ ઠેકાણે તેની,
ખાનપાનની ફૂંચી,^૭ હજી કાયમ છે એની;
નેત્ર, કાન, મન, મગજ, સલામત^૮ છે સૌ જેનાં,
સમજણ જુરસો ઉભાય, જુવાન સમાન મહેનાં;
તેનો સંપૂર્ણ વિચાર બો, કરે કોઈ મનમાં કદા,

૧ દોલત. ૨ માથું. ૩ જુવાન. ૪ મટે નહિ એવો. ૫ બાન.
૬ ઇન્દ્રિય. ૭ સ્નાનતાળી.

તો અજબ નથી કે થાય તે, જીવતાંમાં શામિલ સદા. ૨૬૭
 રોગીનો જાહેર, સર્વને છે એહવાલ,
 કે તેમાંનું હોવેલ, બળી ચૂક્યું છે હાલ;
 માફક જોસડ કે ન, કોઈ ખોરાક હોસે છે,
 દુર્બળતા દેહમાં, અશક્તિ અંગ વિષે છે;
 પણ હજી વધારે આ હોવો, ગાંખો થતો જણાય છે,
 જોલાઈ ગએલો સર્વને, જો કે અહિં દેખાય છે. ૨૬૮

૩ મુસલમાનોમાં કોઈ કોઈ વીર પુરૂષો પણ જોવામાં
 આવે છે.

જો કે છે કોમમાં, માણસોનો દુષ્કાળ,
 પણ તેમાં નર્થો સર્વ, જોકે સરખા નિર્માલ્ય;
 હોસે ઘણા ઠીકરા, ઠીકરીના અખાર,^૧
 પણ તેમાં રત્નના, છુપા કડકા કે ઠાર;
 કે પથરના કંકર વિષે, છાનાં મુક્તાદિજ હોસે,
 કે રજકણ^૨ મિશ્ર^૩ જણાય છે, સુવર્ણના^૪ રેતી વિષે. ૨૬૯
 દુઃખ રહિત કેકે તો, હાઝ કે છે ધરનાર,
 સ્નેહ રહિત^૫ કેકે તો, સ્નેહ કે છે કરનાર;
 ઘણાક ગાફલ વિષે, સાવધાનોય કળાય,
 મદિરાની^૬ હાટમાં, કેકે ભગ્નત જણાય;

૧ ટગલો. ૨ ઝીણી રજો. ૩ મળેલા. ૪ સોનું. ૫ વચરનાં. ૬ ક-
 લામની દકાન.

(૧૦૨)

પોતાની જ્ઞાતથી મણા, જૂઠા જન પણ છે અહીં,
ઉદ્યોગ વગરનામાં દીસે, ઉદ્યમવાળા પણ સહી. ૩૦૦
જો ચાહે તો એજ, સર્વની બદલે કાયા,
એ મુલકોને અહીં, એક એકેજ જમાવ્યા;
કેક કાફલા દીસે, એકલાએ બિચાર્યા,
કોઈ કામ હોડીએ, કેક વહાણોને તાર્યા;
એમજ દુનિયાનું કામ અહિં, ચાલી રહ્યું સદાય છે,
દીપકથી દીપક એ ચીતે, બળતો રહ્યો જણાય છે. ૩૦૧

૪ કોમના હિતચિન્તકો ઉપર પ્રીતિ રાખનારા ધ-
રલામીઓ પણ કોમમાં છે.

સાચું છે કે અમો, વિષે બહુ છે નાદાન,
છે ન જેમને પશ્ચપાત,^૧ પાખી કે બાન;
દુનિયામાં તેમની, જાળકૂને જે ચ્હાય,
જપાજપી તે કરે, તેમની સાથ સદાય;
એવાય નોંપજતા જાય છે, જો ચિતથી જોઈએ કદા,
કે શુભેચ્છકો^૨ હોંપર પૂરા, મોહિત છે મનથી સદા. ૩૦૨
કોઈ શુભેચ્છા^૩, વિષે, બરોબરોયો છે તેનો,
કોઈ મહદગાર છે, હાય પગથી નિત એનો;
કરે કોઈ તેમના, સદા બાવે શુણગાન,
ધરે કોઈ તેમના, પ્રેમનું મનમાં ધ્યાન;

૧ તરફદારી. ૨ બહુ ધ્રુવનાર. ૩ ચારી ધ્રુવ.

(૧૭૩)

ગુણ કથન તેમના સાંભળે, ઘણાક પોતે ચૂંપ રહી,
માથું નિજનું મૂંઝા મૂંઝા, ઘણાક ધૂણાવે અહીં. ૩૦૩

૫ લાંબા વખત સુધી સ્થિર રહી મતિમાન થતા
દરિયાના પાણીની સાથે હાલની મુસલમાન
કોમનો મુકાબલો.

ઘણાક દિનથી હતું, વારિ^૧ દરિયાનું સ્થિર,^૨
નિશાનોં મોજાં તણી, હતી જેમાં ન લગીર;
હતી ફેરફારીથી, તેનો હાલત બગડેલી,
કટું^૩ હતો સ્વાદ તો, વાસ દુર્ગંધ ભરેલી;
જતું રહ્યું હતું એવું વહન,^૪ તે પાણીમાંથી નકી,
કે તેને કહી શકતા હતા, પાણી મુરકેલી ચકી. ૩૦૪

પણ તેમાં મતિ કેંક, પડે નજરે આ કાળ,
હલાવવા લાગી છે, સમુદ્ર-કિનારા હાલ;
ઊંઠી રહ્યા ખુદખુદા,^૫ પવનથી કેં ચોપાસ,
જવા લાગી છે હવે, વારિમાંથી દુર્વાસ;^૬
આ ફેરફાર અણચિન્તબો,^૭ હોય થયેલો જો નહીં,
તો બસ બાકી છે ચાલવાં, દરિયામાં મોજાં સહી. ૩૦૫

૧ પાણી. ૨ હાલેચાલે નહિ એવું. ૩ કડવું. ૪ પ્રવાહનું ચાલવું.
૫ પરખેટા. ૬ નક્કરી વાસ. ૭ એકાએક.

૬ કોમનું પોતાની દશા સુધારવા તરફ જણાતું વલણ.

સુસીખતોએ કૈંક, તેમને છે બિવરાબ્યા,
વિપત્તિયોએ કૈંક, તેમને હાથ બતાવ્યા;
જરૂરોયાતે કૈંક, તેમને માર્ગ સુઝાડ્યા,
શેર ઝમાને કરી, તેમને કૈંક જગાડ્યા;

હાથ પગ જરાક હલાવવા, લાગ્યા છે હમણા અહીં,
ડીલિંગલાટ કંઈ તે ભિંમમાં, કરવા લાગ્યા છે સહી. ૩૦૬
ખરા માર્ગપર તેઓ, આવતા કૈંક જણાય,
નિજની મોટાઇથી, ધણા શરમાતા બય;
પોતાના ગર્વથી, અધિક પસ્તાવો થાય,
કેં કે નિજના ભેદ, હવે મનમાં સમજાય;

મોટાઈ તણા દાવાયકી, ફરવા લાગ્યા છે જોઓ,
ખુદ પોતાની નજરો થકી, પડવા લાગ્યા છે તેઓ. ૩૦૭
ચઢતીના ઘાટપર, ન તે ભે કે હળે આવે,
નવી વાત સાંભળી, ભવાં ને નાક ચઢાવે;
દેખી નવો પ્રકાશ, તરત ચોરે છે નેણ,
તોપણ કહેતા બય, વઠનથી એવાં વેણ;

કે આ દુનિયા ભે કે જરા, રહેવા યોગ્ય ન છે, કહા,
તોપણ તેમાં આવી રીતે, સુરિકલ છે રહેવું સહા. ૩૦૮
ધસે ધણા તે હવે, દુર્દશા ઉપર હાથ,
પિગળે એ દાહથી,^૧ તેમના દિલ દિનરાત;

અંતરમાંથી કૈંક, ધૂઝ^૨ નીંકળે અત્યારે,
 છાતીપર આડિયાં, જેમ ચાલે આ વારે;
 તે ગફલતની રાતો હવે, જવાની તૈયારી દોંસે,
 ભિતરવામાં છે તે નિશો, હતો ચઢ્યો રજની વિષે. ૩૮૬
 જો કે ઇસ્લામનું, તેમને હર્દ ન લેશ,
 કરે ન હિત કોમનું, તેમને દિલે પ્રવેશ;^૨
 નહિં આદિ અંતની, તેમને ફિકર લગાર,
 છે સરખાં અંતરે, તેમને સાંજ સવાર;
 પણ કોઇ મુસીબત કોમની, કાને પડતાં તેમને,
 કાંઇને કાંઇ આવી અડે, લહેર શોકની એમને. ૩૯૦
 પોતાનાં વેરથી, ખરાબ થયેલા છેજ,
 ઝગડો માંહોમાંહ, થયા નિર્બળ નિસ્તેજ;
 ધાયલ મન છુદના, પ્રહારોથીજ^૨ દોંસે છે,
 પરંતુ મત તેમનો, એક આ વાત વિષે છે;
 કે પાયમાલ અમને અહીં, કર્યા કુસંપે આ સમે,
 હુખ દરિયામાં ડૂબ્યા છોંએ, એજ ભરતોંઓટે અમે. ૩૯૧
 છે થોડા મતિવાન, અમારામાં આ વારે,
 ભ્રષ્ટ્યોં છે જેમણે, હકીકત નિજની પ્યારે;
 પોતાની અવનતિ, જણ્યોં લીધી આજે છે,
 કે હમણા કયાં અમે, સમાનો કયાં રાજે છે;
 પણ એવું તો સોને મુખે, ખર્ચોત કરી સંભળાય છે,
 કે દયા અમારી આ સમે, ભૂંડી લણી જણાય છે. ૩૯૨

છે જો કે સૌ ધર્મકર્મમાં, શિયળ^૧ પડેલા,
 બહાર પ્રતિબંધ^૨ કે, ગુપ્તવિધિમાં^૩ ન અડેલા;
 મશીદોર્થી વેગળા, રમતમાં શામિલ તેવા,
 દોસે ન પણ તે વિષે, બ્રહ્મ બગડેલા એવા;
 કે હુમલા હરેક બાબુથી, થાય ધર્મ હુપર અહીં,
 તે દેખી જૂના માર્ગથી, ખસી ભય તે જન કહી. ૩૧૩

જો કે ખુદની કહર, અને કિમ્મત છે ખોઈ,
 પણ મોટાની વડાઈપર વૃત્તિ^૪ છે મોહી;
 જો કે ગુણ તેમનો, ન પ્રાપ્ત^૫ કરેલો દીસે,
 પણ તેમની ખૂબિયો, ઉપર કુર્બાન અતિશે;
 તેમના વિષે કંઈ શ્રેષ્ઠતા, હવે નથી બાકી રહી,
 પણ સર્વ કંઈ સ્વપ્ના વિષે, દેખી લે છે તે અહીં. ૩૧૪

પાછળ ફરોને જુએ, જરા તે મનથી બચારે,
 નિજના માતા પિતા, તણું કુળ દેખે ત્યારે;
 વિદ્યા ને સભ્યતા,^૬ પૂર્વજોનાં પેખે છે,
 માન પ્રતિષ્ઠા પૂરાં, તેમનાં તે દેખે છે;
 તો કદી તેઓ મહા ગર્વથી, માથું ઊંચું કરે અહીં,
 કદી શીથ નમાવે છે તેઓ, લજ્જા પામીને સહી. ૩૧૫

જો મિત્રોમાં હોય, કંઈ પણ હિમ્મત આજે,
 તો લજ્જા ને ગર્વ, તેમનામાં જે રાજે;
 એજ શુભ શુકનને, અહાન ભવિષ્ય બજાવે,

હુરમતની વાસના,^૧ કંઈક તેનાથી આવે;
 મોટાઓની મોટાઈને, શુભાવી બેઠા આખરે,
 જેમણે વડાઓની બધી, વડાઈ ભૂલાવી ખરે. ૩૧૬
 બુરસાથી દેદમાં, કરે છે જે ફરિયાદ,
 માળાને અહિં તેજ, સદાચ કરે આખાદ;
 પિંજરમાંથી છૂટા, થાય તે કરી બકાર,
 કે જેને યાદ છે, ભાગની ખુશીના ચોર;
 પાંજરા વિષેજ કદાચ તે, શુભાવી કે છંવતર અરે,
 કે પડયાં વિસારે જેમને, પુણાં મેકાનો ખરે. ૩૧૭

૭ પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને પ્રથમ પોતાની ભૂત,
 ભવિષ્યની હકીકતની માહિતીની જરૂર.

હોઈએ ઉન્નતિ વિષે, કિંવા^૨ હોઈએ અવનતિમાં,
 નિર્બળ કે બળવાન, કમતી કે વૃદ્ધિ છતીમાં,
 કીર્તિ વિભૂષિત^૩ કિંવાં, પ્રતિષ્ઠાહિન ગણાઈએ,
 જૂંચી પંક્તિમાં^૪ કિંવાં, નીચી પંક્તિમાં જણાઈએ;
 ગોઠડી વિષે કે શાલમાં, વિંટાયલા હોઈએ સહી,
 કોઈ પણ સ્થિતિ કે રંગમાં, હોઈએ ભલે અમે અહીં. ૩૧૮
 નિજની હકીકતનું જો, હોય પોતાને જ્ઞાન,
 કે ખોયાં આગલાં, કેમ મોટાઈ માન;

(૧૦૮)

જો અસ્તોદયતણા,^૧ હોય સંબંધ^૨ નજરમાં,
લઈએ હાલત જૂત, ભવિષ્ય તણી અંતરમાં;
તો સમજો કે બેડો હવે, પાર અમારો છે અહીં,
કાંઠો વારિના બ્યોહથી,^૩ આંખો દૂર દૌસે નહીં. ૩૧૬

૮ કોઈ પણ પ્રજાના ઉદયની નિશાનીયો વિષે તુમરલ
બાદશાહ અને તેના પાટવી અલપઅસંજાન
વચ્ચે થયેલી વાતચીત.

અલપઅસંજાનને, તુમરલે^૧ પૂછ્યું આમ,
કે પામી ક'ઈ પ્રજા, એક પદ્મી આ કામ;
નિશાનીયો તેમના, "ઉદયકેરી શી રાજે ?
કહેવું સુભાગ્યવાન, તેમને ક્યારે જાણે ?
કહ્યું કે "રીદ્દિ" ને મુલક જો, હોય તેમના હાથમાં,
તેયાર હોય વર્ણી જ્યાં લગી, દુનિયા તેના સાથમાં. ૩૨૦
આવે જૂજળે મુજે, તેજો જ્યાં વિચરે ત્યાંથી,
લગામ જ્યાં ફેરવે, ફતેહ બને ત્યાં સાથી;
બગડે નહિ તેમનાં, સુધારેલાં કહો કામ,
જૂજળે ત્યાંથી પગ ન, જમાવે તે જે કામ;

૧ ચઢતી અને પડતી. ૨ નિરખત. ૩ વહેણ. ૪ એ તાતારના સ-
લબુક લોકોનો એક બાદશાહ હતો. તેણે મૂળ પછી પોતાના ભત્રીજા
અલપઅસંજાનને પોતાની માદીનો વારસ કરાવ્યો હતો. તેની રાજધાની
ધરફહાનમાં હતી. તે ઇ. સ. ૧૦૬૩ માં મૂજો. ૫ ચઢતી. ૬ હોલત.

ત્રાંખાને હાથ લગાડતાં, થાય કીમિયો જો થહે,
ખાખમાં હાથ નાંખે કદી, તો સોનું ખનતું રહે. ” ૩૨૧

વાતો આ પાટવીકુંવરની સાંભળીં જ્યારે,
હરથો પછી તે સુત,^૧ દિર્ઘદૃષ્ટિનો^૨ ત્યારે;
કહ્યું “ પ્રાણ પ્રિય ! ખરી, જેવો આ ગય દેખાય,
પણ સુભાગ્યની શરત, કદી પણ તે ન ગણાય;
દુખ સહન સદાય કર્યા વિના, ખર્ચોત છૂટકો છે નહીં,
ઉન્નતિ થાય કે અવનતિ, ઇલાજ તેનો છે કહીં. ૩૨૨

કહોં તો મિજલસ ફિદા, કદી નારાજ જણાય,
કપરી મજલો કદી, કદાં સહેલી દેખાય;
ઠાળચક્રથી કંઠણ, કોંસે બચવું આ ઠામ,
કુશળ પુરુષ કે કીર્તિવાન પણ લે ન વિરામ;
ચાળુકસવાર કે નજરથી, ઘેરાતાં નિખ્યાં સહી,
ચાલાક સવારો પણ સદા, પડતાં બહુ ભેયા અહીં. ૩૨૩

કોંસે અહીં જ્યાં લાભ, ખોટ પણ ત્યાં દેખાય,
અજવાળું જ્યાં હોય, ધુમાડો પણ ત્યાં થાય;
આ દુનિયા નરક છે, સ્વર્ગ પણ એજ કોંસે છે,
વસંત પછોં પાનખર, ફૂંતું પણ ખાગ વિષે છે;
ભિજળા બને અહિં જે જનો, તે મેલા પણ થાય છે,
અળકી ભૂંડે છે તે કદી, અંખા પણ દેખાય છે. ૩૨૪

દુર્ભળ કે જળવાન, અર્ધની^૧ કિંવાં ધરાકી,^૨
 રગડો ખાલા તણો, ચખાડે સોને સાકો;^૩
 પણ સુલાભ્યનો જરા, અંશ^૪ પણ શેષ દોસેજ,
 તે કટુતા તેમની, અચાનકની^૫ આ છેજ;
 આક્રુતો વિષે ઘેરાઈને, તેઓ નીકળી બચ છે,
 હામગી જરાક પછી જેઓ, ધૈર્ય ધરી સ્થિર થાય છે. ૩૨૫
 અમત્કારી^૬ નભતણા,^૭ ખેલથી ચકિત^૮ ન થાય,
 શોધી લે પ્રત્યેક, વાધિનો સઘ^૯ ઉપાય;
 સંકટથી નુકસાન, વેઠવું પડે ન લેશ,
 ચોંકાં જોડે બેઈને, ભયાનક^{૧૦} સ્વપ્ન વિશેષ;
 હંડા પડીને બહુ ભેરથી, બળવા લાગે છે જેઓ,
 કળખાઈ જઈ પહેલાથી પણ, વિશેષ બભકે છે તેઓ. ૩૨૬
 સાંચામં આકાર, પકડવા પિગળે એ છે,
 ઊછળવાને કાજ, સદા દૂબકી મારે છે;
 શ્વાસ ખાઈ ચાલવા, જરા ઊભા રહી બચ,
 સાવધ પૂરા થવા, માર્ગમં ઠોકર ખાય;
 વાધિ થયાની પહેલાં તેઓ, કારણ સમજી બચ છે,
 મૂંચાઈ જતાં અવલ સદા, બગૃત મનથી થાય છે. ૩૨૭
 જરૂર નથી એવો કે, હરેક બને અધિકારી,
 ભલે પ્રજા હોય કે, રાજ્યકર્તા અસિધારી;^{૧૧}

---

૧ તુર્કસ્તાનના આફિનિયા પ્રાંતના લોકો. ૨ તુર્કસ્તાનના સીરિયા પ્રાંતના લોકો. ૩ ખાલો પાનાર. ૪ અંશ. ૫ અણુચિન્તકી. ૬ નવાહ જેવો. ૭ આક્રાશ. ૮ અજબ. ૯ તરત. ૧૦ અપેકર. ૧૧ ભરવાર.

(૧૧૧)

જુઝાર, ૧ વેપારી કે, હોય નૌકાધિપત્ત કાચ,
હોય કાંઈ પણ પરતુ, નિજથી વાકિફ હોય;
કે અમે શું છોંએ, ક્યાં છોંએ, કેણુ છોંએ સામ્પ્રત સમે, ૨
કંઈ વધ્યા, ઘટયા, ભારે થયા, કે હુઝકા દોંસોંએ અમે. ૩૨૮

કેક સમય પછી હોય, તેમને આવે જ્યારે,
રડોં નિજના ભાગ્યને, રહે ના બેશી ત્યારે;
મળી સર્વ એકઠા, કરે કેશિય આ ઠામ,
નામોશીનો કાઘ, ચાળથી ધુવે તમામ;
ને હોય જીડવાની નહીં, શક્તિ ગગનભગી કદા,
તો પહોંચ્ય હોય નિજ જ્યાંભગી. ત્યાં સુધી જીડે સદા.” ૩૨૯

આવ્યો છે તે સમય, અમારાપર અત્યારે,
સૂતા બિઠ્યા છોંએ, ચઢાવી દિવસ વધારે;
રસ્તો પૂરો કર્યો, લગામ ઉપાડી સ્વારે,
જઈ પહોંચ્યા કાફલા, જૂંતારાપર આ વારે;
પડતાં આખડતાં ને હવે, ગયા કદાપી ત્યાં અમે,
તો જિતાસાપર પહોંચ્યોંએ, વાડુ કહો કયે સમે ? ૩૩૦

૬. મુસલમાનોની હાલની સ્થિતિ સુધારવાના ઉપાય.

૧ બેશી રહેવાથી કાંઈ પણ કરવું તે સારું છે.

બેશી રહ્યાથી ભલું, ચાલવું છે અહિં ચાલુ,
 કે હિમ્મતવાનનો, સહાયક દીનદયાળુ;^૧
 જો ન થયું ચાલવું, પ્રાપ્ત ટાઢી છાયામાં,
 તો પહોંચીશું અમે, સહી તડકે કાયામાં;
 અહિં આકસ્મિક છે સર્વ આ, સુખ દુખ મનમાં જાણજો,
 છે સમય ચાલવાનો હજી, બાકી તે ઉર આણજો. ૩૩૧

તેજ થયું કાંઈ કે, કર્યું છે અહિં કે જેણે,
 જો લીધું ફળ કદી, લીધું જી વાવી તેણે;
 કરે કેંક કામ કે, કીમિયો સૌ તેમાં છે,
 કહેવત છે કે કરનારની બધી વિધા છે,
 સૂઝ સૂઝને જે અમરતો, વખત ગુમાવે છે અહીં,
 તે હાર ખાય છે કાચખા, ને સસલા પેઠે સહી. ૩૩૨

૨ દુનિયામાં બધો ચળકાટ મહેનતનો દેખાય છે.

દુનિયામાં આ બધી, વૃદ્ધિ મહેનતની દીસે,
 બધાં જોઈએ ત્યાં જારી એનો બક્ષીસ અતિશે;
 પ્રભૂ પ્રસાદી^૨ તણી, એજ કુંચી હિતકારી,
 ઈજ્જત અટકી રહી, હોંસે એથીજ તમારી;

^૧ ગરીબ ઉપર દયા રાખનાર પરમેશ્વર. ^૨ ઈશ્વરનો પ્રસાદ.

એના ઉપર કેમો તણી, સર્વ આખર છે રહી,
મગર છોએ એનાવડે, હું ને તું સર્વે અહીં. ૩૩૩

પચરંગી પુખ્તના, સુખેખન^૧ તણો ઉઠાવ,
વિચિત્ર^૨ વેલાતણા, આમજાનો દેખાવ;
સરો આદિ વૃક્ષનાં, દોસે કદ^૩ મન હરનાર,^૪
લાલા સેવતીતણા, કુસુમ રંજન કરનાર;

એ ગરીબના શ્રમનાજ સૌ, સુગંધ, રંગ સ્વરૂપ છે,
ને મજૂરો તણા લોહોથો, ખીલી રદ્યાં અનૂપ છે. ૩૩૪

હાલોચાલો કરત, પૂર્વના લોક ન ન્યારે,
તો ડા'પણુ ફેલાત, નહીં દુનિયામાં ત્યારે;
સદ્વર્તનના નિયમ, રૂંડા શોધી ન કઢાત,
સત્ય ન વસ્તી વિષે, સર્વ ખાળું ફેલાત;

આ સર્વ તત્વ સંસારમાં, મસિદ્દ થાત જરા નહીં,
મજુની કુદરતના લેહ સૌ, હોત જુપા છેકજ અહીં. ૩૩૫

ધર્મશાસ્ત્રનો આજ, સિતારો તેજ ન થાત,
ધર્મજ્ઞાનની નિશાનો, જાહેરમાં ન જણાત;
અધર્મથી જૂદું ન થાત, શ્રદ્ધાતું તેજ,
પાક પઢાત કુરાન, તણો ન મશીદ વિષેજ;

ના થાત લક્ષિતસ્થાનો વિષે, સ્તુતિ જગતકરતારની,
ના પોકારાત મશીદમાં, ખાંગ ખુંલ'દ^૫ ઉચ્ચારની.^૬ ૩૩૬

૧ જુલની. ૨ નવાઈ જેવા. ૩ જિઆઈ. ૪ ખેંચનાર. ૫ જિઓ.

૬ અવાજ.

(૧૧૪)

મળતી નથી દુનિયાજ, માત્ર મહેનતને કારે,
 પણ નિયમે ધર્મનાય, છે એને આધારે;
 હોય ન જેને ક્ષણિક,^૧ જગતકેરી હરકાર,
 તેા તે ભાથું કરે, બીજા ભવનું તૈયાર;
 હાલોચાલો કરતા નથી, દુનિયા માટે જો તમે,
 તેા જીંદી હવે સદ્ધર્મની, ખબર તમે લ્યો આ સમે. ૩૩૭

૩ દુનિયામાં આજસુ ને ઉલોગી એવા બે પ્રકારના
 માણસો જોવામાં આવે છે.

બે પ્રકારના મનુષ, સદા દેખાય જગતમાં,
 જોતાં સ્થિતિ તેમની, જણાય તફાવત છતમાં;
 તેમાં કોઈ પંડ, પોર્ષો ચાહે આરામ,
 સંભાળે દેહ ને, પથારી આઠે બામ;
 આપે ન ધ્યાન ઉલોગપર, કે ના કુદરતને ગણે,
 રસ્તામાં દેખી તણખલું, રોકનાર તેને બણે. ૩૩૮

૪ આજસુઓના વિચાર અને તેમનું વર્તન.

જો છે ધનવાન તો, નકામા સર્વ જણાય,
 અપજ બીમાર^૨ ને, રોગી જોવા દેખાય;

૧ ભગવદ્ગીતામાં નાશ પામનાર. ૨ માંદ.

તે સૌને છે કર્યા, મોજશોખે લાચાર,
 પંડ પોષવા વિષે, ફસાયા છે આ ઠાર;
 હોવું નાહોવું તેમનું, સરખું છે સર્વે સહી,
 બાગવું ન બહેતર તેમનું, કે બાધી રહેવું અહીં. ૩૩૯
 બે છે તેઓ દરિદ્રો દશામાં ને લાચાર,
 તો મહેનતથી જીવ, સદા ચોરે નિર્ધાર;^૧
 નશીબને તે ઘણા-ખરા આપે છે દોષ,^૨
 પણ ન હલાવે હાથ, પગે આણીને હોશ;
 બે બીબ કર્મસંજોગથી,^૩ મળી બાય કહીં એમને,
 તો બહેતર છે સોવાર તે, મહેનત કરતાં તેમને. ૩૪૦
 વળી જેઓ ધનવાન નથી કે નથી લાચાર,
 તે પશુ સમ તે પરજ, રહે સંતોષી અપાર;
 કે, મળતો રહે પેટ, બરીને ભક્ષ હમેશ,
 તો તેથી ડગલુંય, ભરે આગળ ન વિશેષ;
 છે એવા જન મનુષ્યત્વના,^૪ શૃંગાર^૫ રહિત સદા અહીં,
 શક્તિયો સર્વ અહિં તેમની, મિથ્યા છેક થઈ ગઈ. ૩૪૧
 હિરમત નથી કે મહેનતના સંકટો જાહે,
 છે ન શૌર્ય કે આકૃત માથે જંગ^૬ મચાવે;
 લાજ નથી કે કલંકથી બાળુને બચાવે,
 છે ન શિખામણ કે જણાય દુનિયાના ભાવે;^૭
 ના કાલે ફિકર હતી જરા, કે આના ફળ શું થશે,
 ચિન્તા ન આજ દેખાય કે, કાલે કેમ બની જશે. ૩૪૨

૧ નફી. ૨ વાંક. ૩ કર્મની ગતિ. ૪ માણસપણું. ૫ શણગાર. ૬
 લડાઈ. ૭ હાવબાવ પણ.

મહેનત કૃષિકર્મમાં, તેઓ કરતા ન જણાય,
 હળ ખેડે ક્ષેત્રમાં,^૧ ન કે તેમાં જળ પાય;
 કરે તેમને શિરે, નિરાશા બોલે જ્યારે,
 માને છે અવકૃપા,^૨ તેઓ ઈશ્વરની ત્યારે;
 કે કામ તેઓ તદ્દનીરથી, લેતા નથી કદી અહીં,
 લડતા રહે છે તકદીરથી, સદાય આળસમાં રહી. ૩૪૩
 કહે છે કહો કે “ તુચ્છ, સર્વ આ છે સામાન,
 કે ખુદ જીવતર કાઈ, દિવસનું છે મહેમાન;
 આ સૌ ઊંચા મહેલ, ધર્યા રહેશે આ ઠામ,
 રહેવાના નથી કાંઈ, હુકમ અધિકાર તમામ;
 ને અમે ઉન્નતિ પણ કરી, તો શો લાભ ગયા રળી ?
 આ બાળ ને જીતી લીધી, તો શી લાજ કહો મળી ? ૩૪૪
 મહેનતમાં આ રાત્રિ, દિવસ જે છે તૈયાર,
 સંકટને શ્રમ તણી, વહે છે જે નિત ભાર;
 વધવા ઉન્નતિ વિષે, સદા જે છે આતૂર,^૩
 ભૂલ્યા તે દેખાવ, જગતનો ભેધ જરૂર;
 નિજના શ્રમમાંથી એમને, સાથે કંઈ લેવું નથી,
 દેખાડે છે તે ઘર તેઓ, કે જેમાં રહેવું નથી. ” ૩૪૫
 નાખે છે કહો મનુષ્યની મતિને ધિક્કારી,
 કે, “ છે ગર્વિષ્ઠને,^૪ ટૂંકી દૃષ્ટિની ભારી;
 બાણે તે યુક્તિયો, શીખવે છે સૌ એવી,
 કે જીવડેલો હોય, ભેદ દુનિયાનો તેવી;

પણ મનસૂખા તેના બધા, કાચા છે તે જાણ્યો,
છે અહિંના તેના કામ સૌ; અપૂર્ણ^૧ તે ઉર આણ્યો. ૩૪૬

સુખના સખખોતણી, ખબર તેને ન લગાર,
દોલતના ચિદ્વંશી, નહીં જે વાકિફગાર;
લાગ્ન કે આગર, તણું એને નહિં જ્ઞાન,
દીસે ન સુખ દુઃખનું, જરા પણ જેને જ્ઞાન;
ના જાણીતો કે હયાતો શી, વસ્તુ છે પોતે સહી,
ના માહીતો કે હયાતોની, શી મતલબ દીસે અહિં. ” ૩૪૭

કહે છે કહોં કે “ એર, હળાહળ છે ધનમાલ,
સંકટ શ્રમ વેઠીએ, શિરે જે માટે હાલ;
ધન્યા એનાથીજ, ગુનો કરવાની થાય,
મગરૂરી એથીજ, મગજમાં આવી જાય;
ધન્યરથી એજ મનુષ્યને, ગદલતમાં નાખે સહી,
એથીજ પ્રજાઓપર સદા, દુખ જોતરેલાં છે અહીં. ” ૩૪૮

કહે છે “ કહોં કોશિશો, ઘણી કરતાં શું થાય ?
ભાગ્ય વિનાના ચત્ન, અહોનિશ ફોગટ જાય;
કોશિશ કરતાં કદી, દૂર કીરમત^૨ ના થાય,
ઉદોગી આગમુ, ઉભય સરખા દેખાય;
હાલતી હોત રોજીતણી, હલાવતાં દોરી અહીં,
તો મળત રોટલો નહિં કદી, સર્વ નકામાને સહી. ” ૩૪૯

નિરૂપોગોયો^૩ તણાં, મનોહર છે આ ગીત,
સુવાડવા ભાગ્યને, કથે જે કથન લલીત;^૪

એવી રીતે નિમિત્ત,^૧ બતાવી નિત્ય અનેક,
 હલાવવાને હાથ, પગો ન ચહે જે છેક;
 તે, ઈશ્વરની આ ટેવને, ભૂલેલા દેખાય છે,
 કે હરકતમાં જગદીશની^૨, બરકત સદા જણાય છે. ૩૫૦
 જે ટોળાની તમે, હકીકત સાંભળો પંડે,
 તે ટોળું અવનાત, તણું છે મૂળ અખંડે;
 બગડે છે એથીજ, પ્રભાઓ કૈંક હમેશ,
 મુલક વિષે એનોજ, પવન તોફાનો વિશેષ;
 એણેજ સૂર,^૩ સેહાનગર,^૪ બેઠે કર્યા બરબાદ છે,
 એણેજ ખરાબ કર્યા બુઝો, દમસ્ક ને બગદાદ છે. ૩૫૧
 જ્યાં એ છે અપશુકન, એમનાં ત્યાં ભૂતળમાં,
 જ્યાં વઃસો તેમનો, ખુવારી ત્યાં તે પળમાં;
 સંદેશો દુઃખનો, તેમની વૃદ્ધિ બાણો,
 સૈન્ય ખરાબોનું તે, જમાત અખીલ^૫ પિછાણો;
 હોવું એમનું સદા અહીં, મૂળ દુઃખનું બાણો,
 એમનો વધારો ઈશ્વરી, કોપ જરૂર પિછાણો. ૩૫૨
 સુસ્ત, નકામા, પંડ પોષનારા સૌ એવા,
 જણાય છે છેક જે, સુધારામાં વિખ^૬ જેવા;
 જન જાતિને લાભ, તેમનાથી ન જરાય,
 સંગ સદા તેમનો, હળાહળ ઝેર જણાય;

૧ બહાનાં. ૨ પરમેશ્વર. ૩ ભૂમધ્ય સમુદ્રને કિનારે સીરિયામાં એ
 એક શહેર છે. ૪ પશુ તે હાલ ઉજડ જેવું છે. ૫ ભૂમધ્ય સમુદ્રને કિનારે
 એ પશુ એક શહેર હતું. જેમાં કેકલાક કિલ્લા હતા. એ શહેર દમસ્ક નમ-
 રથી ૬૬ મૈલપર હતું. ૫ બધી. ૬ ઝેર.

જ્યારે તે અહિં ફેલાય છે, તો ધન સંકેતાય છે,
 એ જેમ વધે છે તેમ નિત, દોહત ઘટતી જાય છે. ૩૫૩
 સંખ્યા જ્યાં એમની, વધો ગર્ભ હૃદ ઉપરાન્ત,
 કે ગણાઈ સૌ કોમ, પશુ જેવી નિર્જાત;^૧
 ઈશ્વરની મદદનો, રહ્યો તેને નહિં ભાગ,
 ખુવાસેના મારથી, ન કેં ખચવાનો ભાગ;
 ના જશે અપશુકનિયાતણે, તમે અડાસે^૨ પણ કદા,
 મૂંગા આ દૂટારા તણો, મનમાં ભય રાખો સદા. ૩૫૪

૫ ઉદ્યોગી માણસોનું વર્તન, અને તેમની પ્રશંસા.^૩

પણ એમના સિવાય, જાંજી ટોળી છે એક,
 જેથી જન જાતિને, મળી મોટાઈ વિશેષ;
 મંડળોમાં એમનો, બધો દેખાય પ્રકાશ,
 ઉત્પત્તિ વૃદ્ધિ છે, ખાગની જેથી ખાસ;
 અવતાર લાંઘો છે જેમણે, મહેનતને માટે અહીં,
 જે સેવા કરવાને બન્યા, સદા જમાનાની સહી. ૩૫૫
 તેઓ ન સુખ ચેત કે, અહો કુરસદને લેશ,
 વળગેલા કામમાં, રહે નિશ્ચિન વિશેષ;
 એકે પણ તે લે ન, વિના કારણ વિશ્રામ^૪,
 જાગી લે છે ઘણા, સુવે ત્યારે આ કામ;
 થાકે છે તે શ્રમથી^૫ અને, ચેત બધે ફેલાય છે,
 તે સંકટ સહી કમાય છે, ને સૌ ફુનિયા ખાય છે. ૩૫૬

૧ સંદેહ વિના. ૨ છાંયડે. ૩ વખાણ. ૪ વીસામો. ૫ મહેનત.

તે ન ચણે તો થાય, હૂંચા મહેલો ખંડેર,
 તે ન વણે તો વસ્ર, વિના રહે સધળું શહેર;
 શેત્ર ન વાવે તેઓ, પ્રાણ પાખી જન થાય,
 છાંટે નહિં છોડ તો, બાગ જંગલ બની જાય;
 એમનેજ આધારે સદા, ગાડી આ ચાલી રહી,
 લોગવે તેઓ જો એન તો, સૌ જોએન બને અહીં. ૩૫૭
 કેશિશ કરવા વિષે, લગાડે છે બળ કામે,
 મહેનતમાં જીવ ને, શરીર ધર્શો નાખે હામે;
 તેમાં નિજ જીવને, ન સમજે જીવ અખંડે,
 હુનિયાને મરી મરી, જીવતી રાખે પંડે;
 બસ આવી રીત જીવવું, એ ભક્તિ છે તેમની,
 આ ધૂનમાં મરવું છે સદા, શુદ્ધ શહાદત^૧ એમની. ૩૫૮
 આવરદા તેમનો, બધો મહેનતમાં જાય,
 વિરામનો^૨ એમને, મળે વારો ન જરાય;
 નાશ લાગ જેમની, હમેશ રહે છે જરી,
 કાયર વૃષ્ટિથી કે, ન આંધીમાં^૩ લાચારી;
 તોડતી નથી લૂ જેઠની, દમ તેમનો જરા અહીં,
 નથી ખશેડી શકતું તેમની, દહતાને આકળ અહીં. ૩૫૯
 મિત્રોના ઉપકાર તળે આવે ન કદાચ,
 બાન્ધવ કે પુત્રની, કદી માગે ન સહાય;
 દે ન ધ્યાન આરામ, તરફ આકૃત મોઝાર,
 ગિરિ,^૪ દરિયો તેમના, ન માર્ગ વિષે નડનાર;

---

૧ ધર્મના કામને માટે જીવ આપવો તે. ૨ આરામ. ૩ વરસાદ ને
 વાતું તોફાન. ૪ પર્વત.

રૂસ્તમને સામ સમા કદી, સાંભળીએ કાને સહી,
પણ લાખો એવા હાલ પણ, છે શરમાળ છુપા અહીં. ૩૬૦

છે આ ધૂન કોઇને, દિલે કે કેંક કમાઇએ,
ખવરાવી અન્યને, અમે પોતે કેં ખાઇએ;
છે કોશિશ કોઇની, એવી કે સંકટ સહીએ,
પણ માથે કોઇનો, જરા આભાર ન લઇએ;

કોઇને ફિકર અંતર વિષે, બાળ બચાંની સર્વદા,
મસ્ત છે કોઈ મનમાં ઘણો, સ્વદેશપ્રીતિમાં સદા. ૩૬૧

છે જો કૃષિકર્મમાં, કોઇ મંડેલો પંડે,
તો દુકાનદારીમાં, મચ્યો છે કોઇ અખંડે;
કોઈ કરે દુખ દૂર, બંધુઓનું પ્રતિદિન,
દુર્ભણ દુખિયાતણી, કોઈ સેવામાં લીન;

આ, પોતાના આરામના, કામ વિષે ગુસ્તાન છે,
નિજના કુટુંબપર તે, સદા જીવ કરે કુર્બાન. ૩૬૨

આ દોડાદોડીમાં, મચેલા કોઇ જણાય,
કે કરીએ એકઠો, અમે ધનમાલ સદાય;
જેથી જીવતા લગી, હમેશ ખુશીમાં રહીએ,
મરીએ તો દિલગીરી, નહીં સાથે આ લઈએ;

કે ગયા પછી સ્ત્રી છોકરાં, શું ખાશે પાછળ રહી,
પોષાક તેમનો કફન^૧ મુજ, શેમાંથી કરશે અહીં. ૩૬૩

ઘણાક નિજ મન વિષે, હોંસ રાખે છે આમ,
કે કરી જઈએ અમે, કોઈ અહિં જાહેર કામ;

---

૧ મઘાને જે લમડાં પહેરાવવામાં આવે છે તે.

દુનિયામાંથી તેઓ, લોપ જે વારે થાય,
 તો સુંદર તેમનું, સ્મરણ^૧ બાકી રહ્યું જાય;
 એવા નામની પ્રસિદ્ધિને, રહાનારા લાખો સહી,
 કામો અનેક કર જાય છે, લોકોને માટે અહીં. ૩૬૪
 શુદ્ધ હૃદયના પુનિત,^૨ ઘણાક પ્રભુના બંદા,
 છે નિશાની સત્યની, જેથી કાયમ સુખકંદા;
 પ્રખ્યાતિ કે વખાણ, સ્વપ્નમાં પણ ન ચહાય,
 કાયર દેખાવથી. ઢોંગના શત્રુ સદાય;
 તેમનો પરિશ્રમ છે બધો, ઈશ્વરને માટે સહી,
 તેને પ્રસન્ન^૩ કરવા કરે, મહેનત સર્વ સદા અહીં. ૩૬૫
 તેમાં પ્રભુભક્તિમાં, કોઈ મોહિત^૪ છે પડે,
 જગપતિના^૫ નામને, પ્રસારે કોઈ અખંડ;
 કોઈ ભક્તિ, સંતોષ, સહનતામાં^૬ છે લીન,
 આપે કોઈ સુખોષ, મંડળીમાં પ્રતિદિન;
 કોઈ તો બચાવે ખુદને, મોભાથી અહિં સર્વદા,
 કોઈ ખૂડતાંની નાવને, તારે છે ભાવે સદા. ૩૬૬
 ઘણાક જન જાતિની, દાઝ ધરનારા બરી,
 શુભચિન્તક^૭ દેશના, સમાજ^૮ તણા હિતકારી;^{૧૦}
 સાગર સંકટ તણો, તારનારા ભલો ભાતે,
 દુનિયાની દુખ બરી, નાવના લંગર^{૧૧} જાતે;

૧ સંભારણું. ૨ પવિત્ર. ૩ સુખનું મૂળ. ૪ ખુશી. ૫ મોહ પા-
 મેલા. ૬ પરમેશ્વર. ૭ જે દુઃખ પડે તે સહન કરી રહેવું તે. ૮ ભણું
 ચહાનારા. ૯ મંડળી. ૧૦ ભણું કરનાર. ૧૧ વહાણને ચોભાવનાર એક
 જાતનું ઓળાર.

એમનાથીજ કોમો તણું, ભૂત ભવિષ્ય બહું દોંસે,
એમના વડેજ સમાજની, શોભા છે દુનિયા વિષે. ૩૬૭

સહે કોઇ સખ્તાર્થ, એમને સંકટ સાલે,
શોક હોય કોઇને, એમને દુખ તે ખાળે;
હરિદ્રી^૧ છે કોઇ તો, મુસીબત તે નિજ માને,
આકૃતમાં કોઇ તો, કયામત^૨ છે પોતાને;
કોઇપર છૂંટે ભોખાણુ^૩ તો, નિશાન એ, ખતોં ભય છે,
લૂટાય મુસાફર કોઇ તો, પાયમાલ તે થાય છે. ૩૬૮

ઠેક લગી વાતપર, પૂરી દૃઢતા ધરનારા,
મેખોથી નિજ કરારને એ છે જડનારા;
આકૃતના બહુ સખળ,^૪ સૈન્ય^૫ સાથે લડનારા,
ખીલઓની બળતોં, ચિતામાં^૬ જે પડનારા,
રોકવાયોં હરિયે એમનો, અધિક અધિક ભૂભરાય છે,
ઘેલછાથકી કે એમની, ગાંડાઈ વધી ભય છે. ૩૬૯

પાગ^૭ જમાવ્યા પછી, કદી પાછા નથી હઠતા,
ડગલું આગળ ભરી, નથી પાછળ તે ખસતા;
ફેલાયા પછોં જરા, નહોં જે સંકોચાય,
વધી ગયા પછોં કદી, જેઓ ઘટતા ન જણાય;
ના મેલે પૂરું કર્યા વિના, કદી જરૂરી કામને,
મંડે ઉમંગથી જ્યાં લગી, ભુચે ન શુભ પરિણામને. ૩૭૦

---

૧ ગરીબ. ૨ જે છેલ્લે દિવસે પરમેશ્વર દુનિયાનો હિસાબ લેશે
તે દહાડો. ૩ તીર. ૪ બળવાન. ૫ લશ્કર. ૬ ચેહ. ૭ પગ.

(૧૨૪)

જે શક્તિ એમને, દીધી પ્રભુએ જીવનમાં,^૧
 તેનું ઘણું મહત્વ,^૨ સમાજોલું છે મનમાં;
 ફરે દુઃખથી પણ ન, એમનું ચિત્ત ચક્રોર,
 કરતું નથી જેમને, કોઈ સંકટ કમજોર;
 આત્માને હાથ પગોતણા, પૂરા બંડસાપર રહી,
 સમજે છે સેના^૩ ધધિરી, પોતાની સાથે મહી. ૩૭૧
 મજલ નથી એમને, જરા મુશ્કેલ દરેક,
 દીર્ઘી આવે દૃષ્ટિએ, બરાબર માર્ગ હરેક;
 જંગલ કંઠક બચું, જેમને છે ઉદ્યાન,
 સરખાં છે તેમને, ગગનગિરિ ને મેદાન;
 હરકત કરનાર ન કોઈ છે, વાટ વિશે કહી તેમની,
 જોતરાય પજે એવો દીસે, દરિયો નજરે જેમની. ૩૭૨
 એમ અહીં જોટલા, પુરૂષ છે હિમ્મતવાન,
 તે નિજના કામમાં, દીસે તૈયાર સમાન;
 દુનિયાની તેમના, વડે ધુમધામ જણાય,
 આશ્રિત^૪ છે એમના, ગરીબ શ્રીમાન બધાય;
 તેમના વગર સૌ મંડળી, શોભા રહિત હતી છતી,
 જો હોત નહિ એ તો બધી, મિજલસ અહિં ઉજડ હતી. ૩૭૩
 ધધિરની સૌ ભૂમિ,^૫ એમનાથી જે બાગ,
 બઝાર તેજસ્વી છે, ઝમાનાનું સૌ બગ;

ચિહ્નો^૧ કલ્યાણનાં,^૨ એમનાથીજ જણાય,
 કુદરતના સૈ-લેહ, તેમનાથી સમજાય;
 એમનાજ ઉપર ગર્વ છે, હોય કોઇને તો કદા,
 છે તો એમના વડેજ છે, વડાઈ માણસને સદા. ૩૭૪
 એમનાથી આળાહ, દેશ ને રાજ્ય હરેક,
 તાબાં છે તે વડે, પ્રભા ને ધર્મ હરેક;
 દૌસે એમનાથીજ, પ્રતિષ્ઠા સર્વ પ્રભાની,
 વધે એમનાથીજ, ઉન્નતિ જગત બધાની;
 છે કૃપા ઇશ્વરી એમનો, હમ દુનિયામાં સર્વદા,
 શોભે છે પ્રભુત્વ એમને, પ્રતિનિધિપણું^૩ અહીં સદા. ૩૭૫
 એમનુંજ પ્રત્યેક, માર્ગમાં છે અજવાળું,
 જંગલમાં આ તેજ, એમનું છે રહિયાળું;^૪
 પ્રકાશ છે એમનો, અહીં લીલા સૂકામાં,
 ચમત્કાર^૫ તેમનો, દૌસે સાગર વસુધામાં,
 એમનાથીજ અહિં આદમે,^૬ આ પદ^૭ પ્રાપ્ત^૮ કર્યું હતું,
 (કે) આત્મીક^૯ પ્રાણિયે જેમને, શીશ નમાવ્યું હતું છતું. ૩૭૬
 છે હરેક દેશમાં, એમનાથી હિત,^{૧૦} વૃદ્ધિ,
 છે એથી કોમનાં, દબદબો તેમ સમૃદ્ધિ;^{૧૧}
 કુળમોટપ^{૧૨} શ્રેષ્ઠતા, એમનાથીજ ગણાય,

૧ નિશાનીઓ. ૨ ભણું. ૩ મુખિયારપણું. ૪ રણિયામણું. ૫ અજા-
 ન્યની. ૬ મુસલમાનો જેને દાદા આદમ કહેછે તે—પરમેશ્વરે જે માણસને
 પહેલ પડેલો પૃથ્વી ઉપર સરળ્યો હશે તે. ૭ ફરજનો. ૮ મેળવ્યું. ૯ કિ-
 રસ્તા—પરમેશ્વરના દ્વાર. ૧૦ ભણું. ૧૧ દોલત. ૧૨ ક્રાળની મોટાઈ.

એમનાથી આબરૂ, ગર્વ, મોટાઈ સદાય;
 ઈજ્જતને મનમાં ચાહે તો, બને મહેનતુ સર્વદા,
 ઈજ્જતનો લેહ મનુર્સીમાં, ક્રુપો રહેલો છે સદા. ૩૭૭

મહેનતનું જેમણે, લોધું સંકટ નિજ માથે,
 દુનિયામાં તેમને, વડાઈ મળી સૌ વાતે;
 તે સિવાય મોટાઈ, આબરૂ ને અધિકાર,
 મનમાં નથી કોઈને, બુઝો ખોળી આ ઠાર;
 જેટલાં વૃક્ષ આ બાગમાં, વૃદ્ધિ પામ્યાં છે અહીં,
 તે સદા ચઢેલાં છે બુઝો, નીચેથી હુંપર સહી. ૩૭૮

હકુમત મળી તેમને, હતા જે જન કંસારા,
 પામ્યા સરદારી ને, ધોળિયો મળી ધોનારા;
 થયા સમાગમતણું^૨, સ્થાન^૩ અહિં કેંક સુતાર,
 બન્યા સમાના ધ્રુવ,^૪ સરૈયા ખુદ આ વાર;
 પાડયા પ્રવીણ પુરૂષો ઘણા, મશાલચી જોતાં અહીં,
 માલીક સમયના થઈ ગયા, કે પીંજરાઓ સહી. ૩૭૯

ચઢતો જન જાતિમાં, હતો ખૂનસ^૫ ન કાંચ,

---

૧ મેલ. ૨ મેળાપ. ૩ ઠેકાણું. ૪ ધ્રુવની પેઠે સૌ લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા. ૫ એ તત્વગ્રાની તાતારના આવરણનહેર પ્રાંતના ફારાખ નગરનો વતની હતો. ઇસ્લામી તત્વગ્રાનીઓમાં એ સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાએલો છે. અરબ અને યૂનાનીઓની કોઈ વિદ્યા એવી નથી કે જેમાં એણે અંચ જાણ્યો ન હોય. બધા મળીને તેણે ૬૦ પુસ્તકો લખેલાં છે. બગદાદના ખલિફા મુસ્તાદરખિષ્ઠાહના વખતમાં એ ઇરાકઅરબીમાં આવ્યો અને પછી ત્યાંથી દમશ્ક શહેરમાં ગયો ત્યાં હિ. સ. ૩૩૯ માં સ્વર્ગવાસી થયો.

(૧૨૭)

હુનિયામાં ખૂઅલી^૧, હુતો જૂદો ન જરાય;
 લઘુવયથી^૨ શ્રમ વિષે, થયા મશગૂલ અખંડે,
 ઊંચી કદરના^૩ થયા, તેથી માલિક તે પંડે;
 લાગે નિત હુનર કળા વિષે, એમ તમારું ધ્યાન જો,
 તો અખૂનસ ને ખઅલી, તમેજ છે એ માનજો. ૩૮૦

૬ ઇસ્લામીઓને ઉદ્યોગી થવાનો બોધ.

જીલમ કર્યો છે તમે, જીદને માથે ભારે,
 કે અહિં જે સ્તંભને, પ્રતિષ્ઠા છે આધારે;
 ઉન્નતિનો દેખાડનાર જે માર્ગ અખંડે,
 અવનતિની નાવનો, ઊપરી છે જે પંડે;
 મજબૂત પીઠની પેઢિયો, હુતી તમારી જે થકી,
 તેનાથી દૂર થઈ ગઈ, કોમ બધી જોતાં નકી. ૩૮૧
 નથી વિદ્યા કે કળા, તમારામાં કંઈ શેષ,
 નીતશાસ્ત્ર કે તત્વજ્ઞાન દેખાવ ન લેશ;
 તર્કશાસ્ત્ર ને ખગોળજી^૪ નથી જ્ઞાન જરાય,
 જો છે તો યોગ્યતા, કુંકળાકી દેખાય;
 આ ઘરમાં છવાઈ જાય નહિ, અંધકાર કે આ સમે,
 જીલ થતા હોવાને સત્વરે,^૫ સંકોરો ફરોને તમે. ૩૮૮

૧ પાછળ પૃષ્ઠ ૩૬ ની દીપ જુઓ. ૨ નાની ઉમ્મર. ૩ ખૂબ.
 ૪ તરત.

(૧૨૮)

હરેક જનમાં ગુમ, રહ્યા છે તત્વ અનેક,
ખબર નથી જોમની, કોઈ માણસને છેક;
ભૂવતા લગીં તેમને, ન હૈં કેળવણી અપાય.
તો તે મળોં માટીમાં, સર્વ માટી થઈ જાય;
એ તત્વ અમારામાં સદા, પ્રભુની થાપણ છે સહી,
ખરબાદ રખેને થાય તે, પૂંછ ઈશ્વરની અહીં. ૩૮૩
ભુવાનોંયા જે આજ, છૂટા ફરતા દેખાય,
નીચ સંગમાં રહી, ખરાબ સદા જે થાય;
ઉત્તમ જાતિતણા, વંશને જે કહેવાય,
પણ લાજ્જન બાપને, જેમનાથી લેખાય;
¹અવકાશ રૂપ રોકડ તેઓ, ફેગટ ખુવત નહીં કદા,
તો ગર્વ આણવા યોગ્ય તે, થાત પૂર્વજોને² સદા. ૩૮૪
અભણ અને અજ્ઞાન, ફરે જે લોકો આજે,
યોગ્ય તત્વ તે વિષે, ઘણાક જનોમાં રાજે;
જેવકૂંઠીમાં કુપા, બિચ અંશે દેખાય,
એજ અપૂર્ણો વિષે, કુપા સંપૂર્ણ જણાય;
જો રમત ગમતમાં મગ્ન³ એ, રહેતા હોત નહીં છતા,
તો તેઓ વિષેજ અનેક અહીં, તૂસી⁴ ને રાજી⁵ હતા. ૩૮૫

૧ કુરસદ. ૨ બાપદાદા. ૩ ખુશી. ૪ ખવાબ નસીરદીન મુહમ્મદ તૂસી હિઝરીની સાતમી સદીમાં હોલાકુખાનો નેડીઓ અને સલાહકાર હતો. અબ્દુનસ અને બૂઅલીની પેઠે એણે પણ ધણીક વિધાઓમાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. ૫ ઈમામ ફકરદીન રાજી રે નગરના રહેવાશી મહા પંડિત હતા. એમને જન્મ ઇ. સ. ૫૪૩ માં થયો. જિજ્ઞાસુ વિધાઓમાં એમણે ૫૦ અંથ લખ્યા છે.

(૧૨૯)

આજ કોમ કે મનુષ્યનો, જ્યાં કાળ જણાય,
જેમાં નાદાનોનો^૧, બધે પોકાર સુણાય;
જેના અજ્ઞાનમાં, કોઈનો ભાગ ન લેય,
જેને કબજે હતાં, સુવિધા હુનર વિશેષ;
તે બધી વૃદ્ધિ કૌશિશ ને, પરિશ્રમતણી પિછાણુને,
નહિ તો અમારો નાડી વિષે, તેજ લોહોં છે જાણુને. ૩૮૬
નાઉમેઢ છે તમે, હકૂમતથી^૨ આ કાળ,
ધોધ ચૂકયા છે હાથ, માલ મિલકતથી હાલ;
બહાદુરીને રોધ, ચૂકેલા છે મુખ ઢાંકી,
વડાઈ મોટા તણી, સર્વ મેલી છે હાંકી;
આધાર હવે મોટાઇનો, વિદ્યા હૈપર છે સહી,
પૂર્વજો તણો આ વારસો, એક જ બાકી છે અહીં. ૩૮૭

૭ સદ્વિધાનાં યશોગાન.

કહેતા આવે છે હમેશથી જે અહિં સર્વ,
કે, છે વિદ્યા રૂપી, પૂજા માણસનો ગર્વ;
મિસર, અરબ, ઈરાન, હિંદ તેમજ યૂનાન,^૩
છે સૌનો અભિપ્રાય, તે વિષે એક સમાન;
આ દાવો હતો, ન જે વિષે, કેં તકરાર હતી છતી,
સાક્ષી ન કોઈ તેના વિષે, આજ લગી ખુલ્લી હતી. ૩૮૮

---

૧ મૂર્ખાઈ. ૨ અધિકાર-સત્તા. ૩ ગ્રીસ.

સદ્વિદ્યા સર્વમાં, મનાતું બારે રત્ન,
 પારખવાને કર્યો, હતો જેને ન પ્રયત્ન;
 બધી બક્ષિસો હતી, માનો લીધેલી તેની,
 સર્વ શક્તિયો હતી, બાણવામાં નહિં જેની;
 પણ ધરતી ને દરિયો હવે, સાક્ષી પૂરી રહ્યાં હોંસે,
 કે બળ ઈશ્વરના હાથનું, રહેલું છે વિદ્યા વિષે. ૩૮૯
 પર્વત ને પૃથ્વીપર, બનાવી મેળો એણે,
 હોંધું બનાવો બઝાર, આજ સાગરને જેણે;
 મનાવો છે સર્વને, અવની^૧ આ ફરતી તેણે,
 સ્થિર તારા ગતિમાન,^૨ ઠરાવ્યા છે અહિં એણે;
 એકદું સૈન્ય કરવાતણું, કામ વરાળ થકી લોંધું;
 કાપડ વણવાના યંત્રને, મનુષ્યનું બળ છે હોંધું. ૩૯૦
 ધન્ધન^૩ શિલાતણા,^૪ બળાવે છે એ જાતે,
 વહાણો ખુશ્કી^૫ વિષે, ચલાવે છે ભલોભાતે;
 ગવાજ સાંચા વિષે, ઢળાવે છે આ વાર,
 ભૂમિના ભંડાર, કઢાવે છે આ ઠાર;
 વીજળીને કાસદ^૬ કારમો,^૭ એ જ બનાવે છે અહીં,
 ઊડાવે છે પાંખો વિના, એ જ મનુષ્યોને સહી. ૩૯૧
 સુધારા રૂપી મહેલ તણો કડિયો એ છાજે,
 ઉન્નતિના સૈન્યનો, એ જ સરદાર વિરાજે^૮

---

૧ પૃથ્વી. ૨ ફરતા. ૩ બળતણ. ૪ પશ્ચર. ૫ જમીનમાં. ૬ મે.
 પિયો. ૭ ચક્કારી. ૮ શામે.

કાશીગરનું કોઇ, ઠામ એ છે ઝોઝર,
 યોદ્ધાઓનું કોઇ, મુકામે છે હથિયાર;
 નીચું દેખાડયું છે ઘણું, શૂરાને એણે અહીં,
 એણે લોકડી કમજોરને, વાઘ બનાવ્યા છે સહી. ૩૯૨

છે એને આધિન^૧, પાદશાહત દુનિયાની,
 જીત્યા છે એણે જ, અર્મની^૨ તેમ યમાની;^૩
 શરણ સદા માજીન્દરાનો^૪ દેતોને આણે,
 ભૂલ્યા બખિલિસ્તાની^૫, પહેલવાની આ ટાણે;
 એના બળથી જ થઈ જીત્યો, આ દુનિયા તાણે સહી,
 સામે ન થયા સર્કેશિયન,^૬ કે દેલમવાસી^૭ અહીં. ૩૯૩

લાખો હુપર અહીં, સેંકડો એ જ ચઢાવે,
 હુયદળને^૮ એ હાર, પાયદળથી^૯ ખવરાવે;
 વહાણો સાથે એજ, હોડિયોને લેઠાવે,
 કિલ્લાઓ પણ વિષે, ચપટિયોમાં ઊડાવે;
 તેની લઠાઇથી કોઈ પણ, ટકી શક્યું નહિ સર્વદા,
 તેની આગળ ન નબી શક્યાં, ચિલખત^{૧૦} કે બખતર કદા ૩૯૪

૧ તાબે. ૨ પાછળ પૃષ્ઠ ૧૧૦ માં જુઓ. ૩ અરબ-
 સ્તાનના યમન પ્રાંતના લોકો. ૪ ઇરાનમાં દેલ્હી ને મેલાનની પૂર્વમાં
 માજીન્દરાન એક પ્રાંત છે ત્યાંના લોકોને કિર્દોસી કવિએ લખનામાં
 દેલ લખ્યા છે. એ પ્રાંત હાલ રશિયાને તાબે છે. ૫ પાછળ પૃષ્ઠ ૬૪માં
 જુઓ. ૬ સર્કેશિયાના લોકો. ૭ પાછળ પૃષ્ઠ ૫૧ માં જુઓ—દેલમના
 વતની. ૮ ઘોડેસ્વારોનું લશ્કર. ૯ પગે ચાલનારા સિપાઈઓનું લશ્કર.
 ૧૦ લોહનું અંમરખં.

મહદગાર જેમણે, ળનાવી નિજની એને,
 દોરનાર પ્રત્યેક માર્ગમાં નીમી તેને;
 લાગુ પડે આ વચન, તેમને આજે છેક,
 કે,છે જન જાતિથી, જૂંચી જાતિ અહિં એક;
 તેમની રીતિને કામ કંઈ, જૂંદાં સર્વ જનથી દોસે,
 જો સૌ મનુષ્ય છે તો તેઓ, ચોરજ છે દુનિયા વિષે. ૩૯૫
 ઘણા તેમને ચમત્કાર કરનારા જાણે,
 કેંક જનો એમને, દેવતા રૂપ પિછાણે;
 પરંતુ જે તેમને, આજણે છે શુભ રીતે,
 તેઓ તેમના વિષે, એટલું માને ચિત્તે;
 કે દુનિયાએ હમણા લગી, કરી કમાણી જે હતી,
 તેમાંથી થોડી કે ઘણી, મળી તેમને છે છતી. ૩૯૬
 વિદ્યાથી તે કુશળ, બન્યા પ્રત્યેક કળામાં^૧,
 નથી જેની જોડ કે, બરાબરિયો અચળામાં^૨;
 હરેક વસ્તુ અને, તેમનું કામ હરેક,
 જમાનાનો શક્તિ ને, જ્ઞાનથી એટલે વિશેક;
 કારીગરોને સૌ તેમની, એવા તાકે છે અહીં,
 કુદરતી ચમત્કારો વિષે, જેવા અકિત^૩ અને સહી. ૩૯૭
 વિદ્યાએ કરી દોઢા, તેમને માટે આજ,
 ખુલ્લા, જૂના નવા, ગ્રુમ બાંકાર ઘણાજ;
 દેખાડ્યાં તેમને, ખુપા ધનનાં ઠેકાણાં,
 વિજય પામવાતણાં, બતાવ્યાં સ્થાન અબણ્યાં;

ધરતી ને દરિયાપર બધે, છવાયલો વા જેમ છે,
 ફેલાયા છે તે પૂર્વ ને, પશ્ચિમ હુપર તેમ છે. ૩૬૮
 કેળવણીનું મૂળ, ખડું છે કે દોલત છે,
 સત્તા પાછળ સદા, રહી વિદ્યાની છત છે;
 દુનિયામાંથી થયું, જેમનું રાજ્ય વિદાય,
 સદ્વિદ્યા શાણપણ, રહ્યાં તેમાં ન જરાય;
 પામીને પરાજય ગ્રીસ કે, રહ્યું ન લેખામાં અહીં,
 તેમજ ન રહ્યું ઈરાન કે, તાજ^૧ ગુમાવીને સહી. ૩૬૯

૮ સંકટમાં સહનશીલ બની સદુદ્યોગમાં મંડયા રહેલું.

પણ કહિયારો એક, સહનતામાં ભરપૂર,
 કહેતો પરિશ્રમતણા^૨, ચાકમાં થઈ ચકચૂર;
 ખમવાં જે સંકટો, કઠણ દેખાય વિશેષ,
 જીતાવવાને યોગ્ય, જાણવાં તેજ હમેશ;
 નથી ખાલું પીલું મનુષ્યને, હલાલ જીવતરમાં કદી,
 કે એક થાય નહિ^૩ લોહી ને, પરસેવો બે જ્યાંસુધી. ૪૦૦
 શિકાર બે આવવો, હાથ સહેલો ન જણાય,
 તો ચલાવવા અશ્વ, છારતકથીજ^૩ સદાય;
 જીંઘાડવો હોય ભાર તો, બેસો ન જરાય,
 જલદી હાંકો જરા, ફૂર જવું હોય કદાય;
 કર્શી જુએ ઝમાનો ફૂર થઈ, બેર તમારું બે કદા,
 તો બળ વાપરવાનો સમય, મિત્રો એજ ગણો સદા. ૪૦૧

૯ અસલના ઇસ્લામીઓની વિદ્યા સંપાદન કરવામાં કેશિશ.

યાદ કરો આપણા, પૂર્વજોની હાલતને,
 સંકટમાં હારતા, નહિ કદો જે હિમ્મતને;
 વર્ષોલગી પ્રવાસ^૧, તણા પરિશ્રમ શિર ધરતા,
 પ્રાપ્ત સુવિદ્યા કળા, ગરીબ સ્થિતિમાં કરતા;
 પત્નો મળતો જ્યાં તેમને, વિદ્યા હુનર તણા કદા,
 રસ્તો લેતા તે તરફનો, નોકળીને ધરથી સદા. ૪૦૨
 ખારીજમ^૨, ખાદિયા, મુમાત્રાને^૩ તૂરાન^૪,
 છત કેળવણીનો જ્યાં, ઘણી સાંભળતા ઠાન;
 પર્વત ને જંગલો, યસાર કરીને પ'ડે,
 ત્યાં જોઈતાં એસતાં, જતા અજ્યાસી અખ'ડે;
 ઇસ્લામી ધર્મ તણા અમલ, જે જે કામ હતો છતો,
 પ્રત્યેક માર્ગમાં તેમનો, બંધાયો તાંતો^૫ હતો. ૪૦૩
 મુસ્તનસરિયા, નિઝામિયા, નાસિરિયા બારી,
 નફીસિયા, ઝેનિયા, ઇઝ્મિયા અતિ ગુણકારી;
 અઝીઝિયા, નૂરિયા, મુકાહિરિયા હિતકારી,
 રવાહિયા, સિત્તિયા, તેમ સાહિબિયા સારી;

૧ મુસાફરી. ૨ એ પ્રાંત ખુરાસાનની ઉત્તરે છે એમાં ઘણા પરા-
 કમી ઇસ્લામી બાદશાહ થઈ ગયા છે. હાલમાં તેની રાજધાની ખિવા
 નમર છે. ૩ એ એશિયાની દક્ષિણે હિંદી મહાસાગરમાં એક ખેટ છે.
 ૪ તાતારનો મુલક. ૫ ખાણસોની હાર.

(૧૩૫)

વિદ્યાચોધકની મધ્યમાં, આ સૌ કુંવેજો^૧ હતી,
કુર્દિસ્તાની^૨, તાતારીયો, હિન્નજિયો કેરી હતી. ૪૦૪

૧૦ ઇસ્લામીઓને સ્વાશ્રયી થવાની જરૂર.

છે જનને જરૂરું, કે, ન, હિન્નત તે હારે,
બને ત્યાં લગી ખુંદ, કામ ખુદના ચણુગારે;
છોડી દે તે ઇશ્વર વિના બધા આધાર,
છે બળ તે કમજોર, સર્વ આવી મળનાર;
ઓપટી સમે જાંખો નહોં, કાળા કે જમણા કદા,
જો પોતાની ગાડી તમે, હાંકો ખુંદ પોતે સદા. ૪૦૫
ખાધી તમે ઘણીક, થાળિયો ભૂખ વિનાજ,
બોળ બાંધી બાંધો, ઉપાડ્યા નિત્ય ઘણાજ;
વાળની આશ પર, ઘણા રાગો છે ગાયા,
પાછળથી મળનાર, જોર પર ઠાઠ બતાવ્યા;
બસ હવે ધૂંસડું ખાંધ પર, પોતાની મૂકો તમે,
હાજતો પૂરી પાડો હવે, ખુંદ પોતાની આ સમે. ૪૦૬
નિજની અડચણ તમે, દૂર કરશો નિર્ધાર,
પોતાના હર્દનો, તમે કરશો ઉપચાર;

૧ આ છપ્પામાં મુસ્તન સરિયા વગેરે અસલની ઇસ્લામી કુંવેજોનાં નામ છે. બમદાદ, બસા, હિરાત, નિશાપૂર, અને કમુસ્ક વગેરે શહેરોમાં જૂદા જૂદા બાદશાહો અને અમીરોએ સ્થાપેલી હતી. ૨ કુર્દિસ્તાનમાં કુર્દિસ્તાન નામનો એક પ્રાંત છે ત્યાંના લોકો.

(૧૩૬)

ખુદ તમેજ મજલનો, સાજ કરશે તૈયાર,
જો કરશે કાંઈ તો, તમે કરશે આ ઠાર;
ધંધરી હુકમનું ગુપ્ત બળ, છે હિમ્મતના હાથમાં,
છે ધંધર હિમ્મતવાનનો, મદદગાર સૌ વાતમાં. ૪૦૭

૧૧ પોતાના હરૈક પ્રકારના સુધારાનો આધાર રાજ્ય-
ના ઉપર રાખનાર પ્રજા હમેશાં નબળી રહે છે.

હોય રાજ કરનાર, લાભ કરનારો જ્ઞાતા^૧,
પ્રજાનો કેળવણીનો, હોય તે આશ્રયદાતા^૨;
પણ ખરાબ સ્થિતિ નથી, અહીં એનાથી એક,
કે બોલો રાજ્ય પર, પ્રજાનો હોય હરૈક;
હાથમાં હોય એવી રીતે, રૈયત તેના સર્વદા,
કે હોય જેમ ગરસાલના,^૩ કબજામાં મડદું સદા. ૪૦૮

શોખવે વેચારના, ભેદ તેને ખુદ તેજ,
ધંધો કારીગરી, બતાવે તેને એજ;
નિયમ ખેતીવાડીના, તે જ તેને સમજાવે,
વર્ણી લખતાં વાંચતાં, તે જ તેને બતાવાવે;
એવો જે રૈયતને મળે, આશ્રય અહીં પ્રમાણુજો,
માણુસાઈ તેનાથી સદા, દૂર ખશેલી જાણુજો. ૪૦૯

૧ જ્ઞાતી. ૨ મદદગાર. ૩ મુસલમાનોમાં એક માણસને મડદાં નવ-
રાખવાને માટે મુકરર કરેલો હોય છે તે,

છે જોધએ તેટલી, મદદ આ, રાજ્ય તણીજ,
 કે રહે તેને લોધે, મુલકમાં શાન્તિ^૧ ઘણીજ;
 જાન માલનું પૂરેપૂરું સંરક્ષણ^૨ થાય,
 સમાનતા^૩ ને ન્યાય, એક સરખાં સચવાય;
 રૈયત પર કહો અન્યાયથી, કેઈ દબાણ કરે નહીં,
 કેારે મૂકી કાનૂનને, અમલ ચલાવે ના કહી. ૪૧૦

રાજ્યનીર્તિ^૪ ચાલતી, હોય જ્યાં એવી રીતે,
 લાજ વગરની પ્રજા, તદન જાણે ત્યાં ચિત્તે;
 કે શોધે પ્રત્યેક, કામમાં આશ પરાઈ,
 દુખ પોતાનું કરી, શકે ન નિવારણ^૫ કાંઈ;
 એકજ ટેકાને આશ્રયે, હોય ભૂલેલું ઘર અહીં,
 તે ખર્યો કે પડયું સઘ એ, બૂમિની હૃંપર સહી. ૪૧૧

મનને સંકોચવા, તણે તે છે ન ઝમાનો,
 કે હક બણુનું બણાવવું ગણતા પોતાનો;
 બ્રાહ્મણનો કહો કેઈ, શુદ્ર પંડે લે વેશ,
 તો તેને માટે ન, કેઈ શિક્ષા છે લેશ;
 જાય ને નીચ સર્વે હવે, દર થયા માનો તમે,
 નર્થો કાળા અને સફેદમાં, ફરક હવે કે આ સમે. ૪૧૨

---

૧ સુખચેન. ૨ સંભાળ. ૩ સૌ રૈયતને સરખી જણવી તે. ૪ રાજ્ય
 અલાવવાની રીતિ. ૫ દર.

૧૨ વિધાનું પ્રખળ.

હુકમ સમયનો હવે, જરૂરનો છે બસ એજ,
 કે, છે જે કાંઈ તે, અહીં કેળવણી છેજ;
 આજ કાલ એજ છે, રાજ સત્તાનું મૂળ;
 શેહેનશાહીનો, ગુપ્ત લેહ એમાં છે ફૂલ;
 આ જોર મળેલું છે જીવો, એજ કીમિયોને સદા,
 સરખા રાજા ભિક્ષુકને; એ જ કરે છે સર્વદા. ૪૧૩

એ તાબેદારને, શીખવે તાબેદારી,
 હાકિમને એ ન્યાય, માર્ગ દેખાડે જારી;
 મનમાંથી એ વેર-ભાવને દૂર કરે છે,
 જગમાંથી જે રાજદ્રોહની^૧ રીત હરે છે;
 હકદાર કરે છે એજ અહિં; રૈયતને તે બાણી,
 જીભાને^૨ જે સરખો કરે, નિજ અંતરમાં આણી. ૪૧૪

સાંભળી છે ફરિયાદ, ગરીબો કેરી એણે,
 ગુલામગોરી નાબૂદ, કરી નાખી છે તેણે;
 નાખ્યો પાયો પ્રજા, તણી સત્તાનો જેણે,
 બનાવ્યો છે સંપૂર્ણ, સ્વતંત્ર પ્રજાને એણે;
 કેદ પણ કરે છે એજ ને, છૂટા પણ કરતી સહી,
 એ સ્વતંત્રતા બંધે અને, વફાદાર^૩ કરતી અહીં. ૪૧૫

વેપારે મેળવી, એવી શોભા તેનાથી,
 કે ભાસે છે તુચ્છ, આજ હકુમત^૪ જેનાથી:

૧ પોતાના રાજની સામે બળવો ઉઠાવવો તે. ૨ જોખમ. ૩ નિ-
 મકહલાલ ૪ રાજપાધિકાર.

પદ^૧ એવું ખેતીનું, વધાર્યું છે આ ટાણે,
 કે ખેડૂતો અમતકાર, દેખાડે જાણે;
 એવી તો જિંદગી પ'કિતએ, ચઢાવો છે કારામરી,
 કે કુદરત જગદાધારની,^૨ જણાય છે આંખે ખરી. ૪૧૬
 કોમોમાંથી કુસંપ, સર્વ કાઢે તે દર,
 ઉપજાવે પ્રેમનાં, અંતરે તે અંકુર;^૩
 એક બીજાના દ્રેષ, ધ્રુવે મનમાંથી એ જ,
 એક સેરમાં સર્વ, પસારે દાણા તે જ;
 જાય છે બિંદુઓ પર જીવો, લીટીપેરે તે સદા,
 એ અસંખ્ય અંતઃકરણને, એક કરે છે સર્વદા. ૪૧૭

૧૩ કેળવણી વગરના લોકોની સ્થિતિ.

જ્યાં એ નથી ત્યાં પ્રજાભાવ કે ધર્મ ન લેશ,
 કોમનું રક્ષણ કે ન, દેશનો પક્ષ^૧ હમેશ;
 જૂઠાં સૌનાં દુઃખ, સુખ પણ ભિન્ન ગણાય,
 અલગ સર્વનું માન, અલગ અપમાન મનાય;
 ત્યાં ખબર નથી કે કોમ શી, વસ્તુ છે દુનિયા વિષે,
 ઈશ્વરનો એ સંબંધમાં, છાનો લેદ કયો હશે. ૪૧૮
 કેળવણીની કહર, જેમણે લેશ ન જાણી,
 જોરાવર તેમણે, ખરાબી માથે આણી;
 સુલતાનો ને શાહ, ખોઈ બેઠા અધિકાર,
 ઈરિદ્રતામાં ડૂબ્યાં, અમીરી કુળ આ કાર;

આખરૂંને યોગ્ય રહ્યા નહીં, ખાનદારનો લોકો અહીં,
 દાવા શ્રેષ્ઠતાતણા બધા, જૂઠા છેક થયા સહી. ૪૧૬
 કામ ન કારીગરો, તણા ચાલે તે ઠામ,
 છે ધંધાધારીના, ન ધંધામાં કસ નામ;
 સોદાગર લોકના, બગડવા લાગ્યા ખેલ,
 ધણાક ધરના હોંસે, બારણા બંધ થએલ;
 જે રાતદિવસ બેઠા ધણી, દોલત મેળવતા હતા,
 હાથ પર હાથ મેલી હવે, તે સૌ બેઠા છે છતા. ૪૨૦
 હુજ્જર કળા હમેશ, સર્વ જ્યાં ઘટતાં જાય,
 દિનદિન કારીગરો, ધણા કમતી ત્યાં થાય;
 નીતિ શીખવનારની, નિપુણતા^૧ નિત્ય મટે છે,
 ઔપધશાળા^૨ અને, વૈદ દિનદિન ઘટે છે;
 સૌ વિદ્વાન ને વિવેચકો^૩, કમી થયા જોતાં સહી,
 ના શ્રેષ્ઠ પદકારો^૪ હોંસે, ગદ્ય^૫ ન લખનારા અહીં. ૪૨૧
 જો તે ટોપી એક, પહેરવા કાજ બનાવે,
 તો તે કપડું એક, ખીંછ દુનિયાથી લાવે;
 સોય એક જો તેઓ, શીવવાને મંગાવે,
 તો લેવા પૂર્વથી, જન્ય પશ્ચિમમાં ભાવે;
 અન્યના ઓશિયાળા તેઓ, હરેક વસ્તુમાં સહી,
 વંત્રશાસ્ત્રના અજ્ઞાનથી, છેક ખરાબ થયા અહીં, ૪૨૨
 સેજ વિષે તેમની, બિછાનું પછેડી પરનાં,

---

૧ હોંશિઆરી. ૨ ક્વાખાનાં. ૩ દીકાકાર. ૪ કવિઓ. ૫ વાત-
 ચિતની બાષા.

વાસણુ છે તેમની, કને ન ઘરાણા ઘરનાં;
 ચમચો, કાતર, છરી, ચપ્પુ, નસ્તર, પરદેશી,
 ખ્યાલા તેમ શિરોઈ, કોઈ વસ્તુ ન સ્વદેશી;
 મિજલસમાં ડ્યામ્પ^૧ જણાય છે, કલમો છે ઢક્તર વિષે,
 જોતાં ઘરમાં સામાન સૌ, માગી આણેલો દૌસે. ૪૨૩
 જો પશ્ચિમમાંથી ન, માલની આવક થાય,
 તો ધંધાધારિયો; ભૂખથી ત્યાં મરો જાય;
 ઊંવિકા વેપારીયો, તણી ચાલે ન લગાર,
 શોધ્યો ન જડે માલ, દૂકાનોમાં તે ઠારા
 આધાર પરાયા પર સદા, ત્યાં સઘળો વેપાર છે,
 ત્યાં વેપારી ને શેઠ સૌ, પેટામાં પળનાર છે. ૪૨૪
 શિક્ષાઓ થાય આ, સુકેળવણી તજવાથી,
 હજુએ પ્રભુ તેમને, ખશેડે ગફલતમાંથી,
 ન મળે આરામનો, રખે પછી રસ્તો એક,
 છે આકૃત આવનાર તે ભારે છે છેક;
 માર્ગને મોખરે પવન બહુ, પ્રતિદિન વધતો જાય છે,
 હીવાઓ ને ફાનસ વિના, બીક હવે દેખાય છે. ૪૨૫
 જુઓ સમય કામઠાર છે પત્રક લઈ સાથે,
 લે હરેક ફેજની, કવાયદ તે નિજ હાથે;
 સંકટ સહેનાર ત્યમ, પ્રવીણ જુએ તે જેને,
 બક્ષે રીંઝી નિશાન, નગારૂં ને અસિ^૨ તેને;
 પણુ છે માહીતી વગરનાં, તે, નીકળતા જાય છે,
 દુકડીયો વિષેથી તેમનાં, નામો તરત કપાય છે. ૪૨૬

વિદ્યા હુન્નર તણા, હવે સાહિત્ય પ્રસારી,
 કે, મનુષ્ય બની જાય, જેવડે વંશ તમારો;
 ગરીબની ચઢતોનો, માર્ગ સહેલો થઈ જાય,
 કેળવણીનો પ્રકાશ, અમીરોમાં ફેલાય;
 રોકે એમાંથી કોઈ જન, દુનિયાની ઇજ્જત અહીં,
 કોઈ સમાજ ને ધર્મની, થોભાવે હોડી સહી. ૪૨૭
 કમાતો ખાતી કોમ, નીજ બળથી બની જાય,
 લોકોમાં મોહું બતાવવા ચોગ્ય જણાય;
 સુધરેલી મિજલસો, વિષે લગતા કેખાય,
 મનુષ્યત્વનો^૧ ખિતાબ, પામવા લાયક થાય;
 સૌ સાઈં નરતું સમજવા, લાગે અંતરમાં સદા,
 જે એક ખોળના પરસ્પર, બને સહાયક^૨ સર્વદા. ૪૨૮

૧૪ હુન્નર કળા શીખનારાઓની કદરદાની કરવાની
 જરૂર.

જુઓ કળા જે વિષે, તેમની કદર પિછાણો,
 હુંસ તેમને દિલે, અધિક ઉન્નતિની આણો;
 હિન્નત ને વૃત્તિયો, તેમની ખૂબ વધારો,
 દૂટેલા આ સદન,^૩ તણા સૌ સ્તંભ^૪ સુધારો;
 કે સેવા કંઈ પણ કોમની, બને જેમનાથી અહીં,
 લેખને પરાધા, નિજના, ઘેસાડે માથે સંહી. ૪૨૯

વધારશે તેમની, પ્રતિષ્ઠા બે સાક્ષાત,
 તે પોતાના વિષે, જામશે એક જ માત;¹
 વધારશે તે કેમ, તણાં ઇજ્જત ને માન,
 કેંક કુટુંબોતણું, એજ કરશે કલ્યાણ;
 દેશે સહાય તે જેટલી, આજ તમારાથી અહીં,
 આપશે કેંક તેનો પછી, બહલો તે તમને સહી. ૪૩૦

૧૫ પ્રાચીન ગ્રીસની વિદ્યા હુન્નરમાં ઉન્નતિ થવાનું
 કારણ.

હતા કયા ગ્રીસની, ઉન્નતિના સામાન,
 હુન્નર પર જ્યાં હતા, ફિદા સૌ વૃદ્ધ જુવાન;
 વાપરતા બળ નિત્ય, સુધારા માંહિ વિશેષ,
 સ્વદેશગ્રીતિ વિષે, હતા જે, મસ્ત હમેશ;
 હેતુઓ યુદ્ધ² હતા અને, મનસૂઆ બેચા સહી,
 તેનાથી બાકી કેઇ પણ, નાના કે મોટા નહિ; ૪૩૧
 હતું ન કારણ કઠરદાનો પાખી ક'ઇ તેનું,
 વિદ્યા ને તત્વજ્ઞાન શોધ્યામાં મન જેનું;
 પરિશ્રમ ઉન્નતિ વિષે, કઠણ જે જન આદરતા,
 જીવતર ત્યાં તેમનું, અમર સૌ દેશી કરતા,
 તેમની હયાતીમાં થતા, ફિદા સર્વ વતની છતા,
 મૃત્યુ કેડે ખુદી રીતે, તે સૌ પૂજતા હતા. ૪૩૨

(૧૪૪)

જોશ બધામાં એજ, મોહનીએ^૧ ઉપભવ્યો,
 લીધો દરજ્જો એક, લઘુ^૨ બેટે મન ભાવ્યો;
 હતી વધારી હોંસ, એજ શોખે મહા મૂલ્ય,^૩
 બનાવિયું એણેજ, ગ્રીસને ગ્રીસ અતુલ્ય;^૪
 સૌ કૌશિય એજ ઉમેદ પર, હતી તેમની સર્વદા,
 કે વધે અમારી આબરૂ, નિજની કોમ વિષે સદા. ૪૩૩

૧૬ દરેક સમજી ને શક્તિવાન માણસની કોમનાં
 દુઃખ દૂર કરવાની ફરજ.

જાળવવી જેમને, હોય પોતાની લાજ,
 સંખ્યાથી રાજ્યના, થવા ઇચ્છે જે આજ;
 કુળનું માન હમેશ, ચહે સાચવવા જનમાં,
 અપ્રતિષ્ઠા^૫ ધર્મની, હોય મંજૂર ન મનમાં;
 આલાદ ખુંદની જેમને, પ્યારી હોય દિલે કદા,
 તેમની ફર્જ છે કોમનાં, દુખડાં દૂર કરે સદા. ૪૩૪
 નરમ થતાં જાય છે, ઘણા જનના મન હાલ,
 સ્થિતિ દેખી કોમની, હૃદય પોંગળે આ કાળ;
 તેની અવનતિ જોઈ, ખુંદ આંસુ બહુ પાડે,
 પણ તેને ટાળવા, ન કાંઈ કરી દેખાડે;
 બાણીએ અંતરે કે બળે, કોને માટે તે સહી,
 પોતે જ તેઓ છે કે સદા, જે પર હાથ ધસે અહીં. ૪૩૫

૧ મોહ પમાડનારી વસ્તુ. ૨ નાનો. ૩ ઘણું કીમતી. ૪ જેની તોલે કોઈ આવી સકે નહિ એટલું. ૫ ગેરઆબરૂ.

(૧૪૫)

સરહારો ને ગરાશિયાઓના ધન માલ,
નિયમશાસ્ત્રીયો^૧, વિચક્ષણોની^૨ બુદ્ધિ વિશાળ;^૩
મહાજન^૪ ને યોધકો,^૫ તણી શિક્ષા^૬ હિતકારી,
નોતિશાસ્ત્રો, કવિજનો, તણા કથનો^૭ દુષ્કારી;^૮
એની સ્વદેશોને અંતરે, તુલના^૯ થાય પૂરી અહીં,
કે સમાજના કલ્યાણના, કામે તે લાગે સહી. ૪૩૬

૧૭ સમાજના માન મર્તબામાં દરેક માણસનો માન
મર્તબો રહેલો છે.

સમાજની આબરૂ, વિષે સૌનું છે માન,
સમાજની ખ્વાશોમાં,^{૧૦} સર્વનું છે અપમાન;
એક તણી મોટાઈ, એક જનનો અધિકાર,
રદ્યાં નથી કદો કોમ,^{૧૧} નહીં રહેશે આ કાર;
દૂલશે અને ફળશે અહીં, તેજ કાળ એ જાણુને,
આ બાગ વિષે લીલું હશે, જેનું મૂળ પિછાણુને. ૪૩૭
કીડી બ્યારે કોઈ, જુએ પોતે કોઠાર,
તો જમાતમાં જાય, ઢોડતી ખુદ તે વાર;
સાથે લઈ તેમને, ફરી ત્યાંથી તે જાય,
દરેકને તે લેટ, બતાવીને હરખાય;

૧ ધારાશાસ્ત્રીઓ—ચાયાધિશો—વહીવો વગેરે. ૨ કાલા માણસ. ૩ મોટી. ૪ મોટા માણસ. ૫ ઉપદેશક. ૬ શીખામણ. ૭ કહેણ. ૮ દુઃખને દૂર કરનાર. ૯ સારા નરતાની પરીક્ષા કરવી તે. ૧૦ ખરાબી. ૧૧ સહીસમામત.

એવેજ પ્રકારે તેમનાં, ચાલે છે કામો સહા,
એકેક તણીજ કમાઇથી, પળે કરોડો સર્વદા. ૪૩૮

કીડી કે જે છે ન, વિચક્ષણ કે મતિવાન,

સ્વભતિને પોષવા,^૧ સહા રાખે તે ધ્યાન;

ઈવિકાથી^૨ એક એકને બક્ષે નિરાંત,

ધર્માદા હઇ અન્ન, સર્વને પાડે શાન્ત;^૩

તો વિશેષ એનાથી કઇ, ગેરઆબડૂ છે અહીં,

કે મનમાં પાશ^૪ મનુષ્યને, હોય મનુષ્યતણો નહીં. ૪૩૯

અરે ગજબ ! સર્વથી, જાતિ જે શ્રેષ્ઠ અપાર,

પોતે દુનિયા વિષે, ગણે ખુદને સરદાર;

ઉત્તમ જે દેવદૂતથી, પોતાને જાણે,

ઈશ્વરતણું સ્વરૂપ, બને જે આ ઠેકાણે;

તેના મનમાં મદાઈની, નિશાની હોય ન એટલી,

કે માટીના કીડા વિષે, માન્ય થઇ છે જેટલી. ૪૪૦

પ્રભુપ્રાર્થના.

ઓ પ્રભુ ! રસૂલમદની^૫ કેરે પૂન્ય પ્રતાપે,

કે, સહાયકારી જે, હતા સૌના વણમાપે;

જેને દૂર નજીક, હતા મનથી સૌ વહાલા,

મક્કાના વાસીં કે, સીરિયન, સીધી કાળા;

જેમણે નિભાવ્યા સંગમાં, તોફાનીને સર્વદા,

જેમણે ભૂડાઓનું ભણું, ચાહ્યું અંતરમાં સહા. ૪૪૧

---

૧ પોષણ કરવું. ૨ ગુજરાત. ૩ ધીરા-હંડા. ૪ લાગણી. ૫ મદિ-
નાના રસૂલ એટલે હઝરત મુહમ્મદ (સં)

(૧૪૭)

તેઓ અને તેમના, વંશને પૂન્યે હાલ,
 ઓ પ્રભુ ! જલદી હાથ, હવે ઉમ્મતનો ઝાલ;
 મોકલ તે પર કૃપા-વાદળું તારું એક,
 લાગ્નન રૂપી ધૂળ, ધ્રુવે જેથી તે છેક;
 તેની હયાતીથી ધર્મને, નામોશી લાગે સહી,
 ભેતાં ઇસ્લામ કમી થયો, તેની પડતીથી અહીં. ૪૪૨

શીખવ, કરવી ફિકર, તેમને કાલની આજ,
 ખશેડ પડેાં નજર, કનેથી ગર્જનિવાજ^૧;
 બતાવ સ્થાનક ખેલ, જમાનાનાં ભેવાનું,
 સુઝાડો દે આજ તું, હોય જે કાંઈ થવાનું;
 કે જેથી ધાખાં વૃદ્ધિની, પહેલાં તે બાંધે સદા,
 તોફાન થતાં અવલ તેઓ, નાવ બનાવે સર્વદા. ૪૪૩

બચાવ તે તંગસ્થાનના^૩ દુખમાંથી સદાય,
 જ્યાં રસ્તો પંથો ને, ભોમિયાથી શુભ થાય;
 મિત્ર કે ન સ્નેહિની, મદદની આશ રખાય,
 લાકડી ને હાથની, મદદ પણ દૂર પળાય;^૪
 ડાખી જમણી બાજુ વિષે, ગાઢ^૫ તિમીર રહે તરી,
 આશાઓને બદલે દિલે, હોય નિરાશાઓ ભરી. ૪૪૪

સમાપ્ત.

(૧૪૮)

શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ.	ઓળ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬	૨	રાશનો	રાશિનો
૧૧	૧૬	હલાવી	હલાવી
૧૧	૧૬	સા	સૌ
૨૦	૩	હૂંટાવનારા	હૂંટાવનારા
૨૦	૧૬	માળાએ	માળાંએ
૨૧	૧૬	તેમ	તેમ
૨૪	૬	નિસરણી	નીસરણી
૨૬	૬	સંજીવન	સંજીવન
૨૭	૧૧	પતૈત	પવૈત
૨૮	૧૫	અખર	અરખ
૨૯	૧૯	સેકડો	સેકડો
૩૨	૨૨	ગાળાનું	ગાળાનું
૪૧	૪	વાવટા	વાવટો
૪૬	૧૮	વિધાન	નિધાન
૫૦	૧૩	કયે	કયો
૫૩	૯	બધારણ	બધારણ
૫૯	૯	ધમ	ધર્મ
૬૧	૧૬	ખેઆતી	ખેઆતી
૬૩	૫		૬

પૃષ્ઠ.	ઓળ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬૮	૧૨	આત	અતિ
૭૨	૧૫	અહિં	અહિં
૭૩	૧૬	તોહમનો	તોહમનો
૭૩	૨૧	ટટો	ટટો
૭૮	૧૦	નિન	નિજ
૮૩	૬	જોતા	જોતા
૮૯	૨૨	ખડશે	ખૂડશે
૯૭	૧૫	સિકંદર	સિકંદર
૧૦૬	૧૨	કંઈ	કાંઈ
૧૦૯	૮	ઉનાત	ઉનાતિ
૧૧૨	૧૭	આતશે	આતિશે
૧૧૬	૨૦	ગર્વિષ્ટને	ગર્વિષ્ટ ને
૧૨૦	૧૮	અહીં	સહી
૧૨૪	૧૯	જે	જે
૧૨૯	૧૭	વિષે	વિષે
૧૩૧	૨૨	સિપાઈ	સિપાઈ
૧૩૩	૨	પૂર્વને	પૂર્વ ને
૧૩૬	૧૯	ચાતી	ચાની
૧૪૨	૨૦	સહી	સહી

